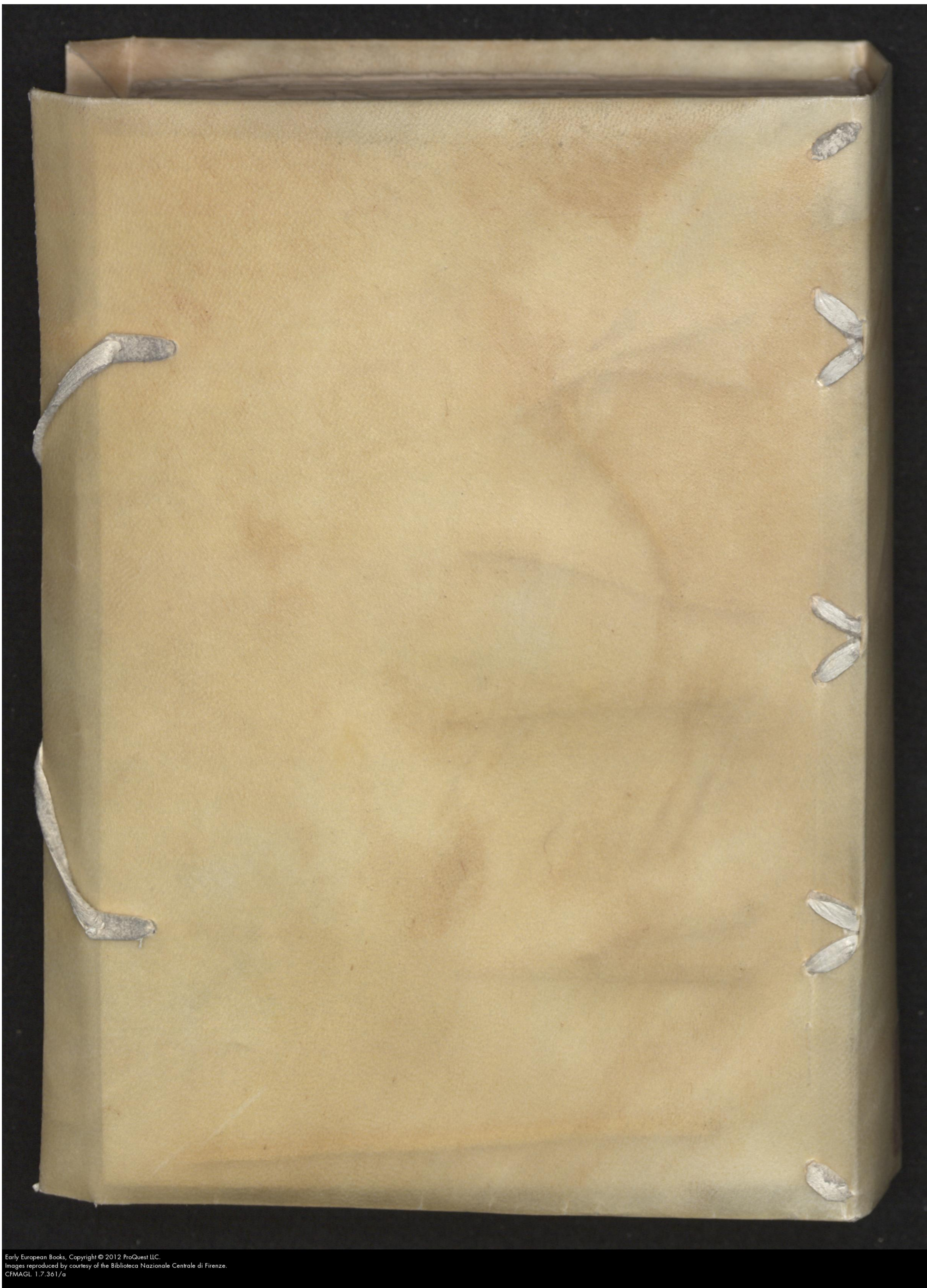


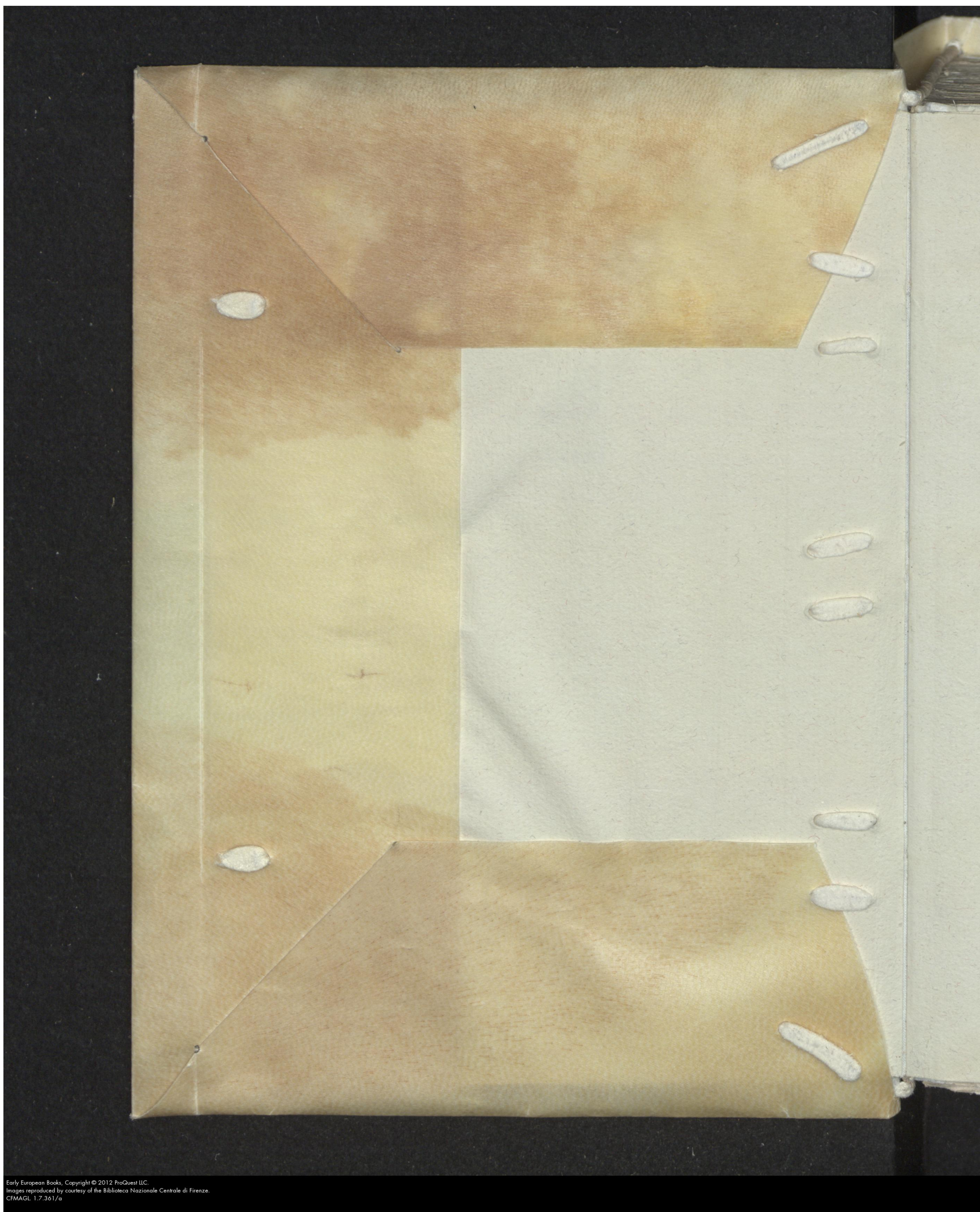

1
7
361

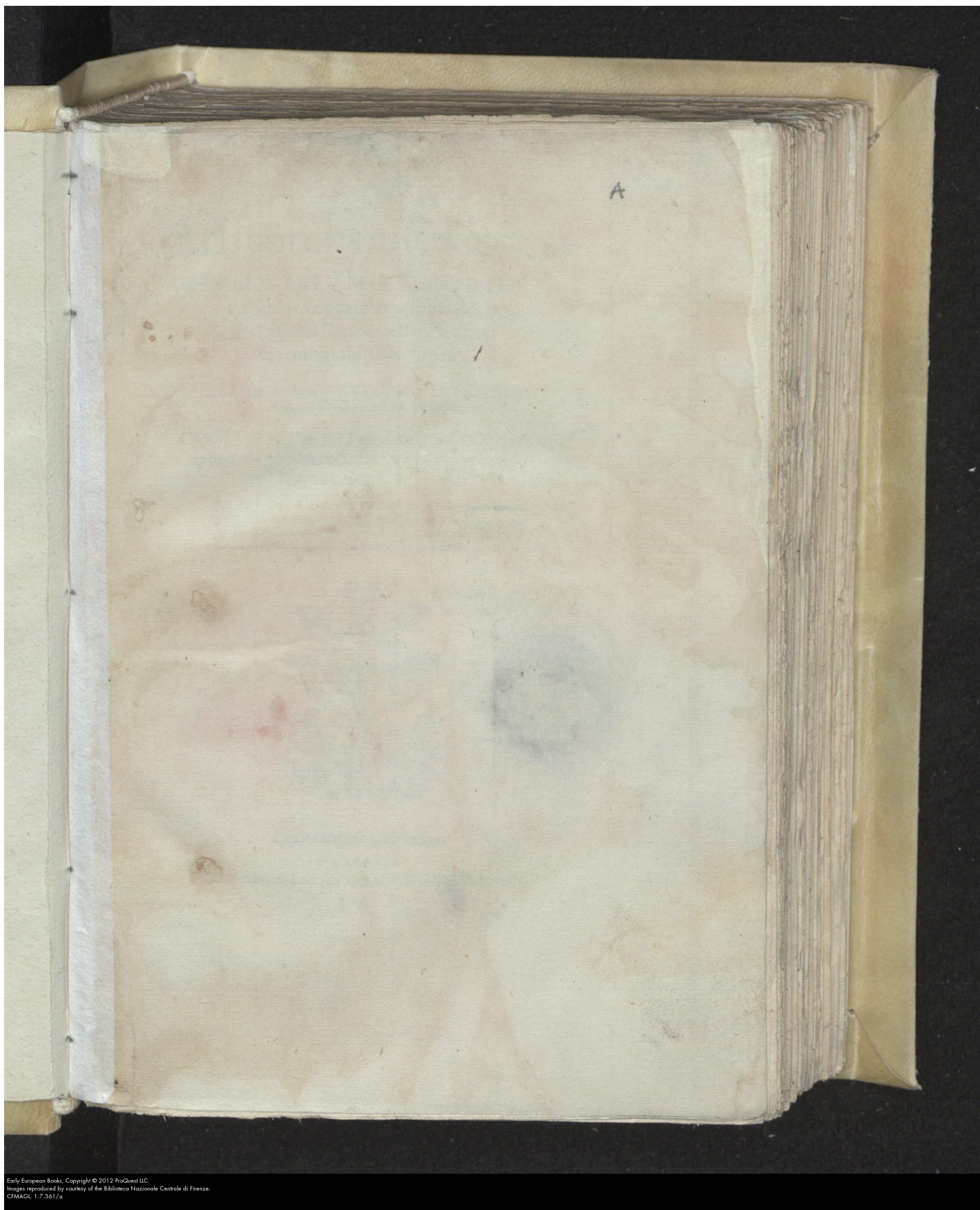











A

Aristotelis ad Nicomachum filium de moribus,

quæ Ethica nominatur, Libri decem.
Ioachimo Perionio Benedictino
Cormœriaceno interprete.

Ad Reuerendum in Christo Patrem D. Franciscum
Boherũ, Episcopum Maclouiensem.

COMMENTARII eiusdem in eosdem libros, in
quibus de conuertendis coniungendisque Græcis
cum Latinis præcepta traduntur.

Accessit Liber Ciceronis de Vniuersitate, coniunctus cum ea
parte Timæi Platonis cui respondet. Itemque Arati Phęnomena
quæcunque extant à Cicerone conuersa, vt in vtroque genere omnes optimum auctorem habeant quem imitentur.





Cum priuilegio in quadriennium.

PARISIIS
Apud Ioannem Lodoicum, ex aduerso collegij Remensis,
1540.

PRIVILEGE.

IL EST permis a Symon de Colines, Imprimeur & libraire iure de Luniuersite de Paris, de faire imprimer & mettre en vente vng texte Dethicques auec les anotations, nouuellemẽt traduit par Religieuse personne frere Ioachim Perion de lordre sainct Benoist, & deffenses a tous libraires & Imprimeurs ne limprimer ou vendre iusques a quatre ans, sur peine de confiscation desditz liures & damande arbitraire.

II. Demesmes.

REVERENDO IN CHRISTO PATRI D. FRANCISCO BOHERO, EPISCOPO MACLOVIENSI, IOAchimus Perïonius Benedictinus Cormœriacenus S. P. D.



AEPENVMERO mirari soleo Pōtifex sapiētissime, quid sit q libri scripti à Græcis de iis rebus quæ Grāmaticorum & Rhetorum artibus continentur, à nostris hominibus qui nostra patrúmq; memoria in laude Græcarum literarũ excelluerunt, commodè conuersi adhuc sint: Philosophia, quæ vitæ dux, virtutis indagatrix, expultrix vitiorũ, morúmque magistra & disciplina rectè appellata est à Cicerone, quáque nullũ maius neque melius hominũ generi dei concessu datũ munus est, tā inculto, &, vt verè dicam, sordido sermone tractata sit, vt ferè neglecta sine vllo splendore & lumine literarum Latinarum iacere videatur. Nam à Laurentio Valla Thucydidis ac Herodoti, à Pogio Florentino Diodori Siculi, à Politiano Herodiani historia sic expressa est Latinis literis, vt splendidam eorum illustrémque animaduertamus orationem. At verò in libris Aristotelis, qui vnus ex omnibus consensu ferè bonorum omnium proximè ad institutum nostræ religionis accessit, ob eámq; causam probatur omnibus, tanta repente sententiarum ac rerum obscuritas nobis legentibus occurrit, tanta etiam verborum insolentia & ariditas, vt pueri vix primis literis eruditi aptius & loquantur & scribāt. Quæ rerum obscuritas & confusio tanta, innumerabiles non solum à Philosophiæ studio abduxit semper, verum etiam inimicos ei reddidit. Ac mihi quidem huius rei causam diu multúmq; requirenti, non alia occurrit, quàm quòd videtur ii qui eloquentia valebant, cum à Philosophia ea, quam dixi, rerum obscuritate deterrerentur, in illis maluisse artibus, quantum

interpretando possent experiri, in quibus quoniam peruulgatæ essent, amplior ornamentis orationis esset futurus locus: Illi autem qui etsi latinè scirent, tamen interpretari aliena sensa disertè non possent, cum totos se ad Philosophiæ studium contulissent, qui eò lucem quam habebant afferre non potuerunt, tenebras maximas attulisse. In quo neutrorum equidem contemnere cōsilium & factum possum, præsertim cum liberum sit eum studiorum cursum, quem quisque velit, tenere: in eóq; excolendo, quantum cuique videatur temporis consumere. Nisi fortè illos reprehendendos putamus, quòd Philosophia deserta & neglecta, idem fecisse videntur quod ii solent, qui terra, quæ bene culta fructus vberrimos ferat, relicta, mandare semen iis agris malunt, qui peræquè fructuosi esse non possunt: hos verò quòd similiter fecerunt, vt si qui agrum suapte natura fertilem non probis instrumentis colentes, spinosum redderent. Quid enim Philosophia vel vberius ad fructum, vel iucundius ad oblectationem, vel melius ad vitam, vel aptius ad dignitatem? Cæteræ verò artes quid habent simile? quæ huius administræ vt sunt, sic verè & iure dici solēt. Quo maiore quadam ratione, Pontifex, non iam vt initio feci, miror, sed vehementer etiam doleo, eam artem à nemine adhuc illustratam esse Latinis literis, qua reliquæ artes omnésq; bonæ res continentur. Hinc meus ille ex Philosophiæ amore & natus & susceptus dolor, me noctes diésq; agitans, nō antè passus est conquiescere, quàm ad hanc partem ægram, quam cæteri negligerent, accederem, efficerémq; quantum consequi labore & diligentia possem, vt Philosophia iterum latinè loqueretur. Audax negotium, impudens etiam inuidiæq; plenū. Sed nemo inuidiæ metu à rectè factis, quibus præsertim communis omnium vtilitas, tantæ etiam rei dignitas continetur, abduci deterreríq; debet. Quanquam mihi ipse tantum neque sumo, neque arrogo. Quicquid enim feci quod aliqua laude sit dignum, si modo est, id velim Ciceroni tribui, non mihi. Nihil est enim tam deforme, quàm si quod ab altero vel didiceris, vel

acceperis, eius laudem & gloriam præripias illi, tibi assumas. Id autem quale sit vt intelligatur, tibi rationem studiorum meorum breuiter aperiẽdam putaui. Ego, cum ineunte adolescentia me ad Ciceronis imitationem contulissem, eumq; semper cum Græcis Latina coniunxisse animaduerterem, ex quo tãtum se fructum studiorum cepisse sentiret, vt idem filio faciundum censeret: quod ille filio cõsilium dedisset, mihi quoq; ac omnibus qui studiosis discendi adiumentum aliquod ad dicendum afferre vellent, datum censui. Itaque quum paucis annis pòst studio Græcarum literarum me penitus dedidissem, illud eius consilium sequutus sum: ídq; non in Philosophia solum, sed in cæteris etiam disciplinis feci. Hinc mirificos fructus studiorum consequebar. Coniungendis enim his studiis, non modò id assequebar vt Græca melius intelligerem, sed vt quæ Latina Græcis respõderent, notarẽ, ac disertius de Græcis Latina cõuerterem. Iã verò & innumerabiles locos Græcorũ, vt Platonis, vt Aristotelis, Demosthenis, Aeschinis, aliorũq; nonnullorum & in Philosophia, & in arte dicendi nõ tractatos solum, sed etiam cõuersos de Græcis à Cicerone obseruaui. & librũ totũ de Vniuersitate ex Timæo Platonis trãslatũ, cum Græco nostris Cõmẽtariis eò adiecimus, vt studiosi Græcarũ literarũ eum sibi tanq̃ exẽplar cõuertendis è Græco libris proponãt ad imitandũ. Has ergo Latini sermonis diuitias & opes si vel celarẽ, vel mihi vẽdicarẽ, quis me iure nõ reprehẽderet? An nõ necesse esset me alterutrũ crimen subire, vel inuidiæ, si occultarẽ: vel ingrati animi, si vendicarẽ? Nõ est igitur iã ꝙ inuidiæ metu de studiosis discendi bene mereri prætermittam iis præsertim rebus, quas Ciceroni tribuã, mihi nõ vẽdicẽ. Quin etiã oẽs mihi potius gratiã habituros spero, ꝙ laudẽ alteri debitã reseruãs, vtilitatẽ ad se volui peruenire. Sed quũ multos multorũ libros ab initio studiorũ cõuertissem, ab eo potissimũ initiũ edendi sumpsi, qui ei studiorũ generi quod delegi, visus est aptissimus. Libri decẽ sunt Aristotelis ad filiũ scripti de Moribus, qui grauissimis ad bene beatéq; viuẽdũ sentẽtiis referti,

eo gratiores ad omnes veniét, quòd lumina illa quæ in iis quos cæteri transtulerunt, minus apparebant, in his nostris se omni ex parte ostendunt. In quibus conuertendis nõ semper id quod & fieri non potest, & Cicero ait facere indisertos interpretes, verbum ex verbo exprimendum putaui. Nec verò in eo solum laboraui vt Latina, verum vt apta etiã & numerosa esset oratio. Quòd si nonnullis locis aliquorum aures nimium capaces offendentur, ii cogitare debebunt, aliud esse animi sui cogitationes eloqui, aliud aliena sensa interpretari. quod cum fecerint, eos fortè habebo æquiores iudices: quanquam multis locis de industria lumen quod potui nõ attuli: idq; eo feci libentius, quòd omnium rerum sua initia esse debent, quæ suis progressionibus vsa, augeri cõstituiq; possint. Atq; id totum quale sit (ne de me dicere videar) cum alii pleriq;, tum vero tu pro ea doctrina & sapientia qua vales plurimum, iudicare poteris. Hunc autẽ laborem sic à me deberi tuis immortalibus in me meritis putaui, vt eũ alteri te præterito sine scelere non potuerim dedicare. Ecquando enim partem vllam tuorum erga me beneficiorum consequar? aut vbi vsus erit mei tibi, si in ea facultate non fuerit, quam tua tuiq; auunculi D. Dionysii Briconeti clarissimi optimiq; viri benignitate sum consequutus. Quapropter hoc tam debitum officium vt tibi gratum sit, eiusq; patrocinium suscipias, etiam atque etiam rogo. Sic enim summa tua authoritate fretus, facile omnium & odium vitare potero, & inuidiam sustinere. Vale Antistes amplissime. Lutetiæ Parisiorum pridie Non. Maias. M. D. XL.

IOACHIMI PERIONII BENEDICT. CORMOERIACENI DE OPTIMO GENERE *interpretandi Commentarij.*



PARISIIS
Apud Ioannem Lodoicum Tiletanum, ex
aduerso collegii Remensis.
M. D. XL.

CVM PRIVILEGIO
in quadriennium

REVERENDO IN CHRISTO PATRI D. Francisco Bohero, Episcopo Maclouien. Ioachimus Perïonius Benedictinus Cormœriacenus S. P. D.

NON erat omnino clarissime Pōtifex, cur initio horum Commentariorum quos de optimo genere interpretādi & scripsi & inscripsi, hanc ad te epistolam adiungerem, nisi consilium meum librarij impediuissent. Nam cum eam epistolam quā decem libris præposui, quos ad Nicomachum filium Aristoteles de moribus scripsit, quósq; ad te conuersos de Græcis à nobis misimus, satis esse ad utrunq; opus decreuissem, librarijque hos ipsos commentarios postea communi omnium utilitate ducti, separatim edidissent, sic mecum ipse cœpi cogitare, nisi hoc facerem, nec ad quem hunc librum scriberem constare, nec testimonium ullum hac ex parte meæ in te fidei perpetuæq; deditionis extare ijs omnibus posse ad quos hi soli Commentarij peruenirent. Non ꝗ tua te benefacta & merita in alios, hominū laude potius quàm tuæ unius conscientiæ testimonio metiri putem, sed quòd tanta me tibi debere sentiam, quanta si unquam non dicam obliuione ulla obruam, sed præ me ferre ac prædicare scriptis meis desinā, omni ope diuina & humana indignus iure sim habendus. Vale præstantissime Pontifex. Lutetiæ Parisiorum XII. Calend. Octobr. M. D. XL.

MVLTA ſunt & uaria ut dicendi, ſic interpretandi genera. Itaq; nemo eſt ferè qui ſibi aliquid ad interpretandũ proponat, quin ea ipſa facultate dicendi quantulacunq; eſt præditus, ſtudioſè id diligentérq; perſequatur. Ac in ueteribus quidẽ & principibus latini ſermonis auctoribus par fuit utraq; facultas, ut non aliter interpretarentur, ac dicerent. Idq; in Ciceronis, Saluſtij, T. Liuij ſcriptis animaduerti licet. Si quis enim quæ ab illis conuerſa ſunt de græcis, interiectáq; libris eorum, quæ multa ſunt, legat, ei' haud ſanè eorum in his diſsimilis uidebitur oratio. Pleriq; autem in hoc genere adeò uaſtos ſe & diſpares præbẽt, ut ſi eorũ interpretatio cum alijs ſcriptis cõferatur, omnia nõ ab uno ſed à multis ſcripta eſſe uideantur. Quod cũ alijs ſæpe uſuueniſſe ſcio, tum mihi quidẽ ſæpius ꝙ uel cuperẽ, uel artium dignitas poſtularet. Epiſtolæ enim eius quã toti operi præponunt, ornatum quidẽ illũ & ſplendidum ſermonem offendo, at ſequentis operis diſsimilem omninoq; abhorrentem à ſuperiore. Cuius rei & ſi illa mihi cõmunis cauſa ratióq; probatur, aliud eſſe cogitationes aliorum quæ incertæ ſunt & neceſſariæ explicare dicendo, aliud animi ſui ſenſa quæ libera ſunt, flectuntúrq; ut uolumus, exprimere: tamen aliæ ſunt quædam & maiores & grauiores, & ut mihi quidẽ perſuadeo, ueriores. Vna, ꝙ homines ij, de quibus loquimur, id prætermittunt & negligunt, aut uidentur certè, quod huius artis principium eſt & caput, ſententiam eius libri quem cõuertendum ſuſcipiunt, primum per ſingulas clauſulas animo concipere, deinde ſecum ipſi cogitare, quemadmodũ ſi rem quam animo tenẽt, à ſe, non ab alio inuentam, exprimere dicendo uellẽt, copioſè id ſplendidéq; facerent. Neque enim id quidem dubiũ eſt, quin ſi in eo elaborarent, aliorum ſenſa & ex ſuis iudicarent, & iudicata pro ſuis haberẽt. quæ eorum certè induſtria & diligentia ſuperiori cauſæ locũ iam nullum relinqueret. Nunc cum ſingula uerba & ſuperſtitioſius expendunt, & perſequuntur curioſius, eam quaſi religionem ſuſcipere coguntur, ut niſi uerbum pro uerbo reddant, nunquam ſe auctoris ſententiam putent conſecutos. quaſi uero linguæ omnes formulis ijſdem dicendi prorſus utantur. Altera eſt, quòd & ſi in uno aliquo artium genere excellunt, tamen in alio id præſtare ſtudent, quod copioſè & ornatè tractare non poſsint. Multi enim ſunt, qui quod in multis diſciplinis rectè intelligunt, tamen diſertè non poſsint explicare dicendo. Id quod perſpici poteſt, cum in alijs multis artibus, tum uel maximè in Philoſophia, cuius omnes partes ꝙ ieiune, quámque exiliter & indiſertè conuerſæ ſint de Græcis, uidemus. Id fit propterea quòd cum in his diſciplinis & artibus indiſerti ſapientes ſint, diſertum ſermonem ab eo prætermittunt diſcere, qui unus apud nos Philoſophiam tractauit latinis literis, eámq; latinè docuit, quémq; unum huius rei magiſtrum omnes deligere debent. Nam cũ multa ſint & uaria ut dixi interpretandi genera, unus Cicero eſt profectò, qui in optimo ut dicendi ſic interpretãdi genere floruit. Nec in una mo=

do aliqua arte disciplináque, sed in omnibus quas quidem tractauit, hanc laudē & gloriam est consecutus. ut si quis diligenter omnia eius scripta euoluerit, generaq; dicēdi omnia eius obseruarit ac notarit, is mihi demū unus disciplinas omnes Græcorum disertè interpretari posse uideatur. Sed nescio quo modo hæc eius laus in Philosophia elucet maximè. Nam cum libri eius omnes quos de philosophia scripsit, Platonis, Aristotelis, cæterorúmq; Philosophorū referti sunt exemplis & sententijs, quarum alias tractat, alias ab ijs trāsfert: tum Platonis Protagoram & Timæum, Xenophontísq; Oeconomicon conuertit. qui omnes libri si extarent ab eo translati, profectò regula certissima esset ad quam dirigi possent eorum orationes, qui in hoc genere uersari & excellere studerent. Nunc solus Timæus aut eius libri particula potius est in manibus, ex quo tamen id quod nobis propositum est, optimum interpretādi genus disci compararíq; poterit. Atq; quo id omnes facilius cōsequi possent, putaui mihi & græca Platonis & latina Ciceronis his commentarijs adiungenda esse, ita tamen, ut pagina latina græcæ quasi ex altera parte responderet. Ob eámq; causam hunc ego librum de Optimo interpretandi genere inscripsi, in quo me Ciceronem fateor imitatum esse.. Vt enim ille librum unum de optimo genere aliàs Oratorum, aliàs dicendi inscripsit, quòd cùm Demosthenem & AEschinē optimos & præstātissimos oratores probauisset, eorū duas orationes aduersarias à se cōuersas, ex quibus optimū dicendi genus parari posset, proferret in lucē: sic ego cum Ciceronē in optimo genere interpretādi excelluisse intelligam, propter eius interpretationem, quam ut optimam omnibus propono ad imitandum, hunc librum qui eius exemplorum & præceptorum huius artis plenus est de optimo interpretandi genere inscribo. Nam cum in duabus causis & rationibus, quas modo de uitioso genere interpretandi attuli, peccari à multis, & in eo magnum errorem esse animaduerterem, quo modo optime conuerti latina possent de græcis, existimaui mihi suscipiendum laborem utilem, ut spero, studiosis, mihi si minus necessarium, at certe iucundum. Itaq; cùm in Aristotelis libris decem, quos de moribus scripsit ad Nicomachum filium, conuertendis, unum mihi Ciceronem ad imitandum proposuissem, non inuitus feci, ut quæ apud eum de hoc genere reperissem, traderem omnibus. Vtrum autem eū imitati simus, quoniam & id permagnum est, & turpe de se dicere, alijs existimare licebit, qui nostra legerint. Nam de optimo genere transferendi nō dubitabo profiteri, me præcepta multa huius artis apud eum late dispersa & dissipata unum in hunc librum contulisse, quibus legendis & tenēdis orationem, ut ille ait, latinā interpretantes efficiemus pleniorem. De quibus hic ante pauca præfari libet, quàm ad illa ueniamus. Propositū igitur sit omnibus, ea duo uitia, de quibus paulò ante dixi, omnino effugere. Iis enim uitatis, facile id optimum genus quod exquirimus, consequemur. Nā qui & rem. quam animo penitus cognorit ac conceperit, quēadmodum ipse à se inuentam & excogitatā tractaret

ac explicaret, uiderit, & in Ciceronis ſcriptis multum operæ ſtudijq́; poſuerit: is omnia fere uitia effugerit. Si enim res ſpectabit, uerba autem niſi quatenus ad rationē ſermonis noſtri pertinebunt, negliget: certe uerbum ex uerbo ſibi exprimendum nō putabit. Et ſi in ſcriptis Ciceronis multum erit uerſatus, ſtatim quæ ſingula uerba, quibus pluribus exponenda erunt, intelliget. Atq; ut omnes iā initio & quaſi ueſtibulo artis huius uerbum pro uerbo nō eſſe reddendum intelligant, uerba Ciceronis ſubijciam, ex quibus noſtra omnis manabit oratio. Scribit enim in lib. de finibus 3. his ferè uerbis, Nec tātum exprimi uerbū è uerbo neceſſe erit, ut indiſerti interpretes ſolent, cū ſit uerbum quod idem declarat, magis minúſue inuſitatū. Equidem ſoleo etiam quod uno græci, ſi aliter non poſſum, id pluribus uerbis exponere. Quod idem multis locis alijs tradit, quos ſi res poſtulabit, imo uero quia poſtulabit, ſuis locis proferemus. Atq; hoc quidem præceptum Ciceronis adeò in corpore huius artis æquabiliter fuſum eſt, ut eo ſublato, nihil arti loci relinquatur: eo retēto, cætera facile cōſequi poſſimus. Nā & ille indiſertos interpretes eos uocat, qui cōtra faciant: & qui hoc ſequi uelint, ij ſeſe totos ad Ciceronem, quē unum optimum artis huius magiſtrum appellaui, conferent. Nec uero eos omnes qui ſibi Ciceronem proponent ad imitandū, in hoc numero habēdos arbitror, ſed eos tantum, qui id quod in hac arte plurimum ualet, græcos cum latinis eius libris coniūxerit. Neque enim qui græca ſeparatim tractabit, itemq́; latina ſeparatim, ſimplicia aut coniuncta uerba utriuſque linguæ quæ idem ualeant & declarent, facile intelliget. Nos quidem quoniam cum primum diſcere græca cœpimus, omnem noſtram curam in hoc poſuimus, ut quæ uerba ſingula, quibus pluribus, aut quæ ſingula ſingulis paria eſſent, cognoſceremus. permulta uerba eius generis apud eum diligenter conquiſita, idoneis locis expoſuimus, ad quorum regulam cætera facile poterunt dirigi. Quare ſi cui hoc probabitur, is ſic habeat, nihil ad hoc conficiendum aptius eſſe, nihil utilius, q̃ ſi græca & latina ſint eiuſdem generis. Neque enim ſi quis exēpli cauſa philoſophiam moralē græcis literis explicatā ſibi ad legendū proponet, orationes eo tempore aut rhetoricos libros aut epiſtolas euoluere debebit, ſed eos libros tantūmodo, quibus illā philoſophiæ partem perſecutus eſt latinis literis. Similis eſt ratio cæterorum. Quod quidem nemo mediocriter eruditus negabit, cogitans, Ciceronem, quæ à Philoſophis trāſtulerit, ea in ſuos de philoſophia libros, quæ à rhetoribus, in rhetoricos, quæ ab oratoribus in orationes potius q̃ in alios libros contuliſſe. Idq́; eius legendis libris ita ſum expertus, ut in omni genere graues inſignéſq; locos propè infinitos, in philoſophicis philoſophiæ, in rhetoricis artis dicēdi, in orationibus eloquentiæ ab eo cōuerſos ac obſeruarim & notarim. Atq; ille id in una re à ſe factum profitetur. Scribit enim primo libro de legibus prima pagina, hoc modo, Quòd ſi plane ſic uerterem Platonē aut Ariſtotelem ut uerterunt noſtri poëtæ fabulas, male, credo, mererer de meis ciuibus, ſi ad eorū

cognitionem diuina illa ingenia transferrem. Sed id neq; feci adhuc, nec mihi tamen interdictum puto. Locos quidē quosdam si uidebitur transferā, & maximè ab ijs quos modo nominaui, cū inciderit, ut id aptè fieri posit, ut ab Homero Ennius, Afranius à Menandro solet. Nec id minus in Vergilij uersibus perspici licet, quos ille uel ab Homero, uel ab Hesiodo, uel ab Arato, uel à Theocrito transtulit. Num ille Theocriti uersus in AEneide, aut in Georgicis solet uertere? Aut Arati in Bucolicis, aut Hesiodi in AEneide? aut Homeri in Bucolicis? certe non. Sed Theocriti in Bucolicis, Hesiodi & Arati in Georgicis, in AEneide Homeri. Quanquam nihil prohibet eum interdum Arati aut Hesiodi carmen etiam in Bucolicis & AEneide transferre. Sunt enim apud eos uersus plerique qui ad multas res accommodari transferrique posint. Quod idem facere nonnunquam solet Cicero. Multa enim se ex philosophia in orationes & epistolas multis locis contulisse confirmat. Quocirca non nego orationes & epistolas hac in parte esse utiles. Sed in præceptis artibúsque tradendis semper ex maiori parte ponderanda sunt omnia. Hoc igitur in hac parte propositum sit omnibus, Ciceronis libros eos quibus eædem res, quæ græcis, continebuntur, cum illis sedulò coniungere. Sic enim & simplicia uerba uniuscuiusque artis propria latináque tenebimus, & eadem inter se coniuncta & collocata disertè copioseq; tractabimus. Quem laborem qui fugiunt, ij multa sæpe uerba & simplicia & copulata ieiune & barbarè efferant necesse est. Nam cum multa sint uerba eiusmodi, quæ uerbum è uerbo exprimi possunt latinè, si alijs idem declarantibus ea non exponent, unóque illo semper utentur, quàm ieiuna & exilis eorum futura est oratio? Cumque multa sint quæ non posint uerbum ex uerbo exprimi, quid habent dicere, quin ineptè ea & indisertè interpretentur? Domesticis utar exemplis, ut res intelligatur. τέλος his decem libris de moribus persæpe dicit Aristoteles, quod finis ferè in philosophia exponitur ab ijs qui adhuc hos libros ad nos transtulerunt. Ego quoniam à Cicerone nunc extremum, nunc ultimum, aliàs summum pro fine dici animaduerteram, totidem uerbis exponendum putaui. Quod idem feci cum multis alijs explicandis uerbis, tum illo γίγνεσθαι, quod tum fieri, tum effici, tum nasci, tum oriri, tum esse, tum existere, tum gigni, sum interpretatus. Pauca de ijs dixi quæ uerbum è uerbo latinè illa quidem exprimi possunt, sed exprimenda sunt nobis pluribus si similitudinem, quæ satietatis est mater, effugere uelimus. Nam si interpretatio ad id unum excogitata esset, ut fideliter sensa aliorum hominibus traderentur, id quidem satis esset. Nunc quoniam interpretatio, oratio est, oratio autem illustris esse debet, copiosáque & splendida, efficiendum nobis est, ut his suis luminibus ne careat aut spolietur potius interpretatio. Huius generis permulta his commentarijs explicauimus. Id quod etiam in ijs præstitimus, quæ uerbum ex uerbo exprimi nequeunt. Quale est illud τὸ εἶναι, quod alij ad uerbū esse dixerunt, nos statum dici à Cicerone demōstrauimus. Eadē est ratio illius δόσις, quod illi dationem trās-

tulerunt,nos largitionem,cũ in bono dicitur. In cõiunctis autem uerbis maior quæ=
dam cura adhibẽda est. Neq; enim id modo uidendũ est,ut singula sint latina, sed
etiã ut apta sint inter se,recteq; cohæreãt. Neq; enim si παρέχειν præbere & præ=
stare latinè dicitur,& ἔρως amor, & σοφία sapientia, & ἀρετὴ uirtus:idcirco la
tina hæc sit oratio, Sapientiæ amorẽ uirtus præstat uel præbet,sed illud παρέχειν
exponendum est,uel affert,uel parit,uel,ut Cicero illud genus à Platone trãsfert,
excitat. Quod idem in uerbis quæ iuncta Cicero,alij cõposita uocant,uidẽdum est
diligenter, φίλαυτος enim à Cicerone aliàs charus sibi,aliàs sui diligens, aliàs qui
se diligit,nũcupatur:quarum interpretationũ illius nullã cæteri magis inscitia &
negligentia,q̃ de industria secuti sunt. Dixerunt autem eos homines amãtes sui &
amatores,quibus uerbis & si utitur Cicero, nunquam tamen cum sui genitiuo ea
solet cõiungere. Illud etiam intelligendũ est,multis locis uerbum singularis numeri
apud Græcos eodem numero nõ posse conuenire. Tale est illud λόγον in hac locu=
tione, ποιεῖσθαι λόγον. Neq; enim hanc locutionẽ, facere uerbum,latina ferre posit
oratio,sed uerba facere dicẽdum est,uel habere sermonem. Quod etiam in singulis
uerbis,& maximè neutris adiectiuorũ quæ uocãt obseruandũ est,ut τὸ πολὺ,nõ
cõmodè dicas latinè multum, nec ὀλίγον paucũ,nec μέγα magnum , nec μικρὸν
paruũ,sed plurali numero multa,pauca,magna parua . Innumerabila sunt eiusdẽ
generis,quæ hoc loco proferre possum,sed in aliud tempus differenda censeo, cum
idoneus locus de his disputandi hoc à nobis officium postulabit . Nunc enim ex his
paucis quæ cõmemoraui satis est intelligi,id quod nobis propositũ fuit,si disertè q̃d
è græco interpretari uelimus,hæc duo tenẽda esse necessario:unũ, ut uerbũ ex uer
bo exprimẽdum nõ putemus:alterum,ut græca cũ latinis maximè Ciceronis eius=
dem generis ferè cõiungamus. Quæ duo qui negliget,is nõ solum indisertè, sed bar
barè etiam multa dicat necesse est. Atq; de his ipsis in nostris cõmentarijs multa &
sæpe dicemus,atq; adeò inculcabimus eadẽ sæpe quibus locis inciderit , ut id apte
fieri posit. Quod eo faciundũ censui potissimũ,ut philosophia quæ,ex Cicer. tẽpo
ribus nata est latinis literis,cuiq; ille quasi ciuitatẽ dedit, cũ Romæ quasi peregri
nari uideretur,his tẽporibus renascatur ijsdẽ literis,in ciuitatémq; illã suã ex qua
expulsa eiectaq; est,tandẽ aliquando tanq̃ postliminio reuertatur. Et quanq̃ nõ su
mus ignari multos nõ solũ contra esse dicturos, sed etiã conatus nostros & studia
improbaturos,tamen quoniã id omnes qui aliquid scribũt uitare nullo modo pos=
sunt,uullius odio & inuidia unquã poterimus abduci,quin propositũ susceptúmq;
cõsilium quibuscunq; rationibus poterimus persequamur . Sed iam tẽpus est ad id
quod instituimus accedere. Genus enim optimũ interpretandi his commentarijs in=
stituimus tradere,quod ne perpetua oratione faceremus , instituti cuiusdam nostri
ratio impediuit. Nam cũ libros decẽ Aristotelis quos ad Nicomachũ filium de mo
ribus scripsit, transferrem, ijsque transferendis unum mihi Ciceronem ad imitan
dum proponerẽ,putaui si librorum ordinẽ seruans,quid aut Cicero ab Aristotele

transtulisset, aut ego ab eo rectè aptéque dictum & expositum animaduertissem, quod ad institutum nostrum pertineret, id docerem ac traderem, non omnino laborem nostrum inutilem & ingratum futurum. In quo si quid nos paulo audacius improbabimus, eorum, quæ adhuc in philosophiæ sanctißimo corpore quasi næui hæserint, multáque renouabimus quæ uulgo insitata sunt uocabula, id nobis concedendum erit, qui hæc ipsa nunc primùm tractare conamur. Sed Aristotelem ipsum primum, tum Platonem latinè loquentem interprete Cicerone audiamus.

A # Aristotelis ad Nicomachum filium, de moribus, quae ethica nominantur, liber primus, Ioachimo Perionio Benedictino Cormœriaceno interprete.



MNIS ars, omnis doctrina, omnis actio, omne studium & institutum, ad bonũ aliquod refertur. Itaque probè veteres summum bonũ definierunt, id ad quod omnia referũtur. Finium autem genera sunt plura. Vnũ eorum qui actione, alterum eorũ qui non solũ actione, sed etiam opere cernũtur. Ac quarũ rerum præterquàm ꝙ actiones, alii præterea fines sunt, in iis natura sunt opera meliora actionibus. Et quoniã multæ actiones & officia erant, complures etiam fines extiterunt. Nam & medicinæ valetudo proposita est, & arti ædificandarum nauiũ nauis, & rei militari victoria, & rationi rei familiaris diuitiæ. Quæque artes eius generis vni alicui facultati subiectæ sunt, (velut rei equestri ea quæ frenos conficit, cæteræque omnes quæ instrumẽta equorũ tractant, vt hæc ipsa & omnia officia bellica rei militari, itemq; aliæ alii) in iis omnibus, fines earum quæ principẽ locum tenẽt, magis expetẽdi sunt, quàm omniũ earum quæ sub eas subiectæ sunt: quippe cum horum causa etiam illi expetantur. Nihil autem interest, vtrum actiones ipsæ sint actuum fines, an aliud quippiam. 1

summum bonũ.

Atqui si quod est rerũ agẽdarum vltimum, quod & propter se expetamus, & propter ipsum cætera omnia, nec omnia propter aliud sequimur (sic enim res progredietur in infinitũ, vt inanis omnis noster appetitus stultum studium sit futurum) perspicuum est in eo esse summum bonum. Cuius cognitio ad vitam degendam momẽtum magnum habet. Nam tanquam sagittarii signum intuentes, facilius decorũ assequemur. Quod 2

cum ita sit, danda opera est, vt ipsum & quid tãdẽ sit, & cui si: E
sciẽtiæ & facultati propositũ, intelligamus. Igitur ei quæ domi
na est & princeps omniũ propositum esse cõstat, qualis ciuilis
scientia videtur esse. Nam & quibus in Rep. scientiis vtendum
sit, & quas quisque discere debeat, & quatenus, ipsa describit.
Atque etiã facultates eas, quæ in maximo honore sunt, & pre-
cio, vt rẽ militarem, vt rem familiarẽ, vt rhetoricẽ, huic sub-
iectas cernimus. Quòd si artes hæc reliquas omnes, quarum o-
mne opus est in agendo, ad vsum suum adhibet, præscribitque
legibus quid faciendum fugiendumque sit, profecto necesse est F
eius extremo & fine reliquarum fines contineri: vt in ea sum-
mum hominis bonum esse videatur. Etenim si eadem est vti-
litas vniuscuiusque & vniuersorum, at Rẽp. tamen & capesse-
re & conseruare maius quiddam ac perfectius videtur. Præcla
re enim se res habeat, si vni, eique in solitudine vitam agenti,
consulatur: at vero si genti & ciuitatibus, multo & pulchrius
& diuinius. Atq; hæc quidem ratio, quoniam ciuilis est, in his
3 tota versatur. In qua explicanda satis longa sumetur oratio,
si quantum res proposita feret, explanabitur. Non enim in o- G
mnibus disputationibus limatum accuratũq; dicẽdi genus si-
militer requirendum est, vt in iis contingit, quæ ab arte profi-
ciscuntur. Atqui iis in rebus, quæ honestæ, quæq; iustæ sunt, in
quibus ciuilis scientia versatur, tanta inest dissimilitudo, tan-
tus etiam ex iis error cõsequitur, vt lege tantũmodo, non etiã
natura videantur constitutæ: isque etiam in bonis hæret, pro-
pterea quod multi ex iis detrimenta consequantur. Iam enim
aliis diuitiæ, aliis vis corporis exitiũ perniciẽque attulit. Ergo H
satis erit, eos qui de reb. eiusmodi verba faciunt, pingui quadã
Minerua, planeque quid in quaque re veri sit demonstrare: &
qui de rebus quæ plerũq; eueniunt, disserunt, ex his similia cõ-
cludere. Eodemq; modo accipi probariq; debent quæ dicũtur
omnia. Est enim hominis eruditi vsuq; periti subtilitatẽ requi
rere in omni genere eatenus, quoad rei natura patiatur. Nihil
enim interest, vtrũ mathematicũ, suadentẽ probes, an ab ora-

A tore necessariã rationẽ requiras. Atqui quæ quisq; nouit, de iis vere iudicat, eorũq; æquus est æstimator. De omni ergo re, vere iudicabit is, qui vsu rerũ valet: omnino vero, q omni doctrina eruditus est. Quocirca ciuilis sciẽtiæ non est iuuenis idoneus auditor. vacat enim omni vitæ actione: hæc autẽ de actione oratio est. Iam verò cũ libidini animi pareat, frustra & inutiliter audiet: quandoquidem finis huic propositus non in cognitione, sed in actione cõsistit. Qui, puer sit ætate, an ne moribus puero par & similis, nihil interest. Non est enim vitium
B in tempore, sed in moribus. Cuius generis hominibus, tanquam impotentibus inutilis cognitio futura est. At vero qui rationi suas appetitiones obœdientes efficiunt, ii magnum fructum ex hac scientia consequentur. Ac de auditore quidẽ, quó que modo quicque accipiendum sit, & quid nobis proponamus his libris, procœmii loco hactenus diximus. Quoniam 4
autem omnis scientia, & omne institutum ad bonum aliquod refertur, statuamus quid sit, quó ciuilem rationem referri dicimus, quáque in re sit omniũ rerum agendarum extremum bo
C num. Cõstitit quidem fere inter omnes, quo nomine appellari placeat. Beatitudinem enim & indocti & docti vocant: bene etiam viuere, & secundis rebus perfrui, idem quod beatum esse existimant. Quid autem sit beatitudo, nõ constat, deque eo est inter eos omnis dissensio. nec vero docti & indocti in eodẽ ponunt. Alii enim in eorum aliquo quæ posita sunt in oculis omniũ, vt in voluptate, in diuitiis, vt in gloria: aliiq; in alio: plerunque etiam idẽ in alio. Aeger enim in valetudine ponit, pauper in diuitiis. Qui autem sibi conscii sunt suæ ignorationis &
D imprudentiæ, eos admirãtur, qui magnum aliquid, quod eorũ etiã vires superet, dicunt. Quidam vero præter hæc complura bona, aliud quoddã esse putãt, in quo satis est causæ cur cætera bona sint omnia. Et omnes quidem exquirere sententias, superuacaneũ sit: contenti autem erimus, si vtamur iis potissimum, quæ extant, quæque forti & virili vtãtur ratione & sententia. Hoc autem obliuisci nõ debemus, interesse inter ratio-

nes eas quæ à principiis proficiscũtur, & eas q̃ ad ipsa prĩcipia E
referũtur. Rectè enim hoc Plato dubitabat & requirebat, vtrũ via esset, eá ne quæ à principiis permanaret ad fines, an quæ ad principia ferret. Velut in curriculo, ab iis q præmia proponũt ad calcẽ, an cõtra. Initiũ enim capiẽdũ est ab iis rebus quæ notæ sunt. quarũ duo genera sunt: aliæ enim cognitæ sunt nobis, omnino & per se aliæ. Ac nobis quidẽ certè ab iis capiendũ est exordiũ, quæ sunt nobis cognitæ. Quocirca qui de rebus honestis & iustis, & vno nomine ciuilibus, auditurus est, is sit oportet bonis moribus præditus & institutus. Principiũ enim est, F
rẽ esse. Quod si sit perspicuum, ipsum quã ob rem sit perspicuum, nihil desyderabitur. Homini enim eiusmodi aut iam percepta sunt principia, aut facilè percepta erunt, & cognita. Cui autem horum neutrum inest, audiat Hesiodi carmina.

Felix qui potuit rerum cognoscere causas,
Et duris optata tulit solatia rebus:
Fortunatus & ille, alium qui recta monentem
Audit, & inuentis ponit vestigia lætus:
Qui rebus non consulit ipse cadentibus vltro,
Inducitque animum voces contemnere veras, G
Ille quidem inuisus diuis, & inutilis orbi est.

5 Nos autem ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. Summum enim bonum & beatitudinem nõ sine causa ex vitæ genere vidétur existimare ii, qui eam in voluptate ponunt, vt vulgus, & homines importunissimi. Itaque vitæ degendæ rationem adamant delicatam & voluptariam. Tria enim sunt vitæ genera, quæ maximè excellunt: hoc, quo de modò diximus: ciuile: & tertium id, quod in contemplatione & cognitione consistit. Ac multitudo, pecudũ vitã illa qui- H
dem sequi videtur: sed causa ei est, propterea q̃ cõplures eorũ qui potestate & imperio valent, iisdẽ libidinib. quibus Sardanapalus, cõstricti tenẽtur: Vrbani verò, iiq; omnes quorũ vita omnis in actiõe rerũ versatur, beatã vitã in honore putãt. Ferè enim ei vitæ generi, quod in Reip. administratione positũ est,

A hic propositus est finis. atq ab eo quod quærimus distat plurimũ. Est enim in iis potius qui colũt, honos, q̃ qui colũtur: Summũ autẽ bonũ, proprium quiddã auguramur, quódq; vix possit eripi. Iam verò gloriam & honorem persequuntur, vt opinionem afferant, aliis se esse probos: itáq; coli, afficiq; honore, à prudentibus volunt, & à notis, idq; ob virtutem. Perspicuum est igitur, horum quidẽ ratione & sentẽtia, virtutẽ esse meliorem: quam eandem potius quasi finem, propositam vitæ ciuili licet existimare: quãquam à perfecto absolutóque genere absit.

B Fieri enim potest, vt qui virtute sit præditus, etiam dormiat, aut in vita nihil agat omnino, & præterea maximis in malis miseriisq; versetur: eum autẽ qui sic viuat, in beatis nisi propositi defensor nemo duxerit. Atque hæc quidem hactenus. Satis enim multa de iis dicta sunt in iis versibus quos ἐγκυκλίους inscripsimus. Tertium genus est, quod in cõtemplandis rebus cernitur, quod deinceps consyderabimus. Nam quæ vita in pecuniis congerendis occupata est, vim desyderat ad se parandam & tuendam: & profecto in diuitiis nõ est id bonum quod

C quærimus, quoniam sunt in bonis vtilibus quorum quicque aliò refertur. Quapropter in iis potius quæ suprà dicta sunt, quia propter se amantur, finem vltimúmq; bonorum licet putare. Nec tamen in illis est, quanquam multæ ad id confirmandum rationes allatæ sunt & coaceruatæ. Atque his quidem 6 omissis vniuersum bonum consyderari est melius, quóq; modo dicatur exquiri. Quæ nobis etsi difficilis existit quæstio, ꝙ nobis amici sint ii, qui ideas induxerunt: tamen æquum est veritatis retinendæ causa, sua etiam decreta tollere, philoso-

D phos præsertim. Etsi enim vtriq; chari sunt, tamen præclarum est pluris æstimare veritatem. Qui hanc sententiam inuexerunt, non faciebant ideas eorum in quibus prius posteriusq; dixissent: itaq; ne numeris quidem ideam fabricati sunt. At bonũ & in substãtia dicitur, & in qualitate, & in iis quæ cũ aliquo cõferuntur: quæq; per se ipsa sunt & substantia, iis sunt quæ cum aliquo cõparãtur, naturæ ordine priora. Propagini

enim hoc simile est, eique rei quæ substantiæ accidit. Non igi- E
tur esse in his idea communis vllo modo potest. Præterea cum
bonum æque pateat, ac natura (dicitur enim in substantia, vt
deus, vt mens: & in qualitate, vt virtutes: & in quantitate, vt
mediocre: & in iis quæ cum aliquo conferuntur, vt vtile: & in
tempore, vt opportunitas: & in loco, vt mora, quæque sunt ge
neris eiusdem) perspicuum est summi, vniuersique boni com-
mune aliquod vnumue bonum esse non posse. Neque enim in
prædicamẽtis omnibus, sed in vno solum diceretur. Iam verò,
quoniã eorũ omniũ quæ vni ideæ attributa sunt, vna tãtum- F
modo esset scientia, necesse esset quoque bona omnia scientia
vna contineri. Nunc vero plures sunt etiam eorum, quæ sub
vnam categoriã subiecta sunt. vt occasionis, in bello quidem
res militaris: in morbo, medicina: & mediocritatis, in cibo me-
dicina, in laboribus gymnastice. Sed quærat aliquis, quid tan-
dem sibi velint, cum res singulas ipsius nomine appellant. Si-
quidem in ipsum hominem & in hominem vna eadẽque va-
let hominis definitio. Neque enim quia homo sit, aliquid inter G
eos interest. Quòd si ita est, nec quia bonum sit. nec quia diu-
turnius est, ideo melius bonũ: quãdoquidẽ ne alba res quidẽ in
lõgum tẽpus duratura albior est ea, quæ in diẽ. Ac mihi quidẽ
certè probabilius de eo dixisse Pythagorei videtur, qui vnũ in
bonorũ ponũt ordine, quos Speusippus imitatus est. Sed de his
quidẽ alius est mihi ad dicẽdũ cõstitutus locus. Ex iis autẽ quæ
dicta sunt, quæstio quædã suboritur quoniã de bonis omnibus
nõ sunt adductæ definitiones. Dicitur autẽ vnũ genus eorum,
quæ per se expetuntur & amantur. Cõficientia vero eorũ, aut H
aliquo modo tuentia, aut etiam contrariorũ prohibentia, pro-
pter illa, aliaque ratione, bona nominãtur. Ergo hoc quidem
apparet, duo esse bonorum genera, alia propter se, alia propter
illa. Separatis igitur vtilibus ab iis quæ per se bona sunt, videa
mus, vtrum de vna idea dicantur. Ea quidem propter se bona
quiuis ponat, quæ sola & seiũcta à cæteris sequatur, vt sapere,
vt videre, vt sunt nonnullæ voluptates, vt honores: (etsi enim

A hæc ipſa propter aliquid aliud ſequimur, tamẽ in iis quæ per ſe
bona ſunt licet ponere) aut nihil præter ideã ſit in bonis. Ita
ſuperuacanea ſpecies futura eſt. Sin autem hæc quoque ſunt in
iis quæ per ſe bona ſunt, neceſſe erit vt in niue & ceruſa cãdo-
ris, ſic boni definitionẽ in iis omnibus eandem declarari. At
vero honoris, prudentiæ, voluptatis diuerſæ ſunt definitiones,
hoc ipſo quòd bona ſunt. Non eſt igitur in vna idea commune
aliquod bonum. Sed quonam modo dicuntur? Non enim ſimi
lia vidẽtur iis quorum nomen eſt commune fortuito. An quia
B ab vno profecta ſunt? an quia ad vnum omnia referantur? an
potius proportione? Vt enim in corpore aſpectus, ſic eſt mens
in animo, aliúdque in alio. Sed hæc quidem hoc tempore omit
tenda ſunt, quoniam de iis accurate diſputare, alterius philoſo
phiæ magis proprium eſſe videatur. Eadem eſt ratio ideæ. Et-
enim ſi quod eſt bonũ quod communiter dicatur, aut ſi quod
eſt ſeiunctum per ſe, perſpicuum eſt id nec agi ab homine poſ-
ſe, nec haberi. Nunc tale aliqd quærimus. Sed forte eius cogni-
tio cuipiam videatur conducere ad ea omnia bona quæ agen-
C da ſunt, quæque adipiſcenda. Nam ſi ipſum tanquam exem-
plar nobis proponemus, facilius, quæ nobis ſalutaria ſũt, intel-
ligemus: & cũ intellexerimus, conſequemur. Atque hæc qua-
dam ratione dicuntur illa quidem, ſed ſcientiis artibúſque re-
pugnantibus. Nam cum ad finem omnes referantur, requirãt-
que id ipſum ſemper quod deeſt: tamen eius cognitionem præ-
termittunt vniuerſæ. Atqui non eſt conſentaneum, artifices
tantum ignorare nec quærere adiumentum. Illud etiam quæri
D poteſt, ecquid textori aut fabro ad artem adiumenti ſi hoc in-
telligãt, afferri queat? aut quo tãdem modo nobilior medicus,
clariorue dux belli ſit futurus is, qui ideã ipſam intuebitur. Cõ
ſtat enim medicum hoc modo non ſpectare valetudinem, ſed
hominis aut ſingulorũ potius. Medetur enim ſingulis. Atque
hæc quidem hactenus. Nunc autem redeamus ad bonum 7
quod quæritur, vt quid ſit intelligamus. Nã ſatis conſtat aliud
in alia eſſe actione & arte: quoniã aliud eſt in medicina, aliud

in re militari cæterísque omnibus eodẽ modo. Quid est igitur E
quod sibi quisq; bonũ statuit, nisi quò refert omnia? Hoc in medicina valetudo est, in re militari victoria, in architectura domus, aliudq; in alia: in omniq; actione & consilio finis, quandoquidem eius causa omnes agunt omnia. Quo circa si in vno aliquo est finis rerum agendarum omnium, sit in eo finis bonorum omnium. Sin autem sit in pluribus, in eis ipsis. mutata enim, tamen eodem spectat definitio. Hæc nobis explicanda sunt, sed enodatius. Quoniam autem plures fines sunt, alióśq; propter alios expetimus, vt diuitias, vt tibias, & vno nomine F
instrumenta: perspicuum est, nõ esse omnia perfecta. Quod autem optimum est, id omne perfectum. Si ergo vnum aliquid vndiq; perfectum est, sit in eo quod quæritur: sin plura, in eorũ absolutissimo. Atqui quod propter se expetitur, id confirmamus eo quod propter aliud expetitur, perfectius: & quod nunq̃ aliò refertur, iis omnibus quæ propter se & propter aliud expetantur. Quod igitur perfectum est, id propter se semper, nunquam propter aliud expetendum est. qualis felicitas videtur maxime. Nam & propter se eã, & nunquã propter aliud opta- G
mus. At vero & honorem, & voluptatem, & mentẽ, & omnes virtutes vi sua, ex se & propter se illas quidem optamus: quandoquidem detracta omni opinione vtilitatis, tamen eorũ singula optaremus. sed beatitudinis etiã causa eadem expetimus, ꝙ per ea speremus nos summum bonum adepturos. At felicitatem nemo earum neque aliarum rerum omnino causa expetit. Quod idem ex eo etiã quod satis sit & sufficiat efficitur. Quod autem bonum vndiq; perfectũ est, omne satis esse & sufficere H
videtur. Satis autem esse ac suppeditare dicimus ad victũ non ipsi soli, vitã in solitudine agenti, sed parẽtibus, liberis, cõiugi, cæterisq; amicis & ciuibus: quandoquidem homo aptus est ad cœtus societatemq; natura. Sed in iis certi quidam termini cõstituendi sunt. Nam si progrediamur ad parentes, si ad posteros, amicorúmque amicos, nunquam finis reperietur. Sed hoc iterum etiam atq; etiam consyderemus. Quicquid id est quod

A se ipsum contentũ sit, statuimus eiusmodi, quod solum, seiunctum, secretúmq; à cæteris vitam expetendam efficit, & nihil requirenté. Quo in genere vitam beatam ducimus: quæ si cum cæteris bonis non coniungatur, anteponenda est omnibus. Sin coniuncta sit, perspicuum est, pluris eam esse cum minimo bono coniunctam, quàm separatim. Bonorum enim præstantia accessione eius quod additur ad aliquid, existit. At maximum quodq; bonum semper expetendum est maxime. Hoc igitur iam apparet, felicitatem perfectum quiddam esse, omnibúsq;
B suis partibus absolutum, séque ipsam esse contentam, cum rerum agẽdarum omnium sit extremum. Sed fortasse summum bonum esse in beatitudine inter omnes constat: hic vero locus vt magis explanetur quid sit, postulat. Id iam patebit, si quod sit hominis opus & officium, intelligatur. Vt enim tibicen, quíq; signa fabricatur, omnisq; artifex, iiq; omnes, quibus aliquod opus propositum est, vel actio, in opere ipso finẽ perfectionẽq; artis statuunt: sic homini, si quod est eius opus & officium, faciendum esse videatur. Ergo in fabro erunt & sutore
C certa aliqua officia & actiones, in homine nulla erunt, natúsq; est ad otium? An nõ vt oculi, manus, pedis, singularúmq; partium suum est munus: sic homini quoque præter quàm ꝙ hæc omnia, opus aliquod munúsq; tribuetur? Quodnam erit illud tandem? Est enim ei cum belluis vita cõmunis. At proprium hominis bonum quæritur. Vita igitur ad alendum augendũq; pertinens, semouẽda est. Hanc sequitur vita sensu directa. At communis est & equi, & bouis, & animantium omnium. Relinquitur ergo vita ea, quæ in actione versatur, quæque ab ea
D parte animi proficiscitur quæ ratiõis est particeps. Huius porro vis vna est quæ rationi paret: altera, quæ ipsa ratiõis est particeps & cogitationis. Cũ vero huius quoq; vis sit duplex, ea constituenda & ponẽda est, quæ actione cernitur. Hanc enim dici est aptius. Quod si ita est, opus officiũq; hominis sit necesse est, animi actio rationi consentanea, aut certè à ratione non aliena. In eodẽ autẽ genere huius & illius boni officium poni-

animi uis duplex

mus, vt citharœdi, & clari citharœdi: quod cótingit in omnibus, addita ad opus virtutis excellentia. Citharœdi enim est, E
vti fidibus: nobilis, scitè. Quod cũ ita sit, hominis opus & munus in vita quadam ponemus, quæ eadem actio est animi rationi congruens. Quæ omnia boni viri est rectè ac præclarè gerere. At sua quicque virtute rectè absoluitur & expletur. Quod si ita est, summum hominis bonum animi actio est, virtuti consentanea. Quòd si plures virtutes sint, optimæ ac perfectissimæ, idq; in vita vndiq; perfecta. Vt enim vna hyrundo non facit ver, nec dies vnus: sic vnus dies aut breue tempus F
non efficit beatum. Atque hoc quidem pacto summum bonum circunscriptum sit. Primum enim ponendum fuit oculis omnium, depingendúmque pingui quadam Minerua, tum postea describendum. Est autem hoc in facultate positum omnium, producere & coaceruare descriptione quæ recta sunt omnia: quarum rerum in tempore posita inuentio est & adiumentum, à quo etiam artes ipsæ à tam exiguo principio profectæ ad tantum decus peruenerunt. Potest enim quilibet id quod deest, addere. Atque etiam meminisse debemus, quod G
suprà dictum est, subtilitatem non eodem modo quærendam esse in omni disputatione: verum pro rei quæ proposita sit natura, atque eatenus, quoad ars & via tradendi compendiaria patiatur. Nam & faber & geometra non eodem modo rectum angulum inuestigant: sed ille, quatenus est ad opus vtilis: hic quoniam spectator est & æstimator veritatis, quidnam sit, & qualis, exquirit. Eodémque modo faciendum est in cæteris omnibus, ne in eo quod attingẽdum fuit, quàm in eo cuius causa attigimus, longior ponatur oratio. Itémque haud omnium H
quærenda & inuestiganda ratio est: nõnullisq; in locis cõtenti esse debemus, si rem esse doceamus, vt fit in principiis. Est autem primum & principium, rem esse. Principiorum autẽ alia inductione cognoscuntur, nonnulla sensu, quædam cõsuetudine, aliáque aliter. Eorum autem singula diligenter explorata esse debent, quantum natura possunt: dandáque opera est, vt

A probè definiantur, cum præsertim magnum momentum ad ea omnia habeant quæ consequuntur. Quocirca plus principium, quàm dimidium totius rei valet: eóq; fiũt multa perspicua eorum, quæ indagantur. Atqui cognoscenda felicitas est non ex conclusione solùm, iisq; ex quibus cõficitur oratio, sed ex iis etiam quæ de ea feruntur. Nam & cõgruunt cum vero quæ insunt omnia, & repente verũ dissentit à falso. Cum ergo bonũ in tria genera sit diuisum, sintq; alia bona fortunæ, alia animi, & alia corporis: animi bona verissimè & maximè 8

B bona nominamus. Itaq; quoniam actiones animi & officia in animo ponimus, cum præclarè dictum est & aptè ad hãc quidem sententiam quæ & vetus est, & philosophis comprobata: tum etiam rectè, ꝙ in actionibus quibusdam finẽ extremúmq; ponamus. Sic enim totum positum est in animi cura & cogitatione, non in fortunæ temeritate. Cũ ratione hac etiã cõgruit, quod vulgo dici solet, bene secũdísq; rebus perfrui, beatéq; viuere beatum. Propè enim ab omnibus in honesta quadã vita, & prosperitate posita est: atq; etiã in eo in quo diximus esse felici-

C tatẽ, ea omnia insunt, quæ de beatitudine quærũtur· aliis enim in virtute videtur, aliis in prudẽtia, quibusdã in sapiẽtia. nonnulli eam in his ponũt, aut in horum aliquo, aut adiuncta, aut non seiuncta voluptate. alii etiam rerum externarũ adiungũt affluentiam. Atque hæc est multorum ac veterum, illa perpaucorum clarorũq; virorum oratio & sententia. quorum neutros verisimile est omni ex parte aberrasse, sed aliqua, quin etiam magna ex parte rectam viam secutos. Ac cum iis quidem qui beatam vitam dicunt omnem virtutem aut aliquam virtu-

D tem, consentit definitio: est enim ei actio consentanea. Magnopere autem refert profectò, in possessiõe summum bonũ an vsu, in habitu an in actione ponatur. Fieri enim potest, vt habitus qui inest, nihil rei præclaræ gerat, vt in dormiẽte aut alio mõ otioso. At verò actio nõ potest, aget enim necessario, & honeste aget. Vt autẽ in Olympicis ludis, nõ formosissimus qsq; aut robustissimus corona donatur, sed qui in certamẽ descẽdũt:

(horum enim nonnulli vincunt) sic eorum quæ in vita honesta ac bona versantur, compotes fiunt ii qui recta quæ sunt faciunt. Quorum vita per se iucunda est, quoniam voluptate affici in iis numeratur quæ in animo insunt. Cuius autem rei quisq; cupidus est, ea delectatur. Vt equo, is qui amat equos: theatro, qui theatrum diligit. Eodémq; modo rebus iustis lætatur is, qui studiosus est honestatis: & rebus quæ ad virtutem pertinent, is, cui virtus chara est. Ac plerisq; repugnant & nocent iucundæ res, propterea ꝙ non sunt sua sponte eiusmodi. Iis autē hominibus qui sunt studiosi honestatis, ea voluptatē afferunt quæ vi sua iucunda sunt. quo in genere sunt quæ virtuti cōgruunt actiones. Itaque his sunt voluptati, idq; propter se. Quocirca nihil eorum vita voluptate indiget, tanquam aduentitia: sed in se ipsa inclusam habet voluptatem. Nam præter ea quæ dicta sunt, non est vir bonus habendus is, qui honestis actionibus non lætetur. Neq; enim quisquam aut iustum dixerit eum, qui iustis actionibus non gaudeat: aut liberalem eum, qui non delectetur officiis liberalitatis: itémque in cæteris omnibus. Quæ cum ita sint, confitendū est per se iucundas esse virtutis actiōes & bonas & honestas, ac singulas maxime: siquidē verè de iis vir bonus iudicat: at iudicat, vt diximus. Est igitur quiddā optimū, honestissimum, & iucundissimum beatitudo. Nec vero separata hæc sunt, ex Deliaco epigrammate.

Nil mage iustitia pulchrum est, meliúsque salute:
Res iucunda frui, quod sibi quisque petit.

Insunt enim hæc omnia optimis actionibus, in quibus aut in vna earum optima felicitatem esse dicimus. Sed tamen bonis, vt diximus, externis indiget. Vix enim potest, aut ne vix quidem, res magnas & dignitatis plenas gerere is, cui nullæ opes, nullæ suppetāt copiæ. Permulta enim efficiuntur quasi instrumentis quibusdā, vel amicorum opera, vel pecunia, vel ciuis dignitate: suntq; nōnullæ res quarū amotio beatā vitā labefactet, vt nobilitas, vt liberi, vt forma. Neq; enim plane ad beatitudinem aptus est is, qui omnino deformis sit, aut ignobilis,

A aut qui vitam in solitudine degat, aut sit sine liberis: ac multo etiam minus forsan, si cui sint liberi improbi, vel amici boni è vita excesserint. Ergo, vt diximus, has prosperitates videtur beata vita requirere. Ex quo fit, vt quidã felicitatem idem esse quod secundam fortunam statuant. Ex quo existit quæstio, 9
num doctrina, consuetudine, an alia aliqua exercitatione pariatur, an diuina aliqua causa adsit, an hoc ita sit fortuito. Ac si quod à diis aliud datum munus hominibus est, profectò consentaneum est felicitatem etiam datam esse à diis, eóque maxi-
B me, ꝙ rebus humanis melior est & præstãtior. *Sed hæc nõ sũt* huius disputationis, & tẽporis. Hoc verò apparet, etiamsi nõ data sit concessu & munere deorum, mortalium generi, sitque virtutis, artis, aut exercitationis, tamen in rebus maxime diuinis esse ducẽdam. Virtutis enim merces & finis, optimũ quiddam est, diuinum, & beatum: quod idẽ late pateat, necesse est. Potest enim inesse iis omnibus, quorum quidem à virtute animus aliquo vitio corporis nõ retardetur, disciplina aliqua & diligentia. Quòd si sic melius est beatum esse, quàm fortuito,
C certè ita esse confitendum est. *Siquidẽ* quicquid à natura proficiscitur, ita secundum naturam affectum est, vt optime affectum esse posit: itemq; cum omnia quæ ab arte, causisq; omnibus efficiuntur, tum vel maxime quæ ab optima. Magnum autem scelus sit rem omnium & maximam & præstantissimam fortunæ ascribere. Atque etiàm ex definitione perspici potest quod quærimus. Cõfirmauimus enim eam esse actionem quandam virtuti consentaneam. Reliquorum autem bono-
D rum partim adesse necesse est, partim sunt adiuuantia & vtilia quasi instrumenta, quibus consentiunt quæ initio diximus, Ciuili scientiæ finem esse propositum summum bonum. Huic autem cura omnis fere in eo posita est, vt & ciues bonos efficiat, & ad res magnas, & honestas agendas idoneos. Iure igitur nec bouẽ, nec equum, nec aliud animal vllum beatum ducimus. Nullum enim eorum est huius particeps actionis, ob eámque causam ne puer quidem beatus est: quippe cum nondum per

ætatē ad has vitæ actiones, sit aptus. Qui autem dicuntur, ob E
spem & expectationem quam de se concitant, ducuntur beati.
Opus est enim vndique, vt dixi, perfecta completáque vita.
Multæ enim in vita mutationes, variique euentus versantur:
fierique potest, vt qui secūda fortuna vsus sit, is in maximas in-
cidat calamitates in senectute. quod de Priamo ferunt fabulæ.
Qui autem casus eiusmodi senserit, miseréque è vita migraue-
10 rit, eum nemo duxerit in beatis. Sed quæret aliquis, num
quis alius quoad viuat, iudicandus est beatus: sed Solonis sentē
tia, expectandum extremum tempus ætatis, vt tum denique sit F
beatus, cum supremum vitæ diem morte confecerit? At id
quidem absurdum sit, cum præsertim felicitatē in quadā actio
ne statuamus. Quòd si beatum negamus eū qui excesserit è vi-
ta, nec hoc vult Solon quidem: sed tum deniq; aliquē tutò bea-
tum iudicari posse, cum iam à malis est miseriisque liberatus.
Quanquam de hoc quoq; est dissensio. etsi enim sensus abierit,
tamen summis & propriis bonis & laudis & gloriæ, quāuis nō
sentiant mortui, quia viuunt, nō carent, vt decore & dedecore
liberorum, posterorum etiam rebus secundis & aduersis. Hæc G
quoque dubitationem afferunt. Fieri enim potest, vt qui beatā
vitam vsque ad senectutem protulerit, migraueritque conue-
nienter rationi, eum multæ in posteris mutationes consequan
tur: quorum nonnulli boni viri sint, degantque vitam ex digni
tate, alii contrà. Hoc etiam perspicuum est, eos multis modis
in parentum aduersis rebus non eiusdem generis posse affici.
Absurdum quidem sit, si is quoque commutetur, qui oppetiit
mortem, sitque aliàs miser, aliàs beatus. Absurdum hoc quoq;
sit, res posterorum nihil ne ad vllum quidem tempus ad parē- H
tes pertinere. Sed redeundum est ad id quod suprà quæsitum
est. Eo enim cognito, fortè quod quærimus intelligetur. Si igi-
tur supremus vitæ dies expectandus est, vt tum quisque bea-
tus existimetur, non quòd beatus ipse sit, sed quòd antea fue-
rit: quid est quamobrem non sit absurdum, cum quisque bea-

A tus est, de eo quod inest non verè dici? quòd propter varietatem fortunæ minime placeat viuos concedere beatos, quòd que stabile aliquid ac firmum, vixque mutabile, beatam vitam putemus: fortunam contrà sæpæ recidere in eosdem. Perspicuum est enim, si euenta sequamur, eundem nos sæpe aliàs beatum, aliàs miserum esse dicturos. Ita beatum, Chameleonti similẽ, nec satis firmum, affirmabimus. Atqui non est rectum, fortunam consectari. Non enim in ea positum est beatum esse vel miserum, etiam si hanc humana vita desyderat. Beatæ au-
B tem vitæ dominæ sunt virtuti consentaneæ actiones, contrariæque contrariæ. Hanc autem rationem id quoque confirmat quod quæsitum est. Nulla enim in re mortalium tanta inest firmitas, tanta constantia, vt iis in rebus quæ virtute geruntur. Multo enim sciẽtiis ipsis & firmiores sunt & constantiores. quarum vt quæque præstantissima est, ita stabilis maximè: idque accidit propterea quòd diutissimè in iis viuant beati. Quæ causa est, cur nulla obliuione obruantur. Inerit ergo in beato quod quærimus, talisque per omne tempus æta-
C tis futurus est. Semper enim vel maximè ea & geret & cogitabit omnia quæ virtuti congruunt: & quemcunque fortuna casum inuexerit, hunc maxime decorè & aptè feret: quippe qui verè bonus sit, quadratus, omnique repræhensione carens. Cumque multos casus fortuna inuehat, iique magnitudine & exiguitate differant: perspicuum est, eos omnes qui parui & exigui interueniunt, nullum ad vitam momentum habere: qui autem & magni & multi prosperè e-
D ueniunt, vitam efficient beatiorem. Nam & ad splendorem per se valent & ad ornatum, & vsus eorum gloriæ plenus est & dignitatis: Qui autem contrà accidunt, ii vitam beatam illi quidem labefactant, (Nam & dolores afferunt, & multas actiones impediunt,) sed tamen tum virtus splendescit apparẽtque maximè, cum sedate ac moderatè quis

& multas & magnas perfert calamitates,non indolentia qui- E
dem , ſed quòd generoſo,forti,magnoque ſit animo prąditus.
Quod ſi ſunt,vt dixi,vitæ dominæ actiones,certè nemo qui ſit
beatus,eſſe miſer vllo pacto poteſt.Neque enim vnquam quæ
odio digna ſunt,quæq; mala faciet. Eum enim qui verè bonus
ſit,quiq; ſapiens , putamus omnes caſus fortunæ æquo animo
eſſe laturum:ex iis etiam quæ ſint in poteſtate,ſemper pulcher
rima quæque facturum. Vt & bonus imperator exercitu eo q
adeſt ſemper vt vſus belli ferat,commodiſsime vtitur , & ſu-
tor ex iis pellibus quæ ſuppetant calceum aptiſsimum conficit, F
eodemq; modo cæteri omnes artifices.Quod ſi ita eſt,qui bea-
tus ſit,miſer eſſe nullo modo poteſt.non tamen beatus ſit qui-
dem,ſi in Priami calamitates incidat.Nõ igitur varius eſt,aut
mutabilis.Neque enim ex felicitatis poſſeſsione facile quis de-
iici detrudiq; poteſt:nec id leues caſus,ſed & graues & magni
efficiant. Quid igitur prohibet nos beatum ſtatuere eum , qui
virtutis perfectæ perfecto fungatur munere,quiq; in bonorum
externorum ſatis magna abũdantia viuat,nõ aliqua parte ęta
tis, ſed in omni vita confecta atque abſoluta : aut certè eodem G
addendũ,qui & eam vitam ſit acturus,& mortem ex ratione
obiturus quãdoquidem incertus eſt rerum futurarum exitus,
& beatitudinem finem eſſe,ac quiddam omni ex parte perfe-
ctum ponimus. Quæ cum ita ſint,beatos ex viuis dicemus eos,
quibus adſint permanſuráq; ſint quæ enumerata ſunt omnia.
at beatos homines. Atq; hæc quidem hactenus.
11 Caſus autẽ
& res aduerſas poſterorum ac amicorum omnium nihil perti
nere omnino ad mortuos valde ab amici officio alienũ ſit,ſen-
tentiiſque omniũ repugnare videatur.Igitur quum multi ca- H
ſus ſint,iique longe ac latè differant,cũq; alii magis,alii minus
pertineant, ſingillatim quidem diſſerere,longum ſit & infini
tũ:ſummatim & populariter,ſatis. Vt igitur aduerſæ res quæ
beato accidũt,aliæ momẽtum habẽt ad vitam,aliæ leues ſunt,
ſic eæ omnes quæ amicis.Sed permultũ intereſt, viuis an mor
tuis mala contingant:ac multo etiam magis, quàm vtrum res

A iniquæ & nefandæ in tragœdiis antè tractentur, an gerantur. Ratiocinandum igitur etiã est hic, quid quicque intersit: vel potius quærendum est de mortuis, vtrũ alicuius boni participes sint, an cõtra. Perspicuum enim est ex his, etiam si quid ad eos pertineat, siue boni siue mali, exile id & exiguum aut omnino aut illis fore: sin minus, certè non tantam vim in eo esse, vt vel beatos eos qui non erant prius efficiat, vel iis qui antè beati erãt, beatam vitam eripiat. Ergo hoc quidem iam apparet, res & secundas amicorum & aduersas, ad eos pertinere
B illas quidem qui occiderint, sed ita, vt neque ex beatis miseros faciant, neque aliud quicquam generis eiusdem. His ita ex 12
positis, iam felicitas in bonis sit laudabilibus an potius gloriatione dignis, videamus. Est enim perspicuum, eam non numerari in iis quæ ipsa non sunt per se bona sed esse possunt. Igitur hoc apparet, quod laudabile sit, omne ob eam causam laudibus affici, quòd affectione aliqua sit præditum, & ad aliud quodã modo referatur. Nam & iustos, & fortes, & viros bonos, & virtutes propter opera, munera, actionésque laudamus. Et robu-
C stos, & qui ad cursum valent homines, cæterósque eiusdem generis propterea laudamus, quòd à natura instituti sint, aptiq; ad gerendas res aliquas quæ in bonis sunt & honestis. Quod ex iis etiam laudibus quæ diis tribuuntur, perspici potest. Ridiculas enim eas fore constat, si ad nos referãtur. Hoc fit propterea, quòd laudes, vt dixi, referendo tribuuntur. Quòd si laus in eo genere est, id perspicuum est, vt quicque optimum est, ita minime ad laudem valere, multóque id esse & maius & præstantius. Nam & deos beatos fortunatósque ducimus: & viros, vt
D quisque ad Deum proximè accedit. Eadem est rerum bonarũ ratio. Beatitudinem enim nemo ornat laudibus vt iustitiam, sed quòd multò & diuinior sit & melior, diuino honore afficit. Rectè etiam Eudoxus videtur primas partes tribuisse voluptati. Nam cum in bonis esset ipsa, neque laudaretur, declarari putabat, eam rebus omnibus præstare quæ essent laudabiles: in eodemq; esse genere deum ac summum bonũ, quoniã ad

ea cætera referrētur. Est enim virtutis laus propria, à qua apti E
sumus ad res honestas gerendas. Encomia autem ea potius at-
tingunt, quæ tam corporis quàm animi geruntur viribus. Sed
hæc quidem accuratius inuestigare eorū sit potius, qui in en-
comiis elaborarunt: nobis autem ex iis perspicuum est quæ di
cta sunt, in bonis iis quæ ad decus valent, perfectisque nume-
rari beatam vitam. Quod ita esse hinc etiam apparet, quòd est
principium. eius enim causa omnes omnia facimus. Princi-
pium autem, idque omne in quo causa est cur cætera bona sint,
gloriatione dignum & diuinum ponimus.

13 Sed quoniam F
beatitudo est actio quædam animi, virtuti vndique absolutæ
congruens, iam virtus ipsa consyderanda cognoscendáque est.
sic beatam vitam facilius contemplabimur. Atque is quidem
videtur qui ciuili sciētia vere instructus est, huic maximā de-
disse operam: quoniam hoc vult, hoc spectat, & ciues bonos ef-
ficere, & obœdientes legibus. Hoc declarant Cretensiū & La-
cedæmoniorum legislatores, & si qui alii in eo genere florue-
runt. Quòd si hæc ciuilis scientiæ propria est cognitio, perspi-
cuum est, cum eo instituto quod iam inde ab initio secuti su- G
mus, omnē hanc congruere & consentire quæstionē. Videndū
est scilicet, quod sit hominis bonum. etenim de summo bono
hominis quærebamus. Sed virtutem dicimus hominis, nō quæ
corpus, sed quæ animum attingit humanum: beatamq; vitā,
animi actionē nominamus. Quæ cum ita sint, perspicuum est,
vt eum qui oculos curaturus sit, totum corpus: sic eum qui ci-
uili ratione instructus sit, ea omnia quodammodo quæ ad ani-
mum pertinent cognita habere oportere: ac multo etiam ma-
gis, quo maior ciuilis scientia & melior quàm medicina est. H
Atqui clari nobilésque medici multum operæ in cognitione
corporis ponunt. Cognoscendus igitur ei animus est qui ci-
uili scientia est præditus. Cognoscendus est autem horum cau
sa, & quoad satis sit ad ea quæ quærimus. Nam subtilior accu-
ratiórq; eius explicatio maioris negotii sit q̄ ipsa illa res quam
nobis proponimus. De qua quoniā in iis libris quos ἐξωτερικοὺς

A inſcripſimus,ſatis multa diximus,illinc aſſumenda ſunt quæ ad hunc locum pertinebunt.veluti vnam eius partē expertem eſſe rationis,participem alteram. Vtrum autē ſeparatę ſint,vt partes corporis,& quicquid ex partibus conſtat:an cogitatiōe duæ res ſint,quæ ſua ſponte ſeparari nequeant,quemadmodū in orbe pars quæ cōuexa dicitur,& cōcaua:ad id quod agimus, nihil intereſt. Eius autē partis,quæ rationis expers eſt, alia vis eſt etiam plantæ communis: eam dico,quæ cauſa eſt cur alamur & augeamur.Hanc enim vim animi tum in iis omnibus
B quæ alūtur, tū in fœtibus licet ponere,tū etiā in perfectis animantibus. hāc enim aptius eſt,quàm aliam. Huius rurſum a- 12
lia eſt communis virtus,non hominis propria:quippe cum tū maximè cū ſomnus capitur,hæc ſiue pars ſiue vis ſuo officio & munere fungatur. Atqui bonus ab improbo in ſomno minimè internoſcitur. Hinc negant inter beatos ac miſeros per dimidiatum vitæ tēpus quicquam intereſſe. Idque iure ac merito accidit,propterea ꝙ ſomnus animi eſt requies , quia bonus ſit vel malus,niſi ſi quæ motiōes paulū oriantur,ac tū meliora
C viſa ſunt bonorū quàm quorūlibet. Sed hęc quidē hactenus. Alendi etiā vis prætermittēda eſt,quādoquidē virtutis hominis expers eſt. Alia aūt eſt etiā vis animi rōnis expers,q̄ tamē eius quodāmodo eſt particeps. Nā & continētis impotētiſq; rōnem & animi partē eam quæ rationē habet laudamus. Inuitat enim vera rō bene ſanos ad iuſtitiā & æquitatē. Cōſtat aūt in eis aliquid aliud eſſe inſitū præter rōnē,quod repugnat obſiſtitq; rationi. Vt enim in corpore,ſi quæ partes diſſolutæ dextrorſum moueri velint,cōtrà ad læuā ferūtur:ſic in animo. diſtrahūtur
D enim in contrarias partes impotētium cupiditates. Sed in corpore id quod rapit & diſtrahit videmus , in animo non videmus. Certè nihilo minus exiſtimare debemus ineſſe quiddam in animo ratione carens,quod ei reſiſtat & repugnet. Quomodo autem ab ea diuerſum ſit,nihil intereſt. Hoc autem vt dixi rationis eſt etiam particeps. paret enim rationi in continente, ac multo etiam magis in temperatis & fortibus, in quibus

omnia rationi cõgruũt. Hoc ergo apparet, vim expertem ratio E
nis esse duplicem: vis enim ea quæ crescendi causa tributa est, nulla ex parte rationis est particeps: concupiscendi autem & appetendi quodammodo ea vtitur, quatenus ei obœdit, atque paret. Atqui eam dicimus cõpotem quidẽ & parentis & amicorum, non tanquam mathematicorum. Nam vim expertem rationis parêre quodammodo rationi, & admonitiones, & obiurgationes & adhortationes indicant. Quòd si confitendum est, hanc quoque vim compotem esse rationis, duplex vis erit rationis particeps: alia proprie & in se ipsa, alia veluti pro- F
bus filius obœdit parenti. Hac autem distinctione & dissimilitudine etiam virtus diuiditur. alias enim ratione esse dicimus, alias more perfectas. In ratione sunt, vt sapiẽtia, vt sagacitas, vt prudentia: more perfectæ, vt liberalitas & temperantia. Nam cum de moribus alicuius loquimur, non sapientem eum, vel sagacem dicimus, sed clementem & modestum. sapientem etiam laudamus ob animi habitum, & habitus eos qui laudabiles sunt, virtutum nomine appellamus.

LIBER SECVNDVS. G

I ED cum duo sint virtutum genera, alterũ earum quas in ratione esse dicimus, alterũ earũ quas morales & voluntarias: rationis quidẽ magna ex parte à doctrina ortum accessionẽque habent. itaque & exercitatiõis indigent & temporis. Morales ac voluntariæ moribus, à quibus nomẽ duxerũt, quod H
paulum à consuetudine deflexit, omnino comparãtur. Ex quo perspicuũ est, nullã omnino moraliũ virtutũ ingenerari nobis natura. Nihil enim quod insitũ & innatũ est, aliter atq; est, assuescit. Vt lapis q suapte sponte deorsum fertur, nunquã in sublime ferri assuescat, ne si milies quidẽ eũ quis sursum vt cõsue faciat emittat. Eodẽq; modo nec ignis deorsũ nec aliud quicq̃

A aliter atq; ipsius natura ferat, potest assuescere. Nõ igitur à natura, neque contra naturam in nobis insunt virtut.. :sed nati factique sumus ad eas & percipiendas natura, & efficiendas consuetudine. Iam vero quæ nobis à natura tributa sunt, eorum primum facultates accipimus, deinde officiis muneribúsque fungimur. Quod in sensibus cernere licet. Neque enim ex eo quòd crebro aut aspeximus, aut audiuimus, sensus accepimus: contráque eorum cum iam essemus compotes, eis vsi sumus, nõ cum vsi essemus, percepimus. At verò virtutes accipimus,
B antea cum operis aliquid confectum dederimus. Quod in cæteris fit artibus. Quæ enim faciẽda sunt cum didicimus, ea tũ cum agimus, discimus maxime. Veluti homines tum architecti existunt maximè, cum ædificant:& citharœdi, cum fidibus vtuntur. Similiter tum iusti, tẽperãtes, fortésque efficimur maximè, cũ ea facimus quæ iusta sũt, quæ modesta, quæ fortia. Atq; etiã hoc ipsum declarat & docet quod fieri solet in Reb. pub. in quibus legislatores consuetudine & exercitatione ciues bonos efficiunt. Est enim hæc omnium qui leges imponũt sen-
C tentia & voluntas. Quod qui minus recte faciunt, aberrant. quippe cum hac vna re præstet vitiosæ bene constituta Resp. Iam ex iisdem rebus oritur virtus omnis, & ab iisdem interit. Eadem est ratio artium omnium. Nam ex eo ꝙ vtũtur fidibus, & clari & ignobiles citharœdi existunt. Eadem est ratio architectorum reliquorúmq; omnium. Nam ex eo ꝙ scite & perite ædificant, boni architecti futuri sunt: ex eo quòd inscite, mali. Quod ni ita se haberet, nec rationi vllus esset nec doctrinæ locus, omnésque docti & indocti nascerẽtur. Eadémq; omnium
D virtutũ causa & sentẽtia est. Nam cum ea facimus quæ pactis cõtinentur, iis quæ hominibus inter ipsos intercedunt, alii iusti, alii iniusti efficimur. Et cum ea omnia quæ acerba molestáque sunt, agimus, assuescimúsque aut timere, aut præfidere, nonnulli fortes, quidam timidi ignauiq; existunt. Similis est & cupiditatum ratio, & iracundiæ: quoniam alii temperãtes & clementes, plerique intemperati & iracundi efficiuntur: hi

quia sic, illi quia secus in iis versentur. Atque vt vno verbo finiã, ex sui similibus actionibus omnes habitus oriuntur. Itaq; faciendæ sunt certo quodam genere actiones, quandoquidem earũ differentias habitus consequuntur. Non igitur parui, sed magnopere, atque adeo ad summam refert, vtrum sic an secus iam inde à puero assuescamus. E
2 Quoniã igitur huic negotio quod suscepimus, nõ est proposita contemplatio quasi finis, vt cæteris (id enim agimus, non vt quid virtus sit, intelligamus, sed vt boni efficiamur, quandoquidem vsus eius nullus foret) necesse est quẽadmodum actiones & officia ducantur, considerare. In iis enim situm est, quẽadmodũ dixi, vt habitus quales debent, oriantur. Ac illud quidem commune est omnium, idq; positum sit, rectæ rationi conuenienter fieri: deq; eo disseretur posterius, & quid sit recta ratio, & quemadmodum affecta sit ad reliquas virtutes. Illud autem prius constare & cõuenire debet, omnem quæ de rebus agendis habetur orationẽ, populariter, non subtiliter tractari oportere: vtq; initio diximus, rationes pro rei natura exigendas esse. Vt autem in rebus salubribus, sic in actionibus iisq; omnibus quæ conducunt, nihil inest firmitatis, nihil stabilitatis, & roboris. Cũq; eiusmodi sit, quæ de genere toto habetur oratio, multo etiã minus certa est quæ de rebus singulis habetur, quoniã nec sub artem nec sub præceptionẽ vllam cadunt. Sed vt in medicina & gubernatoris arte, sic iis omnibus qui in actione rerum versantur, tẽporis habẽda ratio est. quanquã autẽ id est quod nũc agimus eiusmodi, tamen danda omnino opera est vt alleuetur. Hoc igitur imprimis intelligẽdũ est, iis omnibus quæ sunt in hoc genere, ab eo quod nimium & parum est, interitum impendêre natura (perspicuis enim rebus ad obscuras illustrandas vtendũ est) Id quod licet in viribus & valetudine cernere. nam & profusæ & remissæ nimium exercitationes labefactant vires euertũtque funditus. & poculenta ac esculenta si modum transeant, vel infra modum adhibeantur, labefactant valetudinem eodẽ modo: sin moderata sint & modica, pariunt, augent, ac tuẽtur.

F G H

A Quod idem & in temperantia,& in fortitudine,cæterisq; virtutibus contingit. Qui enim fugit timétque pericula omnia, quiq; nullũ perfert,is timidus & ignauus putandus est: & qui nullum timet omnino,sed adit omnia,is audax habẽdus. Itẽq; qui omnibus voluptatibus perfruitur, nullãque prætermittit, intemperans:qui verò omnes prætermittit & cauet, vt solent agrestes, is sensus omnis expers iudicandus est. Tollitur enim tẽperantia, tollitur fortitudo ab eo quod nimiũ est & parum. At verò saluæ sunt & incolumes mediocritate dominãte. Ve-
B rùm nõ solùm ortus incrementáq; & interitus ex iisdem & ab iisdem efficiuntur,sed in iisdem etiam actiones versantur. Etenim vt aliis in rebus quæ euidentiores sunt, id contingit, veluti in viribus,vt ex eo gignantur, ꝙ & multum cibi capiatur, & multi labores ferantur, quod valens viribus efficere potest maxime:sic in virtutibus. Nam & ex eo temperãtes efficimur, ꝙ nos à voluptatibus abstinemus: & cum ii sumus, ab iis facillimè abstinere possumus. Similis est ratio fortitudinis. Nam cum & ea quæ terribilia sunt despicere, & eadem magno ani-
C mo ac forti perferre assuescimus, tum fortes existimus: quales cum sumus, quæ terrorem afferunt, facillimè sustinemus.

Habitus autẽ quales sint ex voluptate ac dolore quæ facta & opera consequuntur, perspici debet. Nam qui se à corporis voluptatibus abstinet, eóque ipso lætatur, is temperans: qui id molestè acerbéq; fert, is intemperans putandus est. Et qui molesta quæ sunt, forti ac magno animo perfert, ex eóque voluptatẽ percipit, aut certè non fert grauiter, fortis: qui ægrè fert, is habendus ignauus. Virtus enim moralis ac volũtaria omnis 3
D inhæret voluptatibus ac doloribus. Nam & voluptatum blanditiis deliniti, ad ea gerenda omnia, quæ praua sunt, impellimur: & dolorum cum admouentur faces, à rectè factis deducimur. Itaq; Platonis sententia, institutos esse omnes oportet iam inde à puero, vt & lætemur bonis rebus, & doleamus contrariis. Recta est enim hæc educatio. Iãvero si in actionibus, & perturbationibus hærent virtutes, omnẽ autẽ perturbationem

actionéq; omné sequitur voluptas aut dolor: ob eam certè causam virtus in voluptatibus doloribúsque consistit. Hoc etiam indicant supplicia, quæ ob eas constituta sunt. medicinæ enim quædam sunt. At curationes ex dissimilibus cõtrariisq; rebus solent effici. Præterea habitus omnis animi, quéadmodum suprà dixi, quibus in rebus positum est, vt melior vel deterior gignatur, in iis vim suam omnem obtinet. A voluptatibus autẽ & doloribus habitus vitiosi nascũtur, propterea ꝙ ea quis sequatur aut caueat vel quæ facienda fugiendáque non sint, vel quando, vel quomodo facienda non sint & cauenda, quæq; sunt eiusdem generis, quæ ratio præscribat. Itaq; virtutes vacuitates quasdam perturbationum tranquillitatésque animi definiunt. Haud probè quidem, ꝙ omnino dicant, nec adiungant quomodo decet, aut quomodo non decet, & quando, & cætera omnia quæ adduntur. Ergo hoc præponitur, virtutem quæ in hoc genere est, in voluptatibus doloribúsque versari, in eáque ad res optimas gerendas inesse momenta maxima: in vitio, cõtrâ. Quod ex eo etiam perspici potest, quia cum tria sint quæ sequimur, & tria quæ declinamus, honestum, vtile, iucũdum, & tria quæ superioribus contraria sint, turpe, inutile, molestũ: cum in iis omnibus vir bonus rectè se gerit, & improbus præposterè, tum vel maxime in voluptatibus. Nam & communis est animantium omnium, & ea omnia cõsequitur, quæ sub appetitionẽ cadunt. Etenim quicquid honestum, quicquid vtile, id omne iucundum. Præterea quoniam vnà nobiscum iã inde ab incunabulis educata est, difficile factu est hanc perturbationem euellere omnino, quæ penitus in vita implicata insidet. Atque etiã actiones factáq; nostra dirigimus voluptate & dolore, alii minus, alii magis. Ob eam igitur causam necesse est in his versari hoc nostrum institutum. Non enim in eo parua momenta sunt ad officia & actiones, si quis rectè aut improbe lætetur aut doleat. Præterea difficilius est, vt ait Heraclîtus, voluptati obsistere quàm iracundiæ. At semper vt quicque habet difficultatis & negotii plurimum, ita in eo po-

A tisimum ars omnis virtúsque versatur. Quod enim vndique perfectum absolutumq; est, id ibi maiorem obtinet & splendorẽ & dignitatẽ. Quare ob eam etiam causam vt cõsistat necesse est in dolore ac voluptate omnis quæ de moribus & ciuili ratione instituitur disputatio. Nam qui his rectè vtetur, is vir bonus: qui peruerse, improbus futurus est. Atq; hoc quidẽ iam cõfectum est, virtutẽ voluptatibus doloribúsque cõiungi: & quibus ex rebus gignitur, ab iis & augeri eam & interire, si eodem modo non fiant: eandẽ à quibus rebus nata sit, in iis munus suũ
B & officium exequi. Quæret autem aliquis, quid sit cur eos 4
dicamus qui res iustas efficiant, iustos: qui modestas, temperãtes existere oportere: præsertim cum si res agant iustas, si modestas, iusti iam sint ac temperãtes. Vt si qui grammatici musicique munere fungãtur, ii grammatici sint & musici necesse est. At ne in artibus quidem ita fit. Fieri enim potest, vt quis quid præstet eorum quæ grammatici arte continentur & fortuitò & alterius præscripto. Ergo tum denique grammaticus erit, & si quid eorũ quæ grãmatici propria sunt, & si grãmaticè faciet,
C hoc est, si ab ea quæ in eo inest arte grãmatica proficiscatur. Iã artium ac virtutum nõ est eadem ratio, propterea ꝙ quæ ab artibus proficiscuntur, quoniam laus omnis & præstantia inclusa in iis ipsis est, satis sit ea certo quodam genere effici. At verò quæ virtute geruntur, non si ea quodã modo affecta sint, continuo iustè tẽperatèue efficiuntur: sed si is etiam qui faciat, quodammodo sit affectus. primũ, si sciens: deinde, si volẽs & vltro, idque eorum causa: tertio, si firmo & stabili animo faciat. Quorum præter scientiam nihil artibus tenendis percipien-
D disque requiritur. Ad virtutes verò, cum scientia parum aut nihil valet, tum non parua, sed omnia momẽta sunt in cæteris. Quæ quidem consuetudine iuste moderatéque viuendi omnia comparantur. Ergo tũ deniq; res iustæ ac modestæ dicũtur, cum eiusmodi sunt, quales viri iusti temperantésque agerent. Iustus autem & modestus is demum est, non qui eas res gerat omnino, sed qui ita gerat vt iusti & frugales faciunt. Hoc

ergo verè dicunt, ex rectè temperatéque acta vita iustos moderatósque viros effici. Quæ qui non faciat, is nunquam est futurus bonus. Sed plerique cum hæc non faciant, ita denique se & probos fore & philosophaturos putant, si ad verba confugiant. Ii simile aliquid faciunt ægrotis, qui medicos illi quidem libenter audiunt, sed nihil eorum quæ præscripta sunt faciunt. Quemadmodum igitur illis nunquam bene habiturum est corpus qui ita curantur: sic nec his animus, qui isto
5 modo philosophantur. His expositis deinceps videndum est, quid sit virtus. Quoniam igitur tria sunt in animo, perturbationes, facultates, habitus, ex his tribus vnum aliquid sit virtus necesse est. Perturbationes autem appello, vt cupiditatem, vt iram, vt excandescentiam, timorem, audaciam, vt inuidiam, gaudium, amicitiam, vt odium, desyderium, æmulationem, misericordiam, & omnino ea omnia, quæ vel voluptas consequitur vel dolor. Facultates autem, quibus ad perturbationes accipiendas apti sumus, dicimus. vt per quas vel irasci possumus, vel dolere, vel misereri. Habitus verò sunt, quibus probe vel male affecti sumus in perturbationibus: velut cum irascimur, si vehementius, vel parum, male: sin mediocriter, bene affecti sumus: itémque in cæteris. Ac perturbationes quidem nec virtutes sunt, nec vitia, propterea q̀ ex perturbationibus nec boni nec improbi nominamur, ex virtutibus & vitiis nominamur, quódque perturbationes nobis nec laudi dåtur, nec vitio. Nec enim qui timet laudatur, aut qui irascitur: nec q omnino irascitur, vituperatur, sed qui præter modum. At verò propter virtutes iure laudamur, aut vituperamur. Iam irascimur & timemus inconsultò, virtutes aut ipsa consilia sunt, aut res gestæ consilio. Ad hæc, perturbationibus moueri dicimur, virtutibus & vitiis non moueri, sed quodammodo affici dicimur. ob eásque causas ne facultates quidem sunt. Neque enim eo vel boni dicimur aut mali q omnino agere possumus, vel laudamur, vel vituperamur. Præterea facultate præditi sumus natura, boni

A vel improbi non sumus, quod supra ostendimus. Quòd si nec perturbatiões sunt virtutes, nec facultates, relinquitur vt sint habitus. Sed dicendum est non solum habitus esse virtutes, 6
sed etiam quales sint. Hoc igitur confitendum est, virtutem omnem, in quo ipsa sit, eum probè affectum reddere, officiumq; ac munus eius probè exequi. Vt virtus oculi & ipsum oculum integrum efficit, & munere illius rectè fūgitur. virtute enim oculi integre cernimus. Itemq; virtus equi, equum generosum efficit, & ad cursum aptum, & ad vehēdum eum qui insideat,
B expectādosq; hostes idoneū. Quòd si ita est in omnibus, certe hominis virtus habitus erit, quo & melior homo efficitur, & officio suo ac munere probe fungitur. Hoc quemadmodū futurum sit & iam diximus, & nunc ita denique perspici poterit, si qualis eius sit natura, etiā atq; etiā consyderabimus. Licet quidé in omni natura cohærente & cōtinuata, quæq; secari potest & diuidi, & quod præstat notare, & quod superatur, & quod æquale est: idq; vel pro rei natura, vel nostro more. Aequale autem dicitur id quod medium est inter rem quæ præstat & eā
C quæ vincitur. Rei autem medium appello id quod æquè abest ab vtraq; extremitate: idque apud omnes vnū idemq; valet & efficit. Nostra auté ratione id mediū est, quod nec trāsit modū nec deserit, nec vnū idemq; apud omnes valet. Vt si decē nimiū multa sūt, duo nō satis, capiāt sex pro rei medio. Aequê enim superāt atq; superātur. Hoc aūt mediū à proportiōe arithmetica ducitur. At quod nobis mediū est, nō ita sumitur. Nō enim si cui decē minas edere nimiū sit, duas parum, sex minas ludimagister præscripserit. Est enim hoc fortasse nimium vel parum
D ei qui capiat, vt Miloni parum, tironi nimium. Eadem est & cursus ratio & luctæ. Ita nimium & parum artifices omnes vitant, mediocritatem & exquirunt, & persequuntur, ac mediocritatem non rei quidem, sed quæ à nobis ducitur. Quòd si ars omnis & scientia ita denique præclare suum munus exequitur & absoluit, si mediocritatem intuetur, ad eamque sua opera omnia refert (hinc solent de operibus iis quæ perfecta sunt &

absoluta, prædicare, nec iis detrahi quicquam nec addi posse, E
quia nimium & parum omnem præstantiam laudémque artis labefactet, conseruétque mediocritas) clari autem artifices eò, vt dixi, opera sua referunt: & vt natura, sic certior est dux virtus præstantiórque quàm ars omnis: profectò mediocritatis ea sit indagatrix necesse est. De ea loquor, quæ voluntate ac more suscipitur, quæ in perturbationibus actionibusque consistit in quibus est & nimium & parum & mediocritas. vt & timere & confidere & concupiscere, & irasci & misereri, & omnino gaudere & dolere licet & nimium & parum, quorum vtrũ F
que non rectè fit. At verò quando, quibus de causis, quibúsque rebus decet, cuiusque rei causa, & quomodo æquum est hæc facere omnia, perfectum quiddam est ac optimum, quod quidem in virtute situm est. Itémque in actionibus & officiis nimiũ, & parum versantur & mediocritas. At virtus in perturbationibus actionibúsque connectitur: in quibus & nimium & parum in vitio est, mediocritas in laude & rectè factis, quæ duo virtutis sũt maximè propria. Est igitur mediocritas quædam virtus, cum medii & perfecti sit indagatrix. Iam peccare G
licet multis modis, quoniã vt Pythagorei cõiiciebant, malum infinitum incertúmque est, bonum certum atque finitum. At verò rectè facere vno modo licet. Itaque illud facile, hoc difficile est. Nam & à signo discedere facile est, & ipsum attingere magni negotii. Ob eamque causam nimium & parum in vitio est, mediocritas in virtute. Boni enim vno modo efficimur, mali modis omnibus. Est igitur virtus, habitus animi ad agendum impellens, in mediocritate positus, H
ea quæ nos attingit, ratione sic rectus, vt prudens præscripserit. Mediocritas autem duorum vitiorum est, quorum alterũ eo quod superat, alterum eo quod parum est, cernitur: idq; vel ob id maxime, quòd alia vitia in perturbationibus & actionibus decorũ modúmque transeãt, alia ab eo deficiant: in quibus virtus & inuenit & seruat mediocritatem. Quocirca virtus natura sua & definitione qua quid esset, explicatũ est, mediocri

A tas intelligitur, ex rei optimæ perfectæq; ratione, extremitas. Sed non omni actioni & perturbationi modus adhiberi apponiq; potest. Sunt enim quædam quæ nomine suo vitiosa declarari videntur, vt maleuolentia, vt impudentia, vt inuidia. & in factis, vt adulterium, furtũ, cædes. Hæc enim omnia quæq; sunt eiusdem generis, ipsa per se vitiosa dicuntur: non eorum immẽsi nimium aut parum magni progressus. Nunquam igitur in rectè factis esse hæc possunt, sed sunt semper in vitio: nec in his talibus illud rectè, aut non rectè versatur, adulterando vel quãdo vel quemadmodum opus est: sed quiduis eorum
B facere, vitiosum est. Quamobrem nihil interest, vtrum quis moderatam iniustitiam, moderatam ignauiam, moderatam intemperantiam quærat, an immoderatas eas, & nimium paruas. Nam isto modo quidem & ei quod modum trãsit eúmq; deserit, modum apponere licebit: & ei quod vltra modũ progreditur, id quod modum superat: & ei quod parũ est, id quod parum est. Vt igitur temperantiæ & fortitudinis nec nimium est nec parum, propterea ꝙ mediocritas quodammodo in summo sita est: sic istorũ modus nullus est, nec nimium nec parũ:
C sed vt quicque gestum est, ita est in vitio. Omnino enim nec eius quod nimium est & parum modus vllus est, nec mediocritatis nimium & parum. Hæc autem non solum de genere 7
toto virtutum dicenda sunt, sed ad singulas etiam cõuenit accommodare. Omnium enim disputationum quæ de actionibus officiisq; instituũtur, eæ quæ ad genus vniuersum accommodantur, latissime patent: quæ autem ad partes, ad veri-
D tatem propius accedunt. In singulis enim rebus actiones & officia versantur, quibus debet respondere oratio. Hæc igitur ex subiecta sunt descriptione capienda. Ac in metu quidem & confidentia, fortitudo mediocritas est. Eorum autem qui modum transeunt, qui timoris vacuitate, vacat nomine. (Sunt autem multa vacãtia nomine,) qui autem confidentia impulsus, modum egreditur, audax confidensque nominatur. At qui nimium timet, parúmque confidit, ignauus dici-

tur. In voluptatibus autem & doloribus non omnibus qui- E
dem, ſed ad corpus pertinentibus, iiſque potiſsimum quæ ta-
ctu percipiuntur, minus etiam in doloribus, mediocritas eſt
temperantia: exuperantia, intemperantia. Qui porro à vo-
luptatibus nimium abhorreant, non admodum multi repe-
riuntur, vt ne nomen quidem habuerint. Appellentur ſane o-
mnis ſenſus expertes. Iam in dandis accipiendiſque pecuniis
mediocritas, liberalitas dicitur: quæ modum tranſit, prodi-
galitas: quæ ab eo deficit, auaritia. Contrarióque modo in iis
vltra modum progrediuntur, ab eóque deficiunt. Prodigus F
enim largiendo modum tranſit, & accipiendo abeſt ab eo-
dem. At verò auarus in accipiendo nimius eſt, in dando par-
cus. Atque hæc quidem nunc populariter ac ſummatim ex-
ponimus, hoc ipſo contenti, poſt diſſeremus ſubtilius. Ver-
ſantur etiam in pecuniis aliæ affectiones, quarum mediocri-
tas magnificentia nominatur. Nam inter magnificum & li-
beralem hoc intereſt, quòd ille in magnis, hic in paruis cer-
nitur. Nimium, ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία: parum, μικροπρέπεια
dicitur, differuntq; ab iis quæ ſunt liberalitatis. Quid autem G
differant, poſterius docebimus. Porro in honore & infamia
mediocritas, magnitudo animi apellatur: exuperantia, elatio
animi: defectio, paruus puſilluſq; animus. Quam autem ratio-
nem liberalitatem ad magnificentiam habere docuimus, par-
uis differentem, eandem habet ad magnitudinem animi quæ
in magnis honoribus verſatur alia quæ in paruo honore cer-
nitur. Licet enim & vt decet honorem gloriãq; expetere, & ni-
miũ, & parum. Qui nimia cupiditate ducitur gloriæ, is ambi- H
tioſus, qui non ſatis, vacuus ab honore appellatur: at qui mo-
dum tenet, vacat nomine. Atq; etiam affectiones vacant no-
mine, niſi ꝙ ambitioſi propria eſt ambitio. Hinc extremi de
vacua regione, quæ intra fines eorum quaſi media locata eſt,
iudicio diſceptant: éſtq; cum nos eum qui modum tenet am-
bitioſum nominemus: eſt cum eum qui abhorret ab honore o-

A mnino. Atq; aliàs ambitiosum laudamus, aliàs eum qui nullo honoris studio tenetur. Quod quam ob rē faciamus, deinceps explicabimus. Nunc nostro more disseramus de cæteris. Atq; etiam in ira exuperantia est, defectio, & mediocritas. Cúmq; eorum non ferè extēt nomina, eum qui modū tenet, clemētem, & mediocritatem clementiam mansuetudinémque nominamus. Extremorum is qui vltra modum progreditur, iracūdus, & vitium iracundia appellatur. Qui autem parum irascitur, lentus, vitium lētitudo dicitur. Sunt etiam tres aliæ mediocri

B tates, finitimæ omnino, sed tamen inter se differunt aliquid. Nam cum in sermonum actionúmq; societate versentur, hoc tamen differunt, ꝙ vna in veritate, aliæ duæ in vitæ iucunditate cernuntur. Atque huius quidem iucunditatis pars altera ludis tribuitur, altera omnibus rebus iis quæ vitam attingunt humanam. Quamobrem de his etiā nobis dicendum est, quo facilius in omnibus ferè rebus mediocritatem esse laudabilem perspiciamus, & extrema nec recta nec laudanda, quin etiam vituperanda. Et quanquam permulta sint eorum vacā

C tia nomine, tamē danda opera est vt iis sicut aliis nomina imponamus, quo & res dilucidior sit, & nos facilius consentanea dicamus. Igitur in veritate qui modum adhibet, verax, & habitus veritas dicitur. Simulatio si in maius progrediatur, arrogantia: & qui eam habet, arrogans: Sin sua nimiū extenuet, dissimulationis & dissimulatoris nomine, & crimine notanda. In iucunditate porro quæ ad lusum accommodatur, qui modum quendam adhibet, is comis, seu vrbanus habendus est, & affectio comitas & vrbanitas: at quæ modum egreditur, scur-

D rilitas, & in quo ipsa inest, scurra dicitur. Qui vero omnino à ludo abhorret, is agrestis & rusticus, affectio ipsa rusticitas habenda est. Quod autem attinet ad reliquam iucunditatem, eā quæ in vita adhibetur, qui ita se iucundum præbet, vt ratio postulat, is facilis, & mediocritas, facilitas dicitur. Qui modum egreditur, si nulla causa ductus, affabilis: sin emolumenti sui

causa,assentator habendus est. At qui omnino abhorret disceditq; à modo & ratione,seq; tristem rebus omnibus præbet, is seditiosus & difficilis putandus est. Atque etiam in perturbationibus,iisq; rebus omnibus,quæ in perturbationibus versantur,mediocritates reperiuntur. Verecundia enim non est illa quidem virtus,attamen qui pudore afficitur,verè laudari solet. Nam his in rebus alius modum apponit, alius eum transit: vt pauidus,qui omni ex re pudore afficitur:tertius,qui à modo deficit,nullaque ex re omnino pudore afficitur,impudens: qui autem modum adhibet,is pudens & verecundus dicitur. Indignatio verò mediocritas est inuidiæ & maleuolentiæ. Cernũtur autem in iis ægritudinibus & voluptatibus omnibus quæ ob eas res suscipiuntur,quæ proximis eueniunt. Qui enim indignatur,is dolet illorum rebus secundis,qui iniuria iis fruuntur. Inuidus hunc vincens dolet rebus omnibus. At maleuolus tantum abest ab eo vt doleat,vt etiã capiat voluptatem. Sed de his quidem alius est mihi ad dicendum constitutus locus. De iustitia autem quando non vno modo dicitur, deinceps diuisione adhibita quemadmodum mediocritates vtræq; sint, disseremus,itêmque de virtutibus quæ rationi attributæ sunt. E F G

8 Cum autem tres sint affectiones,duæ vitiosæ,quarum vna immoderata est,altera modo deest,& vna virtus in mediocritate posita, sunt illæ omnes inter se quodammodo contrariæ. Nam extremæ& mediæ affectioni sunt,& inter se contrariæ, & media extremis. Quemadmodum enim si id quod æquale est cum re minore comparetur,maius est,sin cum maiore,minus:sic medii habitus,si cum iis qui absunt à modo, conferantur,superant,si cum iis qui modum transeunt, deficiunt & in H perturbationibus & in actionibus. Fortis enim si cum ignauo conferatur,audax & fidens,si cum audaci viro,ignauus timidúsque videatur. Itémq; temperans,si cum homine qui omnis sensus sit expers, intemperans,sin cum intemperante, nullius sensus videbitur particeps. Et liberalis cum auaro cõparatus, prodigus,cum prodigo,auarus habebitur. Ideóque declinant

A à se ac protrudunt extremi medium, vterque ad alterum: appellántque fortem virum, audax quidem ignauum, ignauus audacem. Eadémque est ratio cæterorum. Hæc cum ita sint inter se contraria, maior quædam extremorũ inter ipsos, quàm cũ medio repugnantia est: quandoquidem longius absunt alter ab altero, quàm vterque à medio. quemadmodũ res magna à parua longius abest, & parua à magna, quàm vtraque ab æquali. Iam quædam extrema ad medium videntur quadam similitudine accedere, vt audacia ad fortitudinem, auaritia ad liberali
B tatem. Extremis autem inter ipsos dissimilitudo maxima est. At ea quæ plurimùm differunt, contraria definiuntur. Ita fit, vt magis etiam inter se contraria sint, quæ plus distant. Medio autem in nonnullis repugnat magis parum, in quibusdam nimium. Vt magis est fortitudini contraria, non audacia quidem quæ modum transit, sed ignauia quæ à modo & ratione deficit. Et temperantiæ non sensus priuatio, & vacuitas, cum sit defectio, sed intẽperantia quæ exuperantia est. Id quod ob duas causas accidit: vna, quæ ex rei ipsius natura ducitur.
C Nam quia propius est atque similius alterum extremum medio, idcirco non ipsum, sed contrarium magis opponimus. Veluti quoniam similior est ac vicinior audacia fortitudini, dissimilior ignauia, ideo hanc magis opponimus. Quæ enim plus absunt à medio, eadem ipsi magis repugnant. Atque hæc quidem causa ex rei natura sumpta est: à nobis ducta est altera. Nam quas ad res sumus procliuiores natura, eæ sunt medio magis contrariæ: vt quia propensiores sumus ad voluptates natura, idcirco ad intemperantiam sumus quàm ad mode-
D stiam procliuiores. Quapropter ea magis contraria dicimus, ad quæ maior est accessio. ob eámque causam magis est intemperantia quæ exuperantia est, contraria temperantiæ.

Satis dictum esse arbitror, virtutem eam quæ more ac voluntate suscipitur, esse mediocritatem, quóque modo esset: ac mediocritatem quidem esse inter duo vitia, id est nimium & parum: eamq; talem esse propterea quòd indagatrix esset mo-

di eius qui in perturbationibus actionibusque reperiretur. E
Quocirca difficile est in quaque re excellere. Nec enim quicquam difficilius, quàm reperire in omni re quod sit omni ex parte perfectum. Vt circuli medium non cuiuslibet est, sed periti tantummodo reperire. Itemque irasci quiuis potest, largiri pecunias, sumptúsq; facere, idq; facile: at verò irasci, & largiri pecuniam cui rectum est, & quantum, quando, qua de causa, quòque modo irascendũ dandúmq; est, nec cuiusuis est nec facile. Quapropter omnia præclara rara, laudabilia, & pulchra. Quare omnes qui mediocritatem inuestigant & exquirunt, primùm ab eo debent quod magis ei contrarium est F
discedere, quemadmodum Calypso monebat,

Tu procul à fumóque regas, vndisque carinam.

Extremorũ enim alterũ grauius peccatũ est, leuius alterũ. Quoniã igitur modũ tenere difficillimũ est, secunda, vt aiũt, nauigatione minimũ malũ est eligendũ. Quod fiet ea potissimum ratione quam docebamus. Videndum est etiam diligenter, quæ ad vitia simus procliuiores. Alii enim ad alia natura procliues sumus. Quod facile ex ea voluptate & ægritudine quæ nobis accidit, intelligemus. Se autem quisque ab ea in con- G
trariam partem debet deducere. Longe enim à delinquendo abducti, veniemus ad mediocritatem. Quod quidem faciunt ii qui ligna contorta in rectum dirigunt. In omni autem negocio cum id omne quod voluptatem efficit, tum vel maxime vitanda voluptas est: quippe de qua non veniamus incorrupti ad iudicandum. Quocirca quo animo senes illi erga Helenen affecti fuerunt, eodem nos esse debemus erga voluptatem, ad omnemque rationem illorum vox accommodanda H
est. sic enim dimissa illa & abiecta minus aberrabimus. Vt ergo rem in pauca conferam, hæc si faciemus, facillimè poterimus & consequi & seruare mediocritatem. Arduum hoc profectò, præsertim in rebus singulis. Neque enim facile est explicare oratione, quonam modo, quibus hominibus, quibus de causis, & quandiu sit irascendum. Nos enim interdum homi-

A nes eos qui minus ſuccenſent quàm deceat laudamus, clementéſque appellamus: interdũ iratos, viros dicimus. Sed qui paulum aliquid decorum egreditur, non eſt in vitio. Qui autẽ longius euagatur, is quoniam minime latere poteſt, non caret reprehenſione. Atque is qui vituperandus eſt, quatenus quantũq; ſit, non eſt facile oratione conſequi, nec quicquam eorũ quæ ſub ſenſum cadunt: quippe cum in rebus ſingulis conſiſtant omnia, ſitque in ſenſu iudicii ſedes. Ergo iam hoc quidem perſpicuum eſt, perfectũ habitũ in rebus omnibus eſſe laudabilẽ:
B deflectẽdumque eſſe nunc ad id quod nimium eſt, nunc ad id quod parum. Sic enim quod rectum perfectúmque ſit, id nos facillime eſſe conſecuturos.

LIBER TERTIVS.



ED quoniam virtus in perturbationibus actionibúſque inhæret, ac in iis rebus quæ voluntate ſuſcipiuntur, laudi & vitio locus 1
C relinquitur, in non voluntariis, veniæ, interdum etiam miſericordiæ: profectò explicãda vis eſt ratióque earum rerum quæ & voluntate & contra voluntatem fiunt, iis præſertim, qui in virtutis cognitiõe verſantur: quæ explicatio conditoribus etiã legum ad honores decernendos, conſtituendáſq; pœnas, vtilis eſt. Sunt igitur ea nõ voluntaria, quæ vi fiunt aut imprudẽtia: vi autem id fit, cuius cauſa & principium extrinſecus eiuſmodi adhibetur, ad quod nihil adiumenti afferat is
D qui illud facit aut patitur. vt ſi quò ventus impulerit, aut potẽtes homines. At verò quæ metu maiorum malorum, aut honeſti cauſa fiunt, velut ſi quis tyrannus dominus parentum & liberorum, proponat turpe aliquid cui faciendum, hac lege, vt ſi faciat, incolumes ſint ac ſalui: ſin minus, interficiantur: vtrũ ſponte an inuitus faciat, magna eſt quæſtio. Eadem eſt etiã ratio iacturarum, quæ fiunt cum tempeſtates oriuntur. Omni-

no enim voluntate sua nemo iaciat, salutis autem suæ ac cæterorum causa, omnes qui quidē sana mēte sint. Sunt igitur mixtæ huiusmodi actiōes illæ quidē, sed volūtariis similiores. Expetendæ enim sunt tum cum geruntur: atqui finis actionis in temporis conditione, ac ratione posita est: volūtaria igitur ac non voluntaria cū agit, dicenda est actio. At sponte facit, quippe in quo principium positum sit commouēdarum partium, quæ actionibus eiusmodi perficiendis quasi instrumenta adhibentur. Quarum autem rerum in quoq; sunt posita principia, eas vt agat & non agat, in eo situm est. Sūt igitur hæc talia voluntatis. At non sunt profectò voluntatis omnino, quandoquidem nemo quicquam eorum per se expetit. Dantur autem interdum laudi hæc ipsa, cum homines magnarum ac præstantium rerum causa turpe aliquid aut triste perferunt: sin cōtra faciant, vituperātur. Quæ enim ipsa fœdissima sunt, ea rei nullius præclaræ & honestæ causa sustinere, est in vitio. Ac sunt quædam, in quibus laudi locus nullus relinquitur, sed veniæ duntaxat: cum ea quis facit quæ non sunt facienda, iis impulsus omnibus quæ & humanam naturam longè multumq; superant, & nemo possit sustinere. Sunt autē quædam certe partim ita fœda, partim ita flagitiosa, nemo vt ad ea impelli iure possit: potiúsque oppetenda mors est grauissimis toleratis cruciatibus. Etenim ridicula vidētur ea, quæ ad cædem maternā Alcmæona Euripidis impulerunt. Difficile autem est interdum, quid cui præponendum sit, quídque pro quo perferendū iudicare. Difficilius etiam est stare, in eo quod sit iudicatum. Ferè enim & quæ expectātur, molesta interueniūt: & quæ impellunt, turpia. Hinc laudem & repræhensionem qui inducti sunt aut nō inducti, cōsequuntur. Quæ igitur vi dicenda sunt fieri? An omnino cū causa extrinsecus est, & qui facit, nihil adiuuat? Quæ autē per se sunt nō volūtaria, per occasionē verò, horū causa expetēda, eorūq; in eo qagit principia inclusa sunt: genere nō volūtaria sūt tēpore horūq; causa volūtaria, potiúsque accedūt ad voluntariorū naturā: quippe cum in rebus sin-

A gulis,quæ voluntate gerũtur,actiones factáq; versentur. Quid autem cui sit anteponendum, non est facile exponere. Multæ enim sũt in rebus singulis differẽtiæ ac dissimilitudines. Quod si quis iucũda quæ sunt & molesta, violenta dixerit, quòd cum extra sint, vim adferant, & cogant: eadem ratione violenta ei sunt futura omnia. Horum enim causa omnes omnia faciunt, qui vi quidem coacti inuitiq; faciũt quippiam, iis molestiam, qui iucunditatem sequuntur, iis malum affert cum voluptate. Atqui ridiculum est igitur ea accusare quæ externa sunt, non B seipsum potius qui à rebus eiusmodi facilè capiatur: résq; præclaras sibi, fœdas & turpes attribuere voluptati. Hoc igitur iã quidem apparet, vi id fieri, cuius principium cum extra sit, nihil id cui vis infertur, adiuuat. Quod autem fit imprudẽtia, non est omne voluntarium: at quod est non voluntarium, idẽ molestum est, & causas affert pœnitentiæ. Nam qui imprudens fecerit quidlibet, nec se id egisse moleste fert: non fecit ille quidẽ sponte quod ignorauit: nec rursum inuitus, cum minus ægre ferat, quod fecerit imprudẽs. Quem igitur facti pœ- C nitet, is inuitus: quem nõ pœnitet, is quoniam alius diuersúsq; ab illo est, appelletur sanè non volens. quoniam enim ab altero differt, aptius est habere nomen. Aliud etiam est imprudentia facere, aliud imprudentẽ. Non enim ebriosus & iracundus videtur quæ facit, errore & imprudẽtia ductus facere, sed ob aliquid eorum quæ diximus: nec sciens, sed imprudens. Ac ignorant quidem improbi omnes quæ facienda sunt, quæq; fugiẽda: iniustiq; ac mali omnes ex eo errore nascuntur. Nec si quis D quod vtile sit ignoret, quod aget dicatur non voluntarium. Neque enim imprudentia & ignorantia ea, quæ ab animo & volũtate suscipitur & proficiscitur, non voluntarii causa est, sed peccati: neque rerum vniuersarum, quandoquidem ea culpatur, sed rerum singularum, in quibus omnis versatur actio. In his enim locus est & veniæ & misericordiæ, quoniam qui eorum aliquid ignorat, facit inuitus. Sed nõ alienum est, quæ, quótque sint exponere. Videndum igitur, quisnam, quidque

agat quisque, & qua in re versetur actio: interdum etiam quo E
quasi instrumento, cuiusque rei causa, vt salutis: & quo tandem modo, vt remisse an vehementer. Atque hæc quidem omnia nemo ignorare possit, modò ne sit insanus. Perspicuum id quidem est de eo qui agat, quoniam quî se ignorabit ipsum? Quid autem agat, aliquis ignoret, vt cum sibi aiunt excidisse, aut se nescisse occulta & arcana esse, vt Aeschylus mysteria. aut cũ vellet mõstrare, misisse telum, vt is qui catapultam. putet etiam aliquis filium hostem esse, vt Merope. & hastam orbicularis figuræ, quæ lãceæ in formam directa sit. & lapidem F
esse pumicem, & interficiat qui salutis causa ferit. & qui docere velit, verberet, vt faciunt ii qui extremis manibus luctantur. Cum igitur in his omnibus error & imprudẽtia versetur, in quibus actio, cũ is qui eorum aliquid ignorabit, fecisse videbitur inuitus, tum qui eorum ignarus erit quæ principatum obtinent. Principes autem sunt, in quibus cernitur actio, & finis. Et quãquã ex illa ignoratione & imprudentia, quod est nõ volũtariũ omne nominetur, tamẽ debet esse præterea molesta actio, & pœnitẽtiæ plena. Quoniã autẽ quod est nõ volũtariũ G
est quod vi fit & imprudẽtia: volũtariũ esse videatur, id cuius in se principiũ continet is qui scit res singulas, in quibus actio versetur. Profectò enim nõ rectè dicũtur nõ voluntaria esse ea quæ vel ira fiunt, vel cupiditate. Primũ enim, nullũ aliud animal spõte faciet. Deinde quæro, vtrũ nihil omnino eorũ quæ ira vel cupiditate impulsi facimus sponte, ac voluntate nostra facimus? an vero honesta quæ sũt volũtate, quæ turpia, inuiti? an nõ id ridiculũ sit, cum præsertim vna sit eorum causa. Ab- H
surdum etiam sit non voluntaria dicere ea, quorum teneri cupiditate decet. Atqui decet, & commoueri quibusdam in rebus, & nonnullarum duci cupiditate, vt valetudinis, atque doctrinæ. Satis etiam constat ea molestiam afferre omnia, quæ inuiti facimus: quæ vero cupide & studiose, oblectationem habent. Iam vero quid interest, vtrum non voluntate fiant, ea ne in quibus ratione, an in quibus ira peccatur? Vtraq; enim

A fugienda sunt: nec minus videtur esse hominis propriæ quæ si-
ne ratione sunt perturbationes. Atqui actiones hominis vel ab
ira, vel à cupiditate proficiscuntur, quas absurdum est in non
voluntariis ponere. Expositis iis quæ & voluntate, & inui- 2
ti homines faciunt, sequitur, vt de electione seu consilio dicen
dum esse videatur. Nam & virtuti coniuncta est maxime, &
mores magis quàm actiones ipsa distinguere videtur. Electio
igitur est illa quidem voluntaria, sed tamen non idẽ quod vo-
luntarium: idq; adeo, quod voluntarium est, patet latius. Eius
B enim quod sponte fit, & pueri sunt & beluæ participes: cõsilii
non sunt nec electionis. Nec mihi quidẽ rectè videntur dicere
ii qui cõsiliũ siue electionẽ vel cupiditatẽ aiũt esse, vel irã, vel
voluntatẽ, vel quandam opinionẽ. Non enim cõmunis eorum
etiam electio est, quæ sunt expertia rationis: cupiditas & ira
sunt, & impotentes cupiditate, non ratione aut consilio ducun
tur ad agendum: contrâq; continentes iudicio & ratione, non
cupiditate ac libidine. Præterea consilio contraria cupiditas
est, cupiditati cupiditas nõ est. Cupiditas etiam voluptatis est
C & ægritudinis, cõsilium nec voluptatis nec ægritudinis. Mul-
to etiam minus ira, quoniam minime videntur quæ per iram
fiunt, cõsultò fieri. Nec voluntas quidem, etiam si ad eam pro-
xime accedere videatur. Institutum enim ac consilium non
est eorum quæ fieri nequeunt: quòd si quis hæc sibi proposita
esse dicat, insanus esse videatur. At voluntas in iis etiam quæ
fieri nõ possunt, vt in immortalitate, versatur. At voluntas in
iis etiam cernitur, quæ ipsa à nemine vnquam per se gerentur:
vt aliquis vult histrionem quendam athletámque vincere. At
D nemo hæc talia suscipit, sed ea omnia, quæ à se putat posse ad-
ministrari. Iam vero finem potius spectat voluntas, cõsilium
& susceptio ea quæ ad finem pertinent. Vt valere volumus, de-
ligimus autem quibus valetudinem adipiscamur. & beati es-
se omnes volumus, idq; prædicamus. At illud nobis propositũ
esse prædicare ac præ nobis ferre non decet. Omnino enim in
rebus iis versatur consilium, quæ sunt in nostra potestate. Nec

opinio quidem certè esse possit, quoniã in rebus omnibus cernitur opinio: nec minus æternis, & quæ fieri non possunt, quã iis quæ in nobis sitæ sunt. Præterea in falsam ac veram diuiditur opinio, non in malam & bonam: in quibus institutum & consilium potius cernitur. Non igitur idem est quod opinio omnino, nec id forte quisquam asserit. Nec vero idem est quod quædam opinio. Cum enim bona vel mala quæ sunt, nobis ad faciendum proponimus, tum quodammodo affecti sumus: cũ sumus in opinione, non sumus. Et constituimus vel facere, vel declinare, & si qua sunt eius generis. At quid quicque sit, quãq; ad rem conducat, & quemadmodum conducat, existimamus: faciendum autem aliquid, aut vitandum, non admodum opinamur. Præterea institutum laudatur quòd sit eius rei quæ honesta est, potius quã quod rectum sit: at opinio, quod sit vera. Atq; ea deligimus quæ scimus optima: ea opinamur, quæ non certò scimus. Nec iidem videntur sequi & iudicare, quæ sunt optima: nonnulliq; sunt qui optime sentiant, sed victi cupiditatibus & vitiis, quæ mala sunt sequuntur. Nec verò, vtrum antecedat opinio ac iudicium id quod statuitur, an consequatur, quicquã interest: non enim id agimus, sed vtrum sit idem quod aliqua opinio. Quid igitur, aut quale est institutum & consiliũ, quandoquidem in nullo est superiorum? Ac illud quidem apparet, voluntate ac iudicio suscipi, nec tamen quicquid voluntarium est, id omne etiam deligendum est, nisi cum antegressa est deliberatio. Nam cum ratione & mente coniunctũ omne consiliũ est. quod nomen significat, Præpositum enim ex eo appellatũ est, quod præponatur aliis. E F G

3 Consultant autem homines, vtrum in deliberationem cadant omnia, an de quibusdam non capiatur consilium. Cui quæstioni sanè respondendum est, cadere in deliberationem non ea de quibus stultus aliquis vel insanus deliberet, sed de quibus solent ii qui sana mente sint. Sed de rebus æternis nemo cõsultat, vt de mundo, de diametri, laterisq; dimetiendi ratione. Nec de iis quidẽ, quæ motu continentur. Iam vero nihil eorum cadit in deliberationem quæ per se ipsa H

A ſemper eueniũt,ſiue neceſſitate,ſiue natura,aut alia aliqua cau
ſa, vt ſolis conuerſiones & ortus. Eodem modo de iis iudican-
dum eſt,quæ aliàs aliter eueniũt,in quo ſunt genere ſiccitates
& imbres. Nec verò aut ea quæ caſibus fortunæ ſubiecta ſunt,
qualis eſt theſauri inuentio,aut res omnes quæ naturam attin-
gunt humanam,cadũt in deliberationem. Neq; enim quemad-
modũ optime Rēp. Scythæ adminiſtrare poſsint, Lacedæmo-
nii deliberant. nihil enim eorum per nos fieri poteſt. At de iis
cõſiliũ capimus quæ ſunt in noſtra poteſtate vt eueniãt, quoniã
B illa ſola reliqua ſunt. Horum enim cauſa eſt, vel natura, vel ne-
ceſsitas, vel fortuna: præterea mens, & quicquid ab homine ge-
ri poteſt. Singuli autem homines de iis deliberant, quæ per ſe
ipſi efficere poſſunt. Nec verò de artibus ac ſcientiis iis quæ cer
tæ ſunt, & ſe ipſæ cõtentæ, vllum conſiliũ capitur. quales ſunt
literæ, quæ quonam modo ſcribẽdæ ſint, minime dubitamus.
Sed quæ à nobis effici poſſunt, nõ autem ſemper eodem modo,
ea demum cadunt in deliberationem. vt ea quæ medicina, nu-
mulariorũ, & gubernatoris artes tractãt potius, quã quæ gy-
C mnaſtice, quominus certæ ſunt. Similis eſt ratio cæterarũ. Sed
ſæpius in deliberationem cadunt ea quæ ab artibus quàm quæ
à ſcientiis proficiſcuntur, propterea quòd magis ea veniũt no-
bis in dubium. Conſilii autem capiendi deliberatio partim in
iis cernitur quæ plerunq; eueniunt, cum incertum ſit quam in
partem inclinare ac euenire debeãt: partim in iis quæ infinitæ
incertæq; ſunt. Ad res autem magnas eligendas, homines in cõ
ſilium adhibemus, nobis ipſi diffiſi, quaſi minus ad ſtatuendũ
ſimus idonei. Deliberamus autem, nõ de finibus, ſed de iis quæ
D ad fines pertinent. Neq; enim aut medicus an curet, conſultat,
aut orator, an perſuadeat, vel ciuilis officii peritus, an legem
condat, vel alii artifices de eo quem ſibi propoſuere finem: ſed
omnes propoſitum ſibi finem quemadmodũ & quibus rebus
aſſequantur, inquirunt. Quòd ſi compluribus ad eum rationi-
bus perueniri poſſe conſtet, tum qua facillime, & optimè poſ-
ſit, inueſtigant. Sin vna via perfici queat, quemadmodum per

hanc assequantur, considerant, ad illamq; per quã perueniant, E dum ad primã causam ventum sit, quæ in inueniẽdo postrema est. Nam qui capit cõsiliũ, is inqrere, ac in minutissimas quasque partes id de quo deliberat quasi lineã ducere videtur. Illud autẽ apparet, nõ omnẽ quæstionem esse deliberationẽ, deliberationẽ verò omnem esse quæstionẽ. etiam illud apparet, quod sectione extremũ est, id primum esse origine. Quòd si in tale aliqd inciderint, quod fieri nequeat, velut si pecuniis sit opus, nec posint alicũde suppetere, tum à re proposita se abstrahunt: sin autẽ fieri posse constiterit, tum omnes neruos intendũt, vt efficiant. F Atqui ea fieri possunt, quæ à nobis possunt effici. Nã quę amicorum opera curantur, per nos fiunt quodam modo, quia principiũ in nobis situm est. Quærũtur autẽ aliàs instrumẽta, aliàs vsus eorũ, itẽq; in reliquis, interdũ qua tandẽ re, aliquãdo qbus, aut qua rõne res cõfici queat. Atq; homo videtur, quẽadmodũ dixi, principiũ esse actionum: cõsilium autẽ in iis versari, quæ ab eo agi possunt. At actiões aliorum causa sunt, alióq; referuntur. Nũquã igitur cadet in deliberationem finis, sed ea duntaxat quæ ad fines pertinent atq; conducunt. nec res singulæ quidem, vt panis hic vtrum rectè cõcoctus, an cõfectus sit G necne. quoniã hæc cadunt sub sensum omnia: de qbus si semper deliberet aliquis, res ad exitũ perduci non queat. Quod autẽ in deliberationẽ cadit & in delectum, eadẽ sunt: nisi quod iã secretũ est ac selectum id quod sub delectũ cadit. Quod enim de cõsilio statutum iudicatumq; est, id demum propositum dicitur. Tum enim quisq; desinit quẽadmodum quicq; gerat exquirere, cũ principiũ ad rem quã vult aggredi, retulerit, atq; ad id ipsum, quod est ex eo cõsequẽs. Hoc enim suscipiẽdũ est. H Quod ex veteribus etiã Reb. publicis, quas Homerus imitatus est, potest perspici. Quæ enim reges suscepissent, de iis ad populũ referebant. Quoniã autẽ id quod sub delectũ cadit, est quod in deliberationẽ appetitionẽq; cadit eorum quæ in nostra sunt potestate: profectò propositum ac institutum sit necesse est appetitio eorum quæ in nostra sunt potestate, cum antegressa est

A deliberatio. Iudicio enim ad deliberationẽ quæ antecesſit adhi bito, tum ſeq consiliũ cupimus. Ac propoſitum quidẽ quid ſit, quibuſq; in rebus verſetur, in iis ſcilicet, quæ ad fines ſpectant, populariter planeq; dictum eſt. Voluntatẽ autẽ in fine ver 4 ſari diximus. ſed aliis in eo verſari videtur quod vere bonũ ſit, aliis in eo quod bonũ videatur. Atqui cõſequens eſt, vt qui bonum ſub voluntatem cadere dicant, etiam fateantur non eſſe bonum quod is velit, qui minus rectè approbat. Si enim voluntate appetatur bonum, etiam ſit. At erat, ſi ita eſt, malum.

B Qui autem aiunt ſub volũtatem cadere id quod bonum videatur, eos neceſſe eſt fateri nihil ſub voluntatem cadere natura, ſed quod cuique viſum ſit. Atqui aliud alii, & ſi ita res ferat, etiam contraria videntur. Quæ ſi minus probantur, hoc certe confitendum eſt, omnino ac reuera cadere bonum ſub voluntatem, at ſingulis quod cuique videatur. At viro bono id bonum, quod vere bonum eſt: improbo quod occurrit, videtur. Vt corporibus quæ probè affecta ſunt, ſalubria videntur ea quæ reuera ſunt eiuſmodi: quæ autem in morbis ſunt, alia:

C itemque & amara & dulcia, & calida, & grauia, & cætera omnia. Nã & verè de omnibus vir bonus iudicat, & facile quid in re quaque veri ſit perſpicit. Propria eſt enim ſua cuiuſque habitus & honeſtas & voluptas. excellitque ſapiens plurimum in perſpiciendo quid in quaque re veri ſit, quaſi rerum omniũ menſura & norma. At verò animis multitudinis à voluptate tenduntur inſidiæ: quippe cum nec bona ſit, & tamen eſſe videatur. Itaque plerique voluptatem appetunt vt bonum: dolorem aſpernãtur, vt malum. Quoniam autem quod ſub vo 5

D luntatem appetitionẽmq; cadit, ad finem ſpectat, quæ verò in deliberationem & delectũ cadũt, ea in iis cernũtur quæ ad finem ferũt: efficitur vt actiones quæ in illis verſabũtur, omnes iudicio ſuſcipiãtur, ac omnes volũtariæ ſint. Atqui in iis verſantur virtutis actiones, ac virtus ipſa in noſtra eſt poteſtate, itẽq; vitium. Quas enim res in nobis ſitum eſt, vt agamus, eas etiam in nobis ſitum eſt, vt ne agamus. quaſque res in nobis

ſitum eſt vt non agamus, eaſdem vt agamus in noſtra eſt po- E
teſtate. Ita ſi quod honeſtum eſt, eſt id in nobis vt geramus: illud quoque quod turpe eſt, vt non geramus, in nobis ſitum erit. Et ſi id quod honeſtū eſt, vt ne faciamus in noſtra eſt poteſtate: neceſſe eſt quod turpe eſt, eſſe id in nobis, vt geramus. Quòd ſi in nobis ſitum eſt, vt honeſta quæ ſunt & turpia faciamus, profectò & vt ne agamus eadem, noſtræ erit voluntatis. Hoc autem ſi eſt bonos & malos eſſe, certè probi improbive ſimus, eſt id in nobis. At verò dicere ſua ſponte ac volūtate improbum effici neminem, nec beatum inuitū: illud falſum, hoc F
veriſimile videatur. Nam & nemo eſt beatorū inuitus, & malitia voluntatis eſt. Aliter iis quæ à nobis dicta ſunt, occurrēdum eſt, negandúſque homo eſt auctor eſſe actionum quaſi liberorum. Quæ ſi perſpicua ſunt, neq; ea poſſumus ad alia referre principia, niſi ad ea quæ in nobis ſita ſunt: hoc certe confitendum eſt, Quarū rerū in nobis ſita ſunt principia, eas in noſtra eſſe poteſtate, noſtræq; eſſe volūtatis. Teſtes huius rei ſunt & priuatim ſinguli, & publicè legiſlatores, qui ſumunt ſupplicium de iis omnibus qui flagitia admittunt, nec vi nec impru- G
dentia, quæ non ipſorū culpa euenerit: honores autem decernunt iis, qui præclara facinora faciunt, vt illos deterreant, hos adhortentur. Atqui nemo quenquam ad ea omnia gerēda hortatur, quæ nec ſunt in noſtra poteſtate, nec ſunt noſtræ voluntatis. quòd nihil attinet inducere animū vel caleſcere, vel dolere, vel eſurire, vel aliud quiduis eiuſdem generis, quia nihilo minus ea perferemus. Etenim erroris & imprudentiæ cauſa in eo vindicatur, q ſua culpa neſcierit. vt in vinolētos duplex pœ
na conſtituta eſt, propterea ꝙ principium in eis ſitum ſit. Eſt H
enim in eis ſitum, vt ne vino obruātur, quod quidem cauſa eſt imprudentiæ. Etiam eos puniunt qui aliquid ignorāt eorum quæ legibus cōtinentur, quæ ipſa & cognoſci debent, nec ſunt difficilia. itémq; in cæteris, ſi qui negligentia impediti aliquid vidētur ignorare, quod in eis ſitum erat vt ne ignorarēt, quod in eorum erat poteſtate vt darent operam. Sed aliqui fortè

A sint eiusmodi, vt ne dent operam vt sciant, sed tamen eorum culpa accidit, vt tales fierent, dū mollius viuunt & dissolutius: itemq; vt iniusti & intemperantes essent, illi dū frau de & dolo agunt, hi dum degunt vitam in cōpotationibus aliisq; generis eiusdem. Nam quæ in quaque re opera ponitur, tales homines efficit. Quod ex iis facile perspici potest, qui ad quoduis certamen vel officium & actionem se comparant. semper enim id agunt. Hoc ergo ignorare, ex eo, q̄ quisq; in re quaque operam ponat, gigni actiões, hominis est ab omni sensu procul abhor-
B rentis. Hoc etiam alienum absurdúmque sit, eum qui iniustus sit, nolle iniustum effici: & qui intemperate viuat, intemperantem. Atqui si quis non imprudens geret ea, ex quibus iniustus nascatur, profectò voluntate sua efficiatur iniustus. Nec si velit quidē, cohibere se possit, aut iniustus esse desinat, fiátq; iustus: quoniam ne ægrotus quidem, valens & incolumis cum velit: etiam si ita acciderit, vt sponte ac voluntate sua ægrotaret. quia & libidinose viueret, nec medicis crederet. Ac tum illi quidem licebat morbum declinare: at posteaquam se præci-
C pitauerit, & proiecerit in morbum, iam non licet. Vt is qui lapidem iaculatus est, non potest iam reuocare nec sustinere iactum, quanquam esset antea in eius potestate ne iacularetur. cum in ipso situm esset principium: sic iniustis ac libidinosis initio licuit ab his vitiis declinare, quæ vltro ac sponte susceperunt: at posteaquam eiusmodi extiterunt, iam non licet. Neque verò animi solum, sed corporis etiam vitia iudicio ac voluntate suscipiuntur: ea quæ in reprehensionem incur-
D runt. Nam quæ à natura hominibus tributæ sunt deformitates, eas nemo vituperat: at quæ incuria & negligentia suscipiūtur, omnes dantur vitio. Eadem est infirmitatis ratio, deformitatis, & debilitatiōis mēbrorum. Nemo enim cæcitatem ei qui à natura priuatus est oculis, aut morbo, aut vulnere, vt probrū obiicit, sed misericordia potius commouetur: cui autem ex vinolētia, aut alia intemperantia hoc euenerit. is culpatur ab omnibus. Quæ ergo vitia corporis in nostra sunt potestate,

culpantur:quæ non sunt,non itẽ. Quod si ita est, in cæteris etiã E
omnibus,quæ crimini dantur vitia, ea in nostra sint potestate necesse est. Quòd si quis dixerit, omnes sequi ea quæ bona esse videantur,æstimationem autem ac iudicium non in eorũ esse potestate,sed qualis quisq; sit ei talem finẽ videri: huic respondeo si sibi quisq; gignẽdi habitus causa est quodammodo, profectò & visum id quodammodo causam quẽq; esse, vt existat. Sin nemo sua culpa, praua quæ sunt & flagitiosa facit, sed ignarus finis, existimãs iis se beatum futurum: certè finis appetitio non est illa quidem propter se approbanda, sed ita facti omnes F
institutiq; esse debent à natura, vt quasi aspectum quendam habeant, quo verè iudicabunt, atq; id quod verè bonũ est sequentur. Atq; is demum ingeniosus est, & bene animo constitutus, cui hoc munus à natura est datum. Est enim hoc & maximum & præstantissimum, quódq; nemo nec accipere ab alio possit nec discere: sed qualecũq; à natura cuiq; tribuitur, tale obtinebit. Cuius si summa & excellens quædam à natura concessa sit facultas, id demũ perfectũ verũq; sit ingeniũ necesse est. Quæ si vera sunt, cur virtus potius, quã vitium voluntatis erit? cũ præ- G
sertim vtrisq; & bonis & malis finis eodẽ modo vel natura vel quomodocũq; videatur atq; obiiciatur: cætera verò eo omnia referunt & agũt quomodocunque. Siue igitur finis non natura qualiscũque cuique videtur, sed aliquid etiam est extra ipsum: siue finis naturalis est, ob eãque causam virtus voluntaria est, ꝗ voluntate ac sponte cætera gerat omnia: profectò vitium nihilominus futurũ est volũtarium. Improbis enim eadẽ ratione inest & in actionibus & in fine quod per se est. Quòd si ex eo H
virtutes voluntatis sunt, vt dicitur, ꝗ causas adiuuamus habituum, quódque quales sumus, talem etiam finem ponimus: profectò vitia quoque nostra voluntate necesse est suscipi. Eadem enim ratio est. Ac de genere toto virtutum populariter diximus, eas esse mediocritates à quibus gignantur habitus, eorúmque esse effectrices, idque per se: eas etiam in nostra esse potestate docuimus, iudicióque nostro ac voluntate suscipi, at-

A quę ita, vt recta ratio præſcripſerit. Nec verò ſunt actiones voluntariæ & habitus eodem modo. Nam à principio ad finem in nobis ſitæ ſunt actiones, rerúmque ſingularum tenemus ſcientiam: habituum verò ſolùm ab initio. Rerum verò ſingularum minus eſt nota acceſſio, vt in ægrotationibus contingit. Sed quoniam ſic ſecúſue iis vtamur, id in nobis eſt, idcirco dicuntur eſſe voluntatis. De ſingulis autem quæ qualéſque ſint, & quemadmodum inter ſe affectæ, diſſeremus, ſi paulò altius repetamus. Nam vna eadémque opera quot ſint,
B facilè intelligetur. Ac primum de fortitudine, quam modum audaciæ ac formidini adhibere, antea diximus: planum enim factum eſt. Timemus autem ea omnia quæ moleſtiam terrorémque adferunt: quæ eadem, vt ſemel dicam, mala ſunt. Itaque metum definiunt, mali expectationem. Ea igitur metuimus omnia quæ mala ſunt, vt dedecus, vt paupertatem, vt morbum, amicorum deſtitutionem, mortem: ſed tamen non in his omnibus fortis cernitur. Sunt enim quædam pertimeſcenda: idque præclarum eſt, quæ eadem turpe ſit non
C timere. Nam qui ea metuat, is probus & pudens: qui non extimeſcat, impudens iudicandus eſt. Quanquam is à nonnullis fortis nominatur, tranſlationis vſurpatione, quoniam ſimile quiddam forti habeat. vacat enim metu vir fortis. Nec verò paupertas horribilis eſt aut pertimeſcenda: nec morbus: nec omnino quicquam præter culpam, & quæ præſtare poſsimus. Nec ſi quis in his ſe interritum præſtiterit, is continuò fortis habendus eſt. Quanquam eum etiam ſimilitudine quadam fortem dicimus. Sunt enim, qui in bellicis pericu-
D lis ignaui ſunt ac timidi: iidem liberales, & ad largiendum paratiſsimi. Nec ſi quis vim liberis & vxori timeat, vel inuidiam, aut ſi quid eſt eiuſdem generis, ignauus ac timidus putandus eſt: nec fortis is, qui fidenti ſit animo tum, cum virgis cæſum ſe iri videat. Quibus ergo in rebus horribilibus fortis cernitur? an in maximis? Neque enim viro forti quiſquam maiore æquioréq; animo terribilia perfer-

re poteſt. Omnium autem rerum nihil morte terribilius, nihil acerbius: præſertim cum omnium rerum ſit extremum, & vltra iam nullo in malo aut bono ſint mortui. Nec verò in omni genere mortis vir fortis cernitur, vt ſi quis in mari pereat, vel morbo intereat. Quo ergo in genere? an non in pulcherrimo? Qualis eſt ea quæ in bello euenit, quippe quæ in maximo pulcherrimóq; periculo oppetatur. Hoc indicant honores, qui & in rebuſpublicis & apud reges decreti ſunt iis, qui in bello fortiter pugnantes occubuerint. Quocirca propriè ac verè fortis videtur is, qui morte honeſta propoſita, iiſq; omnibus quæ mortem adferunt, cum appropinquant, metu vacat. Cuiuſmodi ſunt maximè, quæ in bello verſantur. Attamen & in mari, & in morbis vir fortis vacuus eſt ille quidem à metu, ſed non more nautarum. Fortes enim & de ſalute ſua deſperant, & genus hoc mortis acerbè ferunt: illos fidenti eſſe animo docuit exercitatio. Sunt etiam forti magnóq; animo, cum aut viribus locus eſt, aut pulchrum exire de vita: quorum neutrum in his generibus interitus contingit.

6 Nec verò eadem ſunt formidoloſa omnibus, éſtq; aliquid quod præſtare homo non poſſit, quod omnes profectò qui ſani ſunt mente pertimeſcẽt. Quæ autem homini poſſunt accidere, ea magnitudine differũt, aliáq; grauiora ſunt, alia leuiora: ſimilitérq; ea omnia quæ præbẽt animis noſtris fiduciam. Quando igitur vir fortis reprehenſione caret, quãtum hominis natura patitur, profectò hæc ipſa vt decet, vtq; ratio poſtulabit, pertimeſcet: idq; honeſtatis cauſa, quoniam is eſt virtuti propoſitus finis. Fieri autẽ poteſt, vt eadem quis & nimium & parum metuat: etiam vt quæ non ſunt pertimeſcenda, æque ac illa timeat. Hinc peccata naſcunntur: aliud, quod timeatur id quod timendum non eſt: aliud, q non timeatur quemadmodum timẽdum eſt: aliud, q non metuatur aliquid tum cũ metui debet: & ſi qua ſunt generis eiuſdem. Itémq; in iis omnibus quæ animum nobis fiduciámq; præbẽt. Qui ergo quæ, cuiuſq; rei cauſa & quemadmodum decet, perfert omnia, quíq; fidenti animo pro rerum di-

A gnitate & quando rectũ est, & vt ratio præcipit, & fert & gerit omnia: is fortis habẽdus est. Omnis autẽ actionis & officii finis ex animi habitu põderãdus est. At forti viro fortitudo honesta videtur. Est igitur ei finis propositus eiusmodi, q fine terminat metitúrq; omnia. Honestatis ergo causa magno fortiq; animo vir fert facitq; omnia quæ subiecta sunt fortitudini. Ex iis verò qui modũ trãseunt, qui vacuitate quadã metus impulsus id facit, vacat nomine. Esse autẽ multos q nomine vacarẽt, suprà ostẽdimus. Quòd si nomẽ fingere placet, appelletur sanè B insanus, vel sensus omnis expers, si modò nihil metuat neq; tẽpestatem neque vndas, quales aiunt esse Celtas. Qui autem nimis confidit iis rebus quæ terrorem afferunt, audax nominatur. Atque etiam arrogans audax videtur esse, sibique fortitudinem vendicare. Itaque quo ille animo in rebus asperis est, eodem hic cupit videri. quocirca quibuscunque rebus potest eum imitatur. Ita fit, vt plerique eorum audaces sint, sed ignaui. cum enim audacia prouecti sint, tamen nunquam res formidolosas subeunt. At qui metuendo modũ egreditur, is igna C uus timidúsue appellatur. Nam & quæ metuenda non sunt, & quemadmodum nõ sunt, quæque sunt eiusdem generis, omnia eum consequuntur. Discedit etiam ab audacia, sed quoniam ægritudine modum transit, magis apparet. Desperat enim ac diffidit ignauus omnis, quoniam omnia pertimescit: at fortis contrà. est enim fidentis animi audere. Ac in his quidem rebus omnibus timidus, audax, & fortis, illi quidem versantur, sed non eodem modo affecti sunt. illi enim transeũt modum, & ab eo deficiunt: at hic modum in iis tenet. Atq; audaces qui D dem temeritate prouecti, ante cupiunt adire pericula, quàm instent: cum adsunt, fugiunt. At fortes in ipsis rebus acres sunt & prompti, antea cum essent ociosi. Quapropter, vt dixi, fortitudo mediocritas est earum rerum quæ hominibus vel fiduciã præbẽt, vel terrorem afferũt, quibus in rebus ostendimus: quæ eadem sequitur ac tolerat, quod honestum, aut certe quod turpe nõ sit. Mortem autem sibiipsi cõsciscere, fugiẽtem vel ino-

piam,vel amorem,vel molestiam,fortis animi magnique nõ E
est,sed angusti potius & timidi. Nam quæ laborẽ solicitudinẽ-
que desyderãt,ea fugere,nec quia honestum est id ferre, sed eô
fugere,ne malum habeas,mollis animi est atque delicati. Ac
7 fortitudo quidem ex eo genere est. Eius autem alia quin-
que genera traduntur. Primum genus est eius quæ ciuilis dici-
tur,cum ad illã proximè accedere videatur. Excitantur enim
ad subeunda pericula ciues & pœnis,& probris,& honoribus,
qui decreti sunt legibus:ob eámq; causam apud eos fortissimi
existũt maximè, apud quos ignaui sunt inglorii:fortes, hono- F
rati. Quales Homerus facit Diomedem & Hectorem,
Polydamas fœdum primus mihi crimen inuret.
Et Diomedes,
Inter enim dicet Troes fortissimus Hector,
Titydes metuens puppes euasit ad ipsas.
Hæc autem simillima videtur ei de qua supra disserui, quòd à
virtute nascitur. Nam à pudoris & honestatis cupiditate pro-
ficiscitur,quoniam honoris studio,probriq; fuga, quod est tur
pe comparatur. Eorũ aũt in numerũ ascribere licet eos,quibus G
ii vim inferũt,quorum sunt in imperio & potestate. Quo sunt
hi q̃ illi deteriores, quòd non pudore sed metu inducti id fa-
ciunt:nec turpitudinis fuga,sed molestiæ. Cogunt enim prin-
cipes,vt Hector,
Quem procul à pugna labentem fortè videbo,
Ille canum fiet,fiet quoq; vulturis esca.
Et qui imperant, si discedant illi, verberant. Idem faciunt ii
qui ante muros fossas, & alia eiusdem generis instruunt,a-
lios locant.cogunt enim hi omnes. Sed par est quia honestum H
est fortem esse, non vi aut necessitate. Atque etiam omnis in
quaq; re exercitatio,nomẽ fortitudinis videtur obtinere. Itaq;
fortitudinẽ scientiam esse putabat Socrates. At exercitati qui-
dem alii sunt in aliis rebus,vt in bellicis milites. noua enim in
bello permulta fiunt quotidie,quæ hi vnâ animaduerterunt.
Quocirca fortes sunt propterea,quòd alii quæ illa sint nõ intel

A ligant. Inde omnia facere, nihil pati, cauere ictus, & ferire consuetudine docti, vsu etiam armorũ valent. His instructi, quicquid Mars ferat, valent ad vulnera non excipienda, sed infligẽda. Pugnant igitur vt armati cum inermibus. His enim in certaminibus non fortissimo quisq; & maximo animo maxime bellicosus est, sed qui plurimum valet viribus, optiméque affectus corpore est. At verò milites tum demum ignaui timidiq; existunt, cum periculum impendet, inferioresq; sunt & copiis & apparatu. Primi enim fuga elabuntur: at vrbanæ copiæ stan
B tes in acie decumbunt. Id quod Hermæo in oppido Bœotiæ Corona euenit. Nam & fuga turpis illis erat, & mors tali saluti anteponenda. Se illi initio pugnæ periculis obiiciebant, quasi meliores essent: at cognito periculo, fuga elapsi sunt, quòd mortem magis quàm dedecus pertimescerent. Qualis non solet esse vir fortis. Quocirca iram etiam in fortitudinem transferunt, propterea que fortes videntur ii etiam qui ira incitati, tanquam belluæ toto impetu in eos feruntur, qui vulnerarint: quoniam fortes etiam ira excandescant. Est enim maximus ad
C subeunda pericula aculeus iracundia. Hinc Homerus, Furor arma ministrat. &, Animumque citauit. &, Ingens per nares vis. &, Sanguis efferbuit. Hæc enim omnia significare vidẽtur concitationem animi ac impetum. Ac fortes quidem honesta tis causa gerunt omnia, eisq; animus subsidio est: Belluæ autẽ ægritudine ac dolore incitatæ, quòd vel vulnus acceperint, vel ne accipiant, extimescunt. nam si sint in suis lustris, haud in quenquam impetum faciunt. Non igitur fortitudo est dolore ac ira incitatum adire pericula, nihil eorum quæ molesta
D & aspera interueniunt, prouidentem. Nam isto modo quidem licet dicere fortes asinos, cum esuriunt, quòd ne verberibus quidem deterrẽtur à pastu. & quòd adulteri multa faciunt audacius. Non igitur quidem virtutis est, dolore vel ira ad pericula impelli. Videtur autem naturam attingere ea maximẽ quæ ab ira ducitur: quæ si iudicium finémque adhibuerit, veræ fortitudinis nomen possit laudémque obtinere. Homines

etiam tum cum ira commoti sunt, dolorem sentiunt: cum E
sumpserunt supplicium sequevlti sunt, lætantur. Atque ex his rebus, bellicosi nominantur: fortes, non item. Neque enim honestate, vel ratione, sed libidine ducuntur ad pœnam. Simile quiddam in illis est, qui fidenti animo gerunt aliquid, nec tamen fortes habendi sunt: quippe cum propter ea in periculis audaces sunt, quòd sæpe ac permultos vicerint. Similes autem sunt, quòd vtrique audaces: sed tamē fortes ob eas causas, quas dixi audaces sunt: illi, quia se sperant fore superiores, nihilque vicissim esse passuros. Atque tale quippiam etiam ebrii faciũt F
quòd sint fidenti animo præditi. Quòd si quæ sibi proposuerant non adipiscantur, tum fugiunt. At fortis erat, quæ acerba homini & sunt & videntur, ea ob eam causam ferre, quia & honestum sit, & non ferre, turpe videatur. Itaque fortis videtur esse, in subitis repentinisque terroribus & casibus omni animi perturbatione & metu vacare potius quàm in prouisis, quòd ea magis ab animi habitu proficiscantur, sintque minus præparata. Nam quæ prouisa sunt & præmeditata, consilio etiam & ratione quiuis approbare ac sequi posit. At quæ repē G
tina sunt, animi iudicio & voluntate magis. Atque etiam fortes habentur ii, qui errore ducũtur ad agendum. nec procul ab iis absunt, qui spe ac fiducia freti faciunt quippiã: sed tamen hoc sunt deteriores, quòd nihil rei bonæ in ipsis inclusum est, in illis est. Itaque illi aliquandiu permanent in sententia: hi quoniam falsi sunt & decepti, si semel rem aliam esse atque suspicati erant, intelligant, fugiunt. Quod Argiuis euenit, qui in Lacedæmonios pro Sicyoniis inciderunt. Ac fortes quidem
8 qui verè sint, quique videantur, iam diximus. Fortitudo H
autem cum in audacia metuque versetur, non tamen æque in iis, sed in rebus formidolosis magis cernitur. Nam qui his in rebus animi perturbatione vacat, quique in eis ita est affectus animo, vt decet, is fortior est eo, qui talem se iis in rebus præbet, quæ fiduciam adferunt. Fortes enim ex eo, vt dixi, nominãtur, quòd ea quæ acerba sunt & videntur, forti magnóq;

A animo perferant. Itaque molesta res est fortitudo, eáq; iure laudatur. Difficilius est enim res periculorum molestiæq; plenas ferre, quã se à voluptate abstinere. Sed fortitudinis finis iucũdus est, etsi ꝓpter eas res, quæ circũfusæ sunt, minus appareat. Vt in iis ludis qui gymnici appellantur, contingit. Nam pugilibus, quem sibi quisque proposuit, finis dulcis iucundúsque est, vt corona, vt honores: at plagæ & vulnera, quoniam ex carne constant, omnisque labor durus est ac molestus. Quæ quoniam multa sunt, finis autem exiguus & perparuus, in eo nihil
B inesse voluptatis videtur. Similiter in fortitudine, mors, & vulnera aspera & odiosa forti viro, velit nolit, futura sunt. Attamen ea omnia forti magnóque animo subit, quia pulchrum est, aut certè quia non subire turpe sit. Atque idem quò maioribus virtutibus omnibus instructus ornatúsque est, quoq; beatior: eo molestius mortẽ acerbiúsque perferet. Nam cum is sit, qui vita diutissima sit dignissimus, sciens & prudens maximis bonis ornamentísque spoliatur. Quod etsi asperum molestúmque est, tamen in his fortis excelsúsque animus apparet:
C eóque magis, quòd his omnibus talibus decus ipse & gloriam anteponat. Non igitur virtutum omnium iucundæ sunt actiones, nisi quatenus finis copulatus coniunctúsque asciscitur. Nihil autẽ prohibet, milites esse clarissimos, non eos qui sunt eiusmodi, sed eos qui minus fortes sunt illi quidem, sed nihil aliud boni habent. Prompti enim sunt isti ac parati ad pericula, vitãque exigua mercede commutãt. Ac de fortitudine quidem hactenus. Quid autem ipsa sit, non difficile est ex iis quæ dicta sunt, simpliciter quidem cognoscere. De qua quoniã 9
D diximus, iam de temperantia disseramus. Sunt enim hæ virtutes earum partium propriæ, quæ sunt rationis expertes. Ac tẽperantiam quidem mediocritatem in voluptatibus, esse iam diximus. Minus enim, non æque versatur in doloribus, in quibus etiam intemperantia cernitur. Nunc quibus in voluptatibus versetur, explanemus. Diuisæ sint igitur ita, vt aliæ sint animi, aliæ corporis: vt sunt ambitio, & discendi cupiditas.

vterque enim delectatur eo cuius afficitur cupiditate:cum nihil corpus,sed animus potius perpetiatur.Qui autem in voluptatibus eius generis occupati sunt, nec temperantes, nec intemperantes nominãtur.Itémque ne ii quidem,qui eas sequũtur,quæ non ad corpus pertinent.Nã qui fabellarũ cupiditate ducuntur, vel studio narrandi trahuntur,& qui in rebus quibuslibet dies totos conterunt,eos loquaces,non intemperantes dicimus.Ne eos quidem,qui pecuniarũ amisionem, vel amicorum casum grauiter ferunt.Hæreat ergo necesse est in voluptatibus corporis temperantia, nec tamen in omnibus. Qui enim delectatur iis rebus quæ sub aspectũ cadũt, vt colore,vt figura,& pictura, ii nec tẽperantes appellãtur, nec libidinosi. Atqui videtur iis rebus & delectari posse,vt ratio præscribit, & nimiũ & parũ. Itémque in iis quæ subiecta sunt auditioni. Neque enim eos quisquã qui præter modum cãtu, vel histrionum motu lætãtur,intemperantes, aut eos qui modicè, moderatos appellat.Nec eos,qui iis rebus gaudẽt,quæ subiectæ sunt odoratui, nisi fortuitu.Nam qui malorum, rosarum,suffumigationúmque capiuntur odoribus & fragantia,eos non intemperantes appellamus, sed eos potius qui vnguẽtorum & opsoniorum.Ex his enim libidinosi capiũt voluptatem, propterea quòd ex ipsis redeãt in memoriam cupiditatum. Cernere etiã licet alios cum esuriunt, epularum odore capere voluptatem. At gaudere rebus eiusmodi,hominis est impotentis, quoniam eorum hæ sunt voluptates propriæ. Nec verò his sensibus capiunt cætera animantia voluptatem,nisi fortuito. Neq; enim aut canes leporum delectantur odore,sed pastu:siquidem sensum odor ferit & afficit.aut leo voce bouis, sed esu, quòd eum in propinquo esse sensit ex voce.itaq; eo ipso lætus est. Itémq; nec quòd cernat,aut inuenerit ceruum vel capram feram,ex eo gaudet:sed quia pastum nactus sit. Versantur igitur in iis voluptatibus omnibus temperantia & intemperantia, quarum reliquæ participes sunt animãtes. Itaq; seruiles eas beluinásq; esse constat. Cuiusmodi sunt,quæ gustu tactúq; capiuntur. Ac

A gustu quidem parum admodum vtuntur. Est enim in gustatu
saporum iudicium: quod quidem ii faciunt, qui vina pro-
bant, & opsonia condiunt. Neque hæc placent admodum li-
bidinosis: sed voluptas ea, quæ ex tactu percipitur, in escule-
tis, poculentis, iisque rebus quæ venereæ nominantur. Itaque
Philoxenus quidam Erixius, quòd epularum voluptate duce-
retur, collum sibi dari gruis longius optabat, quod ex tactu ca-
peret voluptatem. Tactus autem ex sensibus vnus patet latissi
mè, in quo sita intemperantia est, quæ iure vt probrum maxi-
B mè obiectatur: proptereáq; inest in nobis, non quatenus homi-
nes sumus, sed quia animalia. His igitur talibus delectari, eáq;
adamare, belluarum est. Etenim hæ exceptæ sint, quæ honestæ
liberalesq; cũ maximè sint, ad tactũ pertinent, quales sunt quæ
in gymnasiis frictione & calore gignuntur. Neque enim pro-
teruorum ac libidinosorum tactus toto corpore æquabiliter
fusus est, sed quibusdã partibus inhæret. Cupiditatum au-
tem aliæ cõmunes sunt, aliæ propriæ & ascititiæ, vt cibi cupi
ditas naturalis est. Omnes enim cum vacui sunt, cibũ vel siccũ 10
C vel humidum appetunt, aliàs vtrũq;. Et, vt ait Homerus, ado-
lescens, & qui est iam corroborata ætate. At hũc vel illum ci-
bum, non iam, nec eosdem omnes desiderãt. Itaq; hoc iam no-
strum est, quanquam habeat quiddã simile naturæ. Alii enim
aliis mouentur: suntq; res quædam, quibus omnes delectentur
potius, quàm quibuslibet. Ac in iis quidem quæ à natura profi-
ciscuntur, cupiditatibus, delinquitur atque peccatur à paucis:
idq; in vno, quòd plus capitur cibi quã ratio præscribat. Nam
D edere quæ adsint, & potare dum cõpleare, id est extra modum
in copia eo prodire quod secundum naturã est. Expletio enim
eius quod deest, eius est cupiditatis quæ à natura proficiscitur.
Itaq; homines appellantur hi, γαστρίμαργοι, quòd ventrẽ cibo &
potione cõplent, contra decorum. Quales sunt qui mancipio-
rum sunt persimiles. At verò in propriis voluptatibus cõplu-
res peccant atq; id multifariã, cum qui res eiusmodi adamant,
aut ex eo dicantur, quod iis gaudeant, quibus nõ decet, vel plus

quàm ratio postulet, aut quemadmodum pleriq;, vel quemadmodum dedecet, aut nõ eius rei causa cuius debent. Intemperantes autem omnibus in rebus modum transeunt. Nam & ex quibusdam rebus percipiunt voluptatem, ex quibus, quoniam odio dignæ sunt, non decet percipere: & si quibus ex rebus voluptas capienda est, ex iis maiorem capiunt quàm debeant, vel vt vulgus. Ex quo quidem perspici potest, intemperantiã exuperantiam esse quandam voluptatum, eóque vituperandam. In doloribus autem non dicitur quis temperans, vt in fortitudine, ex eo quòd eos ferat: nec intemperans, quòd non ferat: sed intemperans quis appellatur, quòd molestius quàm decet, ferat nulla se voluptate perfrui. Itaque ei affert dolorẽ voluptas. At temperãs propterea quòd nec se priuari voluptate doleat, nec carere. Ac intemperans omnes voluptates concupiscit, aut certè maximas: sicq; voluptatibus rapitur, eas vt rebus omnibus anteponat. Itaque & fruendo angitur, & concupiscendo. Est enim cum dolore omnis coniuncta cupiditas. nihilq; profectò absurdius fœdiúsque est, quàm confici angiq; dolore ob eam causam, quòd careas voluptatibus. Qui autem parum aut minus quàm æquum sit, voluptate afficiuntur, pauci admodũ reperiuntur. Non enim propria est hominis huiusmodi sensus vacuitas. Etenim cætera animalia pastum discernunt à pastu, alióque delectãtur, alio non item. Sed siquis est huiusmodi, cui nihil voluptatẽ afferat, quíque nihil putet interesse inter aliã rem atque aliam: is profectò procul absit à natura hominis, hominémque ex homine exuerit necesse est. Talis quoniam non admodum reperitur, vacauit nomine. Temperans autem iis rebus omnibus modum adhibet. Neque enim delectatur iis, quibus intẽperãs maximè: sed angitur potius, aut omnino quibus ex rebus voluptas percipienda non est, nec vehementer vlla eiusmodi: nec si absint, dolore conficitur: nec concupiscit, nisi moderate. quòd si concupiscat, nullã magis quàm decet concupiscit: nec quãdo dedecet, vllam omnino ardentius desyderat eius generis voluptatem. Quæ autem ad valetudinem per-

E F G H

A tinent voluptates, vel firmã corporis constitutionem, eas modicè & vt decet, concupiscat: cæteráſque res omnes voluptatũ effectrices, quæ his non ſint impedimento, dummodo nec honeſtati repugnent, nec facultates exhauriant. Nam qui ita animo affectus eſt, is vehementius quàm æquũ ſit, voluptates huiuſmodi adamat. Qualis non ſolet eſſe temperans, qui rationi congruit. Intẽperantia autẽ magis noſtra voluntate ſuſcipitur, quã timiditas & ignauia. Illa enim ex voluptate, hæc ex dolore naſcitur, quorũ voluptas expetenda eſt dolórq; fugiendus. 11

B Ac dolor quidẽ naturã eius in quo eſt à ſuo ſtatu dimouet ac labefactat: voluptas nihil tale facit, quoniã etiã à noſtra volũtate proficiſcitur. Itaq; maiore reprehẽſione digna eſt, quandoquidẽ facilior eſt earum rerũ cõſuetudo, quæ ſunt voluptatis. Nã & multa & varia eius generis in vita verſantur, & cõſuetudo ſine periculo omnis capitur. In rebus autẽ formidoloſis contrà cõtingit. Sed ignauia nõ æque volũtaria ac res ſingulæ, eſſe videatur: ꝙ illa dolore vacat, hæ adeo homines de ſuo ſtatu ſenſu doloris dimouent, vt & arma abiicere, & alia permul-

C ta contra decorum homines facere cogantur: ob eamque cauſam violentæ videntur. Contráque intemperantis res ſingulæ voluntate ac ſponte ſuſcipiuntur: quippe qui eas appetat & concupiſcat: totum verò genus, minus. quandoquidem nemo intemperantiæ cupiditate ducitur. Nomen autẽ intẽperantiæ ad pueriles errores delictáque trãsferimus, nec iniuria. Eſt inter hæc enim quædã ſimilitudo: vtrum autẽ ab altero ductum ſit, nihil ad id quod agimus. quanquam ſatis conſtat, poſterius ductum eſſe à priore. Nec iniuria quidem facta tranſlatio eſt.

D contrahendum enim eſt, caſtigatione quadam adhibita, id omne in nobis, quod rerum turpium ac libidinoſarum cupiditate rapitur, nimiúmque exultat ac luxuriat. cuiuſmodi ſunt appetitus & pueri maximè. Nam libidinoſe viuunt etiam pueri, in quibus maximè rerum voluptatem efficientium valet cupiditas. Quòd ſi minus rationi parebunt, eíque ſubiecti erunt appetitus, longius euagabuntur. (Eſt enim cum

per se voluptatis insatiabilis & inexplebilis cupiditas, tum E
omni ex parte in eo, qui à ratione discedit) & cupiditas expleta, eius quod cognatum est vires amplificabit. quæ quo sunt maiores & vehementiores, eo magis mentem è sua sede & statu dimouent. itaque modus in iis retinendus est, ne rationi repugnent. Atque hoc ipsum est, quod obœdiens castigationéq; adhibita moderatum esse dicimus. Vt enim puer ex pædagogi præscriptione, sic vis hæc concupiscendi conuenienter rationi debet viuere. Quocirca debet in moderato viro & temperante rationi congruere ea pars animi, quæ voluptate alitur. F
Vtrique enim propositum est, id quod deceat. Et appetit temperans quæ decet, omnia, & quemadmodum, & quando decet, quemadmodum etiam ratio præcipit. Ac de temperantia quidem hactenus.

LIBER QVARTVS.

1 
EINCEPS de liberalitate dicamus, quæ in pecuniis mediocritas quædam cer- G
nitur. Laus enim liberalis, posita est non in bellicis rebus, vel iis in quibus temperans cernitur, nec rursum in iudiciis: sed in dandis accipiēdísque pecuniis, sed magis in dandis. Pecunias autem appellamus res omnes, quarum numo ponderatur æstimatio. Sunt autem in pecuniarum vsu duo vitia, quorum alterum in exuperantia positum est, dicitúrque prodigalitas: alterum in defectione, quæ appellatur auaritia. Ac auaritiæ quídem crimen in eos H
semper transferimus, qui nimio pecuniarum studio tenentur. Prodigalitatem autē quandoq; cum aliis vitiis confundimus. Impotētes enim & qui sumptus faciūt, profundúntq; pecunias in eas res quæ sunt intemperantiæ, prodigos dicimus. Itaque improbissimi videntur esse, quòd multis simul vitiis sint flagitiisq; cōtaminati. Nō igitur proprio nomine appellatur. est

A enim prodigus certo vitio implicatus, quod in effundẽdis pecu niis cernitur. prodigus enim per se ipse perit. atq; etiã videtur ipsius interitus quidã esse, facultatum effusio, quòd ex iis vita cõstet. Prodigalitatẽ igitur hoc pacto intelligimus. Quarũ au tem rerũ vsus aliquis est, iis & rectè & peruerse vti licet: Atqui sunt diuitiæ & pecuniæ in bonis vtilibus, & qui virtute præditus est omnium rerum, is optimè scit vti omnibus: Optimè igitur diuitiis vtetur is, qui virtutem, quæ in pecuniarum vsu versatur, habuerit. At is liberalis nominatur. Vsus autem B pecuniarum in sumptu & largitione consistit, in accipiendo verò & custodiendo magis cernitur possessio. Quocirca liberalis est, dare potius quibus dandum est, quàm vnde accipiẽdum est accipere: aut vnde accipiendum non est, non accipere beneficium. Virtutis enim proprium est, beneficia in alios conferre potius, quàm ab aliis accipere: & quæ recta sunt & honesta facere, quã flagitiosa & turpia non facere. Dubium autem nõ est, quin dantem beneficium datum, honestaque actio comitetur: accipientem verò beneficium acceptum, aut certè nulla C turpis indecoráve actio. Et gratia ac laus multo etiam magis, dantem, non accipientẽ sequitur. Facilius etiam est, non accipere quàm dare. suum enim quisq; minus sæpe profundere solet, quàm accipere alienum. Liberales ergo dicuntur ii, qui largiuntur. Qui verò non accipiunt, iis non liberalitatis laus tribuitur, ac iustitiæ multo minus. Qui autẽ beneficia accipiunt, non admodum ii laudari solent. Iam omnium in quibus virtus inest, ii diliguntur maximè, qui fama & laude valent liberalitatis. prosunt enim aliis: quod in largiendo quidem positũ D est. Virtuti autem consentaneæ actiones præclaræ sunt, honestatisq; causa geruntur: dabit ergo liberalis beneficia honestatis causa: & rectè. Largietur enim quibus & quantũ & quãdo largiendum erit: cæteráque seruabit omnia, quæ rectam & æquam largitionẽ sequuntur: eáq; faciet libenter, aut non grauatè quidem. Quod enim virtute geritur iucundũ, aut nõ molestum, idẽ minime graue est. At verò qui largitur quibus lar-

giendũ nõ eſt, nec honeſti ſtudio, ſed alia aliqua cauſa ductus, E
hic non eſt habendus liberalis, ſed alio aliquo nomine appellandus. ne is quidem qui grauatè id facit, quoniam præclaris actionibus & officiis facilè pecunias anteponat, quod procul abeſt à liberali. Nec verò liberalis vnquam accipiet, vnde nefas ſit: quippe cum ita non ſoleat accipere is qui pecunias ferè contemnat, ac pro nihilo putet. Nec idem ad petẽdum procliuis eſt, quòd nõ libenter beneficium accipiat is, qui dare ſolet. Accipiet tamen vnde æquum erit, vt de ſuis facultatibus & copiis, non ꝙ honeſtum ſit, ſed quia neceſſe, vt ad largiendum F
ſuppetant copiæ. Nec verò ſua negliget, qui nonnullis quidem ex his opitulari velit. Paſſim autẽ cuiuis non largietur vt ſuppetant copiæ ad largiendum, quibus rectum erit, & quando, & vbi ratio poſtulabit. Eſt autem liberalis & magno animo dare beneficia, & in dandis excellere, vt ſibi minora reliqua faciat. Liberalis eſt enim, ſibi ſuiſq; commodis minus conſulere. Sed ex facultatibus omnis ponderanda liberalitas eſt. Neque enim ex numero beneficiorum quæ dantur, ſed ex animo & voluntate eius qui dat, omnis eſt ſpectanda liberalitas. Animus autẽ G
largitur pro facultatibus. Quamobrem nihil prohibet liberaliorem eſſe eum qui minora confert beneficia, ſi ex minoribus quæ ſuppetant copiis largiatur. Ad opem autẽ ferendam aliis propenſiores ſunt ii, qui non ſuo labore & diligentia opes pararunt, ſed ab aliis partas acceperunt. neque enim experti ſunt, egeſtatis quàm ſit graue malum. Et ſua cuiq; magis placent, vt parentibus & poëtis. Difficile eſt autem liberalem locupletem eſſe, nec accipientem aliunde, nec ſua cuſtodientem, quin etiam largientem, pecuniáq; non propter ſe amantem, ſed ad H
beneficentiam liberalitatẽq; conferentem. Itaq; accuſatur fortuna, ꝙ minime locupletes copioſiq; ſint ii qui ſunt digniſſimi. Quod non ſine ratione contingit. Neq; enim vt cæteris rebus, ſic opibus abundare poſſunt ii, qui nullam dãt operam, vt habeant. Non tamen opẽ feret indignis, aut quando non erit largiendum: eáq; ſeruabit omnia quæ ſunt generis eiuſdem. non

A enim iam faciat quæ sint liberalitatis. quas in res si profuderit facultates, nihil iã posit in eas quæ honestæ sunt effũdere. Vt ergo diximus, is demũ liberalis est, qui pro facultatibus, atq; in eas res quæ præclaræ sint, profundit pecunias. qui autẽ modũ trãsit, prodigus dicitur. Itaq; reges nõ appellamus prodigos, ꝙ nõ facile sit eorũ opes & copias quas maximas habẽt, vllis largitionibus aut sumptibus exhauriri. Quoniã igitur mediocritas quædã est liberalitas, quæ largiẽdis accipiendisq; pecuniis cernitur: largietur quidẽ liberalis, & sumptus faciet in eas res

B quæ decoræ erunt: iisque modum adhibebit, æquè in magnis, atque in paruis. idque faciet libenter. Accipiétque vnde quantũque accipiendum erit. Nam quia in vtroque virtus, modus quidam cernitur: vtrunque pro dignitate præstabit. Qualis enim quæque largiendi est ratio, talis etiam accipiendi solet consequi. sin talis non est, contraria sit necesse est. Ac quæ se quidem consequuntur, semper sunt in eodem: contrariæ autẽ non item. Quòd si contra decorum, & honestatem accidat vt profundat pecunias, ægre feret ille quidẽ, sed modicè & deco-

C rè. Virtutis est enim & lætari & dolere quibus rebus, & quem admodum decet. Iam in re nummaria liberalis facilem se socium lenémq; præbebit. Quoniam enim despicit ac pro nihilo putat pecunias, opportunus est iniuriæ. Idemque molestius feret se sumptus non fecisse quos debuit, q̃ doleat se in eas res quas minimè decuit, pecunias effudisse. nec Simonidis sententiam probabit. At verò prodigus in his etiam omnibus aberrat. neque enim vel gaudet, quibus aut quando æquum est, vel offenditur. quod ex iis quæ deinceps dicemus, facilius intelli-

D getur. Atque hoc quidẽ iam diximus, prodigalitatẽ & auaritiam exuperantias esse ac defectiones: easque in duobus versari, largiendis accipiendisque pecuniis. sumptus enim referimus ad largitionem. Et prodigalitas quidem largiendo & minus accipiendo finem modúmque transit, accipiendoque modum deserit. Auaritia autem largitur parum illa quidẽ, sed accipiẽdo, nisi in paucis, vltra modum progreditur. Prodigo-

rum igitur non ferè opes augeri solent. Neque enim facile est, E
eum qui à nemine accipiat, largiri omnibus. Celeriter enim desunt ad largiendum facultates iis, qui priuati sunt, quales sunt ferè prodigi. Atqui cum fit eiusmodi, tamen videtur multo melior auaro. Facilè enim ad sanitatẽ traduci potest & progressu ætatis, & inopia coactus: ad mediocritatesque peruenire posśit. In eo enim sunt ea omnia quæ sunt liberalis, quòd & largitur, nec aliunde accipit. Sed tamen neutrum faciens, nec decorum seruat, nec æquitatem. Qui si ad huius mores adducatur, aut aliàs commutetur, iam erit liberalis. Nã & quibus lar- F
giendum erit, largietur: nec vnde minus æquum erit, accipiet. Quocirca non videtur deprauatis corruptísque moribus præditus. Non enim scelerati est aut ingenerosi, sed stulti potius, largiendo, nec accipiendo finem modúmq; transire. His igitur præditus moribus prodigus, multo est auaro melior, cum ob eas causas quas diximus, tum quòd hic prodest omnibus, ille nemini, ne sibi quidem. Sed pleriq; prodigorum, vt diximus, à quibus non debent accipiunt, ob eamque causam auari existunt: parati autem sunt ad accipiendum propterea quòd inest G
in iis cupiditas plerumque effundendi copias, quod facilè non possunt. Cum enim dando egere celeriter cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Et quia nullam honestatis rationẽ ducunt, sine delectu vndecunque possunt rapiunt. Inest enim cupiditas in eis largiendi: sed quomodo, aut vnde, non curant. Quare largitio eiusmodi non debet liberalis videri. Nam nec honesta est, nec honestatis causa, nec pro dignitate: sed nonnũquam quos homines æquum erat omni ope desertos vitam in summa inopia degere, eos potisśimum locupletãt: iis verò qui H
commodis sunt moribus, nihil largiũtur. assentatores autem, eosque omnes qui ministri sunt voluptatum, magnis opibus adaugent. Ita fit, vt plerique eorum sint libidinosi. Quoniam enim facilè largiuntur, sumptus etiam iis rebus suggerũt, quæ sunt libidinis. Et quoniam honestè & moderatè non viuunt, propensi sunt ad voluptates. Ac prodigus quidem cum nullã

A ſequitur ducem rationem,in has miſerias incidit· Qui ſi curā
diligentiámque adhibuerit,facile ad virtutem decorũque per-
ueniat. At verò auaritiæ malum inſanabile eſt. Nam ſenectus
omniſque imbecillitas auaros efficit. Eadémque magis tributa
eſt à natura hominibus, quàm prodigalitas: quòd multo plu-
res ſtudio pecuniæ trahantur, quàm parati ſint ad largiendum.
Latè etiam patet, eiuſque genera ſunt plura. multi enim mo-
di auaritiæ videtur eſſe. Cum enim in rebus duabus cernatur,
vt ſi minus largiare quàm deceat,& ſi modum accipiendo trā
B ſeas:non ineſt tota in omnibus,ſed ſeiungitur. aliiq; extra mo
dum accipiendo prodeunt,alii parum largiũtur. Qui enim his
nominibus appellantur,parci,tenaces,aridi,omnes deficiũt &
deſunt dando:ſed alienum nec appetunt,nec eripiunt:idque fa
ciunt bonitate quadam,voluptatúmq; obſcœnarum fuga. Vi-
dentur enim quidam,aut certè aiunt,ſe ob eam cauſam tueri
ac conſeruare ſua,vt ne aliquando turpe aliquid facere cogan-
tur· In his cumini ſector ille,& ſi quis talis:qui omnes ex eo no
minati ſunt,quòd nullius aduerſis rebus ſubleuandis excellāt.
C Sunt etiam qui metu ab alieno manus abſtinent· quòd non ſit
facile,qui ab aliis eripiat,eius res ab aliis nō detrahi & aufer-
ri. Placet igitur his talibus,neque dare aliis quicquam, nec vi-
ciſsim ab aliis accipere· Alii autem ſunt in accipiendo nimii,
qui paſsim & quiduis accipiunt,quales ſunt ii qui in ſordida ar
te verſantur,vt lenones & omnes eiuſmodi,vt fœneratores,&
qui exigua dant vt maiora ferant. Omnes enim hi homines
à quibus æquum non eſt,& quātum iniquum eſt,accipiũt: eo-
D rúmque communis,turpis,ſordidúſq; quæſtus videtur. Nam
propter quæſtum atque eum perexiguum omnes in probra &
dedecora incurrunt. Qui enim magna à quibus & quæ nefas
eſt eripiunt,quales ſunt tyranni,qui ciuitates oppugnant,fana
diripiunt.ii non auari,ſed ſceleſti potius, impii & iniqui ſunt
habendi. Attamen & aleatores & raptores & latrones auari
putandi ſunt,quòd in turpi quæſtu ſint occupati. nā ſpe quæ-
ſtus hæc inſtituta ſequuntur,& in probra incurrunt· Atque hi

ſpe quæſtus maximis periculis ſe offerunt: illi ab amicis, quas E
copias iis ſuppeditari æquius eſt & relinqui, eas quæſtu aucupantur. Vtrique igitur, quoniam ab iis eripiunt à quibus non decet, in ſordido quæſtu & arte verſantur. Quamobrē omnes hæ rapinæ illiberales ſunt. Iure autem liberalitati auaritia oppoſita eſt, quòd maius eſt malum quàm prodigalitas: ſępiúſque ea peccatur, quàm illa eadem effuſione. Ac de liberalitate
2 quidem vitioſitatibúſque ei contrariis hactenus. Sequitur vt de magnificentia diſſerendum eſſe videatur, eo ipſo ꝙ ea virtus in pecuniis cernitur. Sed non ad omnes actiones & offi F
cia pecuniaria, quemadmodum liberalitas, ſed ſumptuaria modo adhibetur, in quibus liberalitatem magnitudine ſuperat. Eſt enim virtus, vt nomine ipſo declaratur, in ſumptuum magnitudine ſeruans decorum. Magnitudo autem ad aliud refertur. Neque enim idem ſumptus trierarcho dignus eſt, & præfecto ſpectaculorum: in omnibúſque rebus vt decorum conſeruetur, & perſonæ & temporis, & rerum ipſarum habenda ratio eſt. Qui autem ſumptus facit in res vel paruas, vel mediocres pro dignitate, is non magnificus, vt ille qui dicebat, Sæpe G
dedi peregrinis: ſed qui in res magnas, is demum magnificus eſt iudicandus. Qui enim magnificus, idem continuo liberalis: qui autem liberalis, idem non continuò magnificus. Huius autem animi habitus defectio ſordes appellatur: exuperantia, luxus. & ſi qua ſunt eius generis vitia, quæ extra modum non prodeūt ſumptu quibus in rebus decet, verum in quibus dedecet, & qua ratione non decet, ſplendorem oſtentant. de quibus mox diſſeremus. Magnificus autē docto ſimilis eſt, qui decori H
rationē habere poteſt, ſumptúſq; magnos aptè ſuggerere. Habitus enim omnis animi, initio, vt dixi, ex actionibus, iiſque omnibus in quibus verſatur, ponderādus eſt. Sūt autē magnifici ſumptus magni & decori: talia igitur & opera. Ita enim ſumptus magnus futurus eſt, & ad rem aptus & accommodatus, ſi & res ipſa ſumptu digna, & ſumptus re ipſa dignus, aut etiā maior habebitur. Sed hæc omnia honeſtatis cauſa (hoc enim

A virtutibus omnibus commune est) magnificus faciet, idque libenter ac studiosé. Accuratè enim ac subtiliter res ponderare, sordes sectãtis ac splendorem fugientis est proprium. Magisq; qua ratione quidq; splẽdidissimè efficiatur, cõsyderabit, quàm quanti, quóque modo minimo. Magnificus autem liberalis sit necesse est. Nam cum iis rebus liberalis sumptus suppeditat, quibus & quemadmodum decet, tum in iis magnifici splẽdor elucet. Et quoniam iis in rebus liberalitas cernitur, æquo sumptu rem administrabit splendidius. Neque enim eiusdem virtutis est & commendationis, possessio rei & opus. Quod enim B possidetur, plurimi æstimãdum est, vt aurum. Opus autem ex eo confectum præclarum est atque magnum. Eius verò inspectio mirabilis. At quod magnificum est ac splendidũ, id omne mirabile. Estque rei & operis splendor ac dignitas in magnitudine. Sumptus autem in hoc genere ii probantur maximè, quæ honorabilia dicimus, quales sunt quæ diis adhibentur dedicationes, apparatus, sacrificia, similitérque ea omnia quæ in cultu & religione diuina impẽdũtur, & quæ in Rep. honestæ gloC riæ causa exhibentur, vt sicubi ludos fieri splendidè putẽt oportere, aut triremis præfectum munus suum exequi, aut publicũ epulum præbere. Sed in his omnibus videndum est, vt dixi, nõ modò qualis quisque sit, sed quales etiam ei suppetant ad efficiendum facultates. Sunt enim ad res quæ suscipiuntur accommodandæ: nec solum iis opus, sed is etiam qui efficit honestandus est. Quocirca pauperũ nemo possit esse magnificus, quòd ei nihil suppetat, vnde sũptus queat splẽdidè sustinere. Quod si aggrediatur, quoniam id faciat citra dignitatem & decorũ, D stultus habeatur necesse est. Quicquid autẽ eiusmodi est quod rectè fit, id omne virtute geritur. Atque etiam eos honestant, qui hæc ipsa vel per se ipsi nacti sunt, vel à maioribus relicta acceperunt, vel ab iis etiam qui eos aliquo propinquitatis iure attinent. itémque claros ac nobiles viros, & si qui sunt ex hoc genere. inest enim in his omnibus splendor quidam & dignitas. Ac magnificus quidem vir est eiusmodi, in hisque talibus

ſumptibus, vt dixi, magnificentia cernitur maximè. Sunt enim E
& maximi, & maxima digni gloriatione. Eorum autem quæ priuatim fiunt, huc pertinent ea omnia quæ ſemel fiunt. vt nuptiæ, & ſi qd eſt eiuſmodi, in quo ciuitas tota occupata ſit, aut ii qui autoritatem obtinent. hoſpitum etiam recipiendorum iura, legationes, dona, & remunerationes. Neque enim ſui cauſa ſumptus ſolet facere magnificus, ſed reip. Et dona ſimile qddam habent iis rebus quæ diis dedicantur. Eſt etiam magnifici & honorati viri, domum ædificare, cuius modus & dignitas ad diuitias accommodanda eſt (quærenda eſt enim etiam F
ex domo dignitas quædam) & in eas res potius pecunias profundere, quarum memoriam diuturnā ſit relicturus. Hæ enim præclariſsimæ res ſunt, & ſuum quæque decus obtinet. Non enim iidem honores vel fanorum vel ſepulchrorum diis hominibuſque tribuuntur. Omnis etiam ſumptus magnus eſt in ſuo genere, & clariſsimus quiſq; ſi in rem magnam factus ſit, maximus habetur. & qui his rebus accōmodatus eſt, iam hic clarus magnúſque dicitur. Intereſt autem inter id quod in re, & quod in ſumptu magnū appellatur. Nam pila quidem ſi pul G
cherrima ſit aut vrceus, pueri quidem ratione & ſententia, clara habeatur: eius autem æſtimatio & precium perexiguum eſt & illiberale. Ob eâmque cauſam honorati viri clarique eſt, in quocūque genere quid faciat, magnificè id ſplendidéque facere. Quo in genere quicquid fit, nec facilè ſuperari poteſt, & fit pro ſumptus dignitate. Ac magnificus quidē vir talis eſt. Qui autem modum tranſit, hoc ipſo, vt dictum eſt, modum trāſit, quòd profundat contra decus pecunias. In rebus enim parui H
momenti, magnos ſumptus adhibet, ſplendorêmque ineptè oſtentat, vt nuptiali apparatu eos excipiens qui dant ſymbolū, & comœdis omnia ſuppeditās, & purpuram in eorum præferens tranſitu, vt ſolent Megarenſes. Atque hæc facit omnia nō honeſtatis, ſed oſtentādarum diuitiarū cauſa, & quòd ſe putet admirationem cæterorum excitaturum. Atque idem quæ res magnos ſumptus deſyderant, in iis parcus eſt: quæ exiguos, in

A iis profuſus. Sordidus verò in omni re abeſt à decoro: qui cum
magnos ſumptus ſuſtinuerit, in exiguo decorū omne peruer-
tit. Quòd ſi quid faciat, & cunctando id efficit, & qua ratione
minino ſumptu præſtare poſsit cōſyderat, atq; id grauatè. idē-
q; ſe ſplēdidius omnia quàm deceat facere arbitratur. Ac ſunt
hi habitus illi quidem vitioſi, ſed non ferè in reprehenſionem
incurrunt: idque fit ob eam cauſam maximè, quòd nec proxi-
mis noceant, nec inſignem habeant deformitatem. Magni 3
tudo autem animi magnis in rebus vt nomen ipſum ſignifi-
B cat, cernitur. Sed primùm in quibus, nobis explicandum eſt.
Nihil autem intereſt, vtrum ipſam animi affectionem nobis
proponamus, an eum qui ea ſit præditus. Ergo is demum ma-
gno excelſòque animo putandus eſt, qui res magnas illas quidē
ſed quibus dignus ſit, ſibi deberi iudicet. Qui enim minus pro
dignitate hoc ſentit, is ſtolidus habēdus eſt. Atqui eorum qui
virtute gerunt aliquid, nemo ſtolidus, nemo amens putatur.
Eſt igitur magno vir animo eiuſmodi. At verò qui exiguos ho
nores meritus eſt, quos ſibi tribui æquum cenſet oportere, is
C non magnanimus, ſed modeſtus & moderatus eſt iudicandus.
Magnus enim elatúſque animus in magnitudine cernitur,
quemadmodum pulchritudo in magno proceróque corpore.
Breues autem homines ſunt illi quidem aſtuti, aptáque com-
poſitione membrorum prædìti, ſed formoſi non item. Qui ve-
rò magna præmia ſe meritum putat, iis cum ſit indignus, alto
animo dicitur. Nec verò qui maioribus ſe dignos exiſtimant,
quàm eorum ſint merita, omnes elati iudicādi ſunt. At qui mi
nora quàm habere ſit dignus, ſibi deberi iudicat, is demiſſo pu-
D ſilloque animo putandus eſt, ſiue magna, ſiue mediocria, ſiue
exigua illius extent merita, quibus minora ſibi etiā tribui pu-
tet oportere, præſertim ſi magna eius merita videantur. Quid
enim ſi tantis eſſet indignus, facturus fuiſſe videatur? Ergo ma
gnanimus ſummus ac extremus eſt, ille quidem magnitudi-
ne, ſed modo rationéque medius. Nam ſuis ſe ipſe meritis me-
titur: alii vel modum tranſeunt, vel deſerunt. Qui ſi magna,

atque adeo maxima sibi, quia dignus sit, deberi iudicat, profe- E
ctò vna in re maximè eius merita cernentur. Quid ergo tādē
illud sit, ex dignitate intelligendum est. Dignitas autem in externis bonis ponitur atque numeratur: quorum maximum ponimus id, quod & Diis tribuimus, & omnes expetunt ii qui in magistratu sunt, & quod rerum gestarum, vel præclarissimarum quasi mercedem omnes desyderant, qualis gloria est. Est enim bonorum externorum maximum, gloria. In honore igitur & dedecore magnanimus ita animo affectus est, vt ratio æquitásque postulat. Quod etiam tacente me facile perspi- F
ci potest. Gloria enim se dignissimos arbitrantur magni viri. At qui demisso pectore pusillóque animo est, is & suo iudicio abest à decoro, & magnanimi dignitate. Qui autem elato animo est, vincit ille quidem suo iudicio, ac modum transit, sed tamen magnanimum non vincit. Sed quoniam maximis honoribus magnanimus dignus est, idem optimus sit necesse est. Semper enim quo quisque melior, eo maiore dignus est gloria, & optimo cuique maxima gloria debetur. Ita magnanimus vir bonus etiam futurus est. Atque etiam magni fortis- G
que animi proprium videatur quod in quaque virtute magnum excellénsque ducitur. Nequaquam etiam deceat magno animo virum fugere pericula, aut cuiquam facere iniuriam. Quid enim turpe aliquid faciat, cui nihil magnum esse videatur? Ac mihi quidem certe omnia spectanti, omnino ridiculus magnus animus videtur, qui non idem sit bonus: qui si malus sit, ne honore quidem esse dignus potest. Est enim virtutis merces, gloria, quæ bonis viris tribuitur. Quocirca videtur magnitudo animi quasi splendor, quidam & ornamentum esse virtutum omnium. Nam & H
maiores eas splendidiorésque facit, & cohærere sine illis nullo modo potest. ob eāq; causam vix in quoquam vera animi magnitudo reperitur. siquidem esse sine singulari quadam & eximia bonitate nullo pacto potest. Omnino igitur magnus animus in decore & dedecore cernitur. Atque idem magnis

A honoribus, qui quidem à bonis viris tribuentur, moderatè ille quidem lætabitur, tanquam suos aut minores potius sit consecutus (Virtute enim vndiq; perfecta & absoluta nullus honos satis dignus potest esse) sed tamẽ eos recipiet hoc ipso, q illi maiores habere non posint. Omnino autem quos quilibet, eósq; exiguos tribuet, contemnet ac pro nihilo putabit, siquidem tales meritus non est. itémq; dedecus & infamiam, q ei iure non possunt contingere. Imprimis igitur ac maximè in gloria magnanimus, vt dixi, cernitur. Attamẽ & in diuitiis & magistra-
B tibus & in secundis rebus & aduersis, affectus erit quàm moderatisimè fieri posit: neq; prosperis rebus lætabitur nimis, neque asperis aduersisque mœrebit. Non enim isto pacto in honore & gloria, vt re omnium maxima affectus erit. Imperia enim & opes gloriæ causa expetenda sunt. Itaq; ea sibi gloriæ causa optant omnes, qui iis sunt præditi. Quid ergo videatur ei magnum in rebus humanis, cui etiã contemptui est gloria? Quocirca magno animo excelsóque viri, iidem contemnẽtes rerum videntur esse. Atque etiam secundæ res videntur ad
C animi pertinere magnitudinem. Nam & nobiles gloria digni putãtur, & magistratus, & diuites, q excellãt aliqua præstantia. habet autem venerationem iustiorem, quicquid excellit. Itaque maiores elatiorésque animos hæc ipsa faciunt. siquidẽ ex iis gloriam consequuntur. Quanquam autem si verum iudicare volumus, solis bonis honos debetur: tamen cui vtrũq; adsit, is nescio quomodo maiorem laudem ac gloriã meretur. In quibus autem hæc talia bona insunt sine virtute, ii neque se ipsi iure vllo honore dignos putant, nec magnanimi rectè no-
D minantur. Neque enim hæc constare sine virtute vndiq; perfecta vllo modo possunt. Contemnunt enim, contumeliosique sunt ii qui his etiam bonis abundãt. Difficile enim est, si à virtute defeceris, ferre aptè res secũdas. Quoniam autem ferre illi non possunt, & se præstare cæteris putant, eos contemnunt: ipsi quicquid acciderit, faciunt. Imitantur enim magnanimum, cum ab eo absint disténtque plurimũm. Hoc quibuscunq; re-

bus possunt, faciunt. Virtute igitur nec gerunt quicquam, & tamen contēnunt cæteros. At verò magnanimus vir iure despicit. Veritate enim ille ad iudicandum, plerique autem magis temeritate ducūtur. Et quoniam paruifacit ac negligit parua pericula, nec iis se offerre, nec ea optare solet. Magnis autem ac grauibus se obiicit, in quibus vitæ non parcit, hoc ipso ꝙ indignum sit omnino in vita manere. Atque is est, qui & beneficia cōferat, & accepto beneficio pudore afficiatur: ꝙ illud eius sit qui excellat & præstet, hoc eius qui vincatur. Idem maius beneficium reddit quàm accepit. Sic enim debebit is qui prior dederit, ac præterea beneficium accipiet. Eorúmq; memoria manet magnanimis de quibus benemeriti sunt: eorum autem nō manet, qui beneficia cōtulerunt. Est enim inferior qui accipit eo qui dedit beneficium. at vult hic noster, princeps esse. Ac quæ cōtulit beneficia, libēter: quæ accepit, de iis audit inuitus. Itaque Thetis apud Iouem beneficia sua in eum non commemorat, nec Lacedæmonii apud Athenienses, sed illorū erga se. Est etiam magni viri, nullo omnino, aut vix egere, & opitulari vltro: aduersúsq; eos, qui in magistratu sunt, prosperáque fortuna vtuntur, magnum: aduersus mediocres, modestū se medio crémque gerere. Nam & illis præstare difficile ac gloriosum, & his facile. interq; illos gloriari ingenuū est ac liberale, inter humiles autem & abiectos homines sordidum & importunū. vt si quis cum imbecillis viribus velit cōtendere. Nec solet idē ad ea commeare omnia, quæ sunt in honore & pretio, aut vbi obtinēt alii principatum. Quietus est etiam & cunctator, nisi aut magnus honos agatur, aut res magna. Paucas res agit ille quidē, sed magnas & dignitatis plenas. Idem & apertè oderit necesse est, & apertè diligat, quòd timidi sit tegere ac occultare sententiam. magísque ex veritate pendet, quàm ex opinione. dicítque ac gerit palàm omnia. siquidem id contemnentis est. Itaque licentiæ ac libertatis est appetens: quod eo facit, ꝙ & cōtemnat, & vera loquatur, nisi forte si quid dissimulatione tegendum sit, cui rei locus est apud multitudinem. Nec verò cū

A aliis nisi cum amico vita victúque coniungitur, q̃ id seruile existimet. Itaq; seruiles & assentatores iidem, & humiles iidē qui assentatores esse solēt. Et quoniā magnū ei nihil videtur, nihil mirabile ei videri solet. Nō recordatur iniurias. siquidē magnanimi non est meminisse iniurias, sed potius contēnere. nec de hominibus sermonē habet, quandoquidem nec de se prædicabit nec de cæteris. Nam nec vt laudetur ipse laborat, nec vt alii vituperentur: nec laudat alios libenter. itaq; nec cōuitiator est, ne inimicorum quidem, nisi forte propter contumeliam.
B Minimè verò de iis malis quæ aut necessariò, aut exigua interueniūt, queritur, nec in iis rogare solet. Boni enim viri est, his in rebus eam animi affectionē constantiámque retinere. Atq; etiam is est qui res honestas & præclaras, quāuis inutiles, fructuosis anteponat. Hoc enim eum potius attingit, qui se ipse contentus est. Incessus etiam magni viri, tardus sit necesse est, vox grauis, constans & firma oratio. Neque enim aut festinat is qui paucis rebus studet, aut vehemēs est cui nihil magnum esse videatur: at quibus de causis & contentiones vocis susci-
C piuntur, & in ingressu celeritates. Ac magnanimus quidē eum se præstabit. Qui autem iis deest officiis, angusto pusillóq; animo dicitur: qui modū trāsit, elato. qui quidē mali & improbi minimè videntur, quoniam nihil improbè faciunt, sed errant potius. Nam qui demisso abiectóque est animo, is & quibus bonis dignus est se ipse spoliat, & malo quodam præditus est, q̃ se indgnum bonis iudicat. Idémque se ipse ignorat. aliter enim ea omnia expeteret, quibus dignus est, cum sint in bonis. Nec
D stulti quidem vidētur esse, sed pigri potius, quæ eos deteriores facit opinio. Nam cum ea omnes expetant, quæ meritis ipsorū debentur: tamen isti ab honestatis actionibus studiísque quasi indigni sint, itémq; à bonis externis se remouent. At elato animo viri & stulti sunt & se ignorant ipsi, atque id aperte. Nam tāquam digni sint, ea aggrediuntur, quibus laus & gloria proposita est, deinde culpantur. Itémque vestitu, gestu, aliisq; eiusdem generis se comunt & ornant: suásque res secundas notas

volunt esse omnibus, ac de se ipsi prædicant, q̃ hæ res sint ipsis E
honori futuræ ac dignitati. Cõtraria autẽ est magis animi magnitudini abiectio animi, q̃ elatio & altitudo. Nam & sæpius vsu venit, & maius malum est. Ac animi quidem magnitudo in magno vt dixi honore versatur.

4 Videtur autem etiam in eo quædam virtus cõsistere, quemadmodum suprà dictum est, quæ eãdem habet rationẽ ad animi magnitudinem, quam ad magnificentiã liberalitas. Nam cum vtraque recedat à magnitudine, tamen nos in rebus mediocribus, modestis paruisq; rectè afficit. Vt autẽ in accipiendis dandisq; pecuniis medio- F
critas reperitur, nimium & parum: sic honorem & gloriam nonnulli nimium expetunt, alii parum: quidam eam quærunt ex iis factis, vnde & quẽadmodum quærenda est. Nam & ambitiosum vituperamus, & eum qui nulla gloria ducitur: illum quia nimio honoris studio trahitur, & iis in rebus gloriã cõsectatur, quibus quærenda non est: hunc quoniã ne ex rectè quidem factis instituit gloriam quærere. Incidunt autem nonnũquam tempora, cum & ambitiosos vt viros & honestatis cupidos laudamus, & eos qui nullum honorem expetunt, vt mode- G
ratos & modestos. Perspicuum autem est, cũ rei alicuius multifariam quis cupidus dicatur, nõ tamen eodem semper referre ambitiosum: sed in laude, ex eo q̃ auidior sit quàm plerique honoris, in vituperio, q̃ magis quàm ratio æquitásq; patiatur. Quoniam autem mediocritas vacat nomine, idcirco extrema de ea quasi deserta regione disceptant. Sed quibus in rebus nimium & parũ reperitur, in iis etiam relinquitur mediocritati locus. Atqui honorem homines & nimium expetũt & pa- H
rum. Expetunt igitur, & quomodo expetendus est. Quare laudatur habitus, qui modum adhibet in expetẽda gloria, etiamsi vacet nomine. Hoc autem apparet, si virtus hæc cum ambitione cõparetur, eam vacuitatem honoris: sin cum vacuitate honoris ambitionem futuram. quod in reliquis etiam virtutibus cernitur. Quoniámque mediocritas hic nomen non habet, pugnare extremi inter se videtur.

5 Mansuetudo etiam seu cle-

A mētia mediocritas quædam iræ. Sed quoniam medium vacat nomine, ac ferè etiam extrema, ad medium clementiam retulimus, quæ ad id quod parum est deflectit, quòd nomine vacet. Exuperantia autem iracundia appellatur. Ira enim ipsa perturbatio est, quæ ex multis rebus variisq; gignitur. Atque is quidē qui quibus de rebus, quibúsq; hominibus decet, irascitur, quiq; id facit quemadmodum, quando, & quandiu decet, is laudibus afficitur, quem eundē clementem & mansuetum appellari licet. Siquidem in laude clementia est. Vult enim clemens, o-
B mni animi vacare perturbatione, non à perturbatione rapi & distrahi. quin etiam vt ratio præscripserit, sic & his de causis & tandiu vult succensere. Peccare autem in eam partem videtur, quæ modū deserit. Neque enim vlcisci cupit clemēs, sed ignoscere. At verò defectio siue lentitudo, siue alio quouis nomine appellari placet, est in vitio. Qui enim minus succensent ob eas causas ob quas decet succensere, ii stulti videntur. & qui non quomodo, quando, quibus irascendum est. Sunt enim omni sensu doloris expertes, qui irasci nesciunt, nec pro-
C pulsant iniuriam. Atqui cōtumelias & conuitia æquo animo ferre, ac in suis negligere, seruorum simile est. Exuperantia verò illa quidem in omnibus existit, (nam & quibus de causis non est irascendum, irascimur, & vehementius aut remissius ac diutius quàm ratio postulet) sed tamen non in eodem hæc quidem insunt omnia. neque enim possunt. Cum enim per se malū omne labefactat, tum si integrū sit, intolerabile existit. Ac iracundi illi quidem celeriter commouentur & in quos, & quibus de causis, & vehementius quàm sat sit: sed facile ac ci-
D to etiam eorum ira desistit. quod in illis quidem est optimum. Quod eis propterea accidit, quia iram nō continent, sed vicissim reddūt, quia ex ipsorum præcipiti animi cōmotione quales sint facile apparet, hinc finem faciūt. Qui autem extremæ bilis sunt homines, nimium præcipites sunt, & omni re facile concitantur ad iracundiam, & quauis de causa. vnde etiam traxere nomen. At acerbi ægrè placantur, diūq; irati sunt. pa-

rent enim animi dolori: quē si semel expleuerint, tū modus apponitur. Vltio enim modum finémq; iræ adhibet, cū pro dolore voluptatem efficit. Quod si minus fiat, quasi onus quoddã sustinent. Quia enim hoc minus apparet, nemo eis animum potest inducere. & ad mitigandam & quasi concoquēdam iracundiam, tempore opus est. Cum autem hoc hominum genus sibi molestissimum est, tum amicis maximè. Infensos autē homines appellamus eos, qui quibus de causis minus rectū est, irascuntur, & vehementius & diutius quàm ratio postulare videatur. eos etiam, qui nō redeunt in gratiam, nisi vltio vel animaduersio sit consecuta. Clementiæ autem repugnat magis vitium, quod modum transit, quòd sæpius accidat. Nam & vlcisci iniuriam magis naturam attingit humanam: & homines qui infesto infensóque animo homines, minus apti sunt ad vitæ communionem. Hoc autem & suprà dictum est, & ex iis quæ docemus nunc, perspici potest, non esse dictu facile, quomodo, aut quibus hominibus, aut qua de causa, & quandiu deceat irasci, & quatenus quis rectè faciat, aut peccet. Qui enim paulùm aliquid modum transierit, is non est in vitio, neq; grauiore, neq; minore. Interdum enim eos laudamus, qui modum deserunt, clementésque dicimus: & iratos, viros appellamus, quasi imperare possint. Ergo quantum quisque vel quomodo modum egressus, vituperandus sit, non est facile explicare oratione. In rebus enim singulis, atque in sensu positum iudicium est. At illud quidem perspicuum est, medium habitū esse laudabilem, quo quibus rectū est irascimur, quámq; ob causam, & quomodo decet, ac cætera generis eiusdē. Illæ verò affectiones quæ modum transeunt, ac deserunt, sunt omnes in vitio: quæ si paruæ sunt, leuiter: si maiores, magis: si singulares, vehemēter sunt reprehendendæ. Hoc igitur perspicuum est, mediam in his animi affectionem obtinendam. Ac de his quidem animi affectionibus quæ in ira versantur, hactenus.

6 In consuetudine autem vitæ sermonúmque ac factorum communione comes & affabiles videntur ii, qui ad voluptatem laudant

A omnia,nec vlla in re aduersantur,ꝙ putẽt se iis quibuscum vi-
uunt,nullo loco molestiæ esse oportere.Qui verò sunt his mul-
tum dispares,& in omni re aduersantur,nec de cuiusquã offen
sione ac molestia laborant, ii difficiles ac seditiosi vocantur.
Non est quidem dubiũ id, quin hi animi habitus sint in vitio:
ísque sit in laude,quo ea omnia quæ recta sunt, vtq; ratio præ-
cipiet,probabuntur,respuentúrque contraria. Nomen autem
ei non est impositum,quanquam amicitiæ similis páriq; videa-
tur. Qui enim hac animi affectione præditus est, eundem &
B bonum virum & amicum esse volumus,adiuncto amore.Hoc
autem differt ab amicitia, quòd perturbatione eorúmque va-
cat amore, quibuscum ipse versatur. Neque enim amore vel
odio ductus probat vt decet,omnia,sed quia ita animo est con-
stitutus. Aeque enim hoc erga notos, erga familiares æque,ac
erga eos quorum non est implicatus consuetudine præstabit,
nisi quòd in omnibus id faciet pro dignitate. Neque enim ea-
dem ratio habenda est familiarium & exterorum. Atque hoc
quidem iam dictum est genere,eum talem hominem in com-
C munione earum rerum quæ ad vitã pertinent, se ita esse gestu-
rum,vt ratio postulabit.Sin autem honestatis vtilitatísque ra-
tionem habuerit, inuestigabit inibitq; rationem, qua non pos-
sit offendere,aut certè delectare posit.Nam cum iis in iucun-
ditatibus molestiísque cernatur, quæ ex colloquiis nascuntur,
quibus in rebus non esset honesta & præclara,aut etiam est no-
cens delectatio,tum eas molestè feret, sequetúrq; potius offen-
sionem. Quòd si qua res sit eiusmodi, quæ turpitudinẽ facienti
eámque non paruam afferat, vel incõmodum, & contraria le-
D uem molestiam:non probabit,sed aspernabitur. Aliter autem
cum iis versabitur qui auctoritate aliqua præditi sunt, aliter
cum quolibet,magisq; aut minus notis. itémque in aliis varie-
tatibus suum cuiq; tribuet decorum. quantũq; in ipso est, pla-
cere vult ac gratus esse,molestus esse veretur. Quæ autem eue-
niunt,ex honestate dico & vtilitate,ea si maiora sunt sequitur.
magnæque in posterum voluptatis causa, leuiter offendet. Ac

medius quidem talis est, nec vllo appellatus est nomine. Qui E
autem aliis affert delectationem, in eóque nihil aliud sequitur, nisi vt gratus sit, affabilis dicitur. At qui id facit, vt adiumētū ad opes adipiscēdas eáq; omnia quæ pecuniis parātur, nācisca-tur, is assentator est habēdus. Eum verò qui molestus ac tristis est omnibus in rebus, iam difficilem ac seditiosum appellandū diximus. Pugnare autem inter se videntur extrema, quòd me-
7 diocritas nomen non habet. Iisdem ferè in rebus arrogantiæ mediocritas cernitur, quæ etiam vacat nomine. Ac de iis non erit alienum disputare. Nam facilius ea quæ ad mores perti-
nent intelligemus, si de singulis disseruerimus: & virtutes me- F
diocritates esse probabimus, si ita esse in omnibus perspexe-rimus. Iam de iis qui vitæ societatem vel ad voluptatem vel dolorem dirigerent, diximus. Nunc de iis qui verum vel fal-sum enuntiant, ac præ se ferunt seu factis seu dictis, idq; arro-gando, disseramus. Igitur arrogans appellatur is, qui sibi res magnas & præclaras sumit & vendicat, cum non insint, vel maiora quàm quæ insunt. Dissimulator contrà, qui quæ in-
sunt negat inesse, aut extenuat. At verò medius & perfectus G
vir, quoniā verè de quaque re iudicat, in iis verax est & vita & oratione: ea in se inesse confirmās quæ insunt, nec maiora, nec minora. Licet autē quāq; harum rerum, & rei alicuius, & nul-lius causa facere: qualísque est quisque, talia sunt eius facta, & oratio. itáq; viuit, nisi rei alicuius agat gratia. Ac per se quidē omne in malo vitióq; mendacium est, veritas honesta & lau-dabilis. Ita etiā verus homo, quoniā medium locū obtinet, est
omnis laudabilis. Qui autē mentiuntur, vtriq; sunt illi quidē H
vituperandi, sed maiore quadam ratione arrogans. De quorū vtroque ita disseremus, si prius de veraci pauca præponamus. Nō enim de eo instituimus dicere, qui in pactis rebúsq; cōtra-hēdis verus est, aut iis omnibus quæ ad iniustitiā iustitiámue pertinēt (est enim hoc alterius virtutis ꝓpriū) sed de eo, qui in quibus rebus nihil tale postulatur & agitur, se & vita & oratiōe bonūvirū ac veracē præstat, hoc ipso, ꝙ ita sit animo cōstitutus.

A quem eundem bonum virum appellari licet. Nam qui veri cu
piditate ducitur, quíque tum verum enuntiat, cum id non agi
tur: is multo etiam facilius verax futurus eſt, ſi res poſtulabit.
Mendaciũ enim, vt turpe aliquid, vitabit, quod quidem etiã
per ſe ipſe fugiebat. Atqui talis vir laudandus eſt. Sed ad id po-
tius quod minus eſt ac inferius in veritate, deflectit. Id enim
aptius eſt, quoniam quicquid modũ finémq; tranſit, nimiúm-
que eſt, id omne moleſtum. At verò qui maiora ſibi quàm quę
inſunt, vendicat & ſumit, rei nullius cauſa: eſt ille quidem im-
B probo ſimilis, (neque enim mendacio delectaretur) ſed tamen
ſtulti potius, quàm praui ſpeciem gerere videtur. Qui autẽ ali
cuius rei cauſa id facit, ſi gloriæ vel honoris, nõ eſt ille quidem
admodũ vituperandus. qualis eſt arrogãs. At qui pecuniæ, vel
earum rerum cauſa, quæ ad pecuniam ſpectant, is multò defor
mior eſt. Nec verò facultate ac poteſtate arrogãs, ſed animo ac
voluntate cernitur. Ex animi enim habitu & quia talis ſit, o-
mnis arrogans iudicatur. Ita mendax, alius mẽdacio ipſo dele-
ctatur, alius gloriæ quæſtúſve cauſa mẽtitur. Atq; ii quidẽ qui
C cupiditate gloriæ ſibi aliquid tribuunt, ea ſibi ſumunt omnia,
quæ vel ad laudem vel beatã vitã pertinent. Qui autẽ ſpe quæ-
ſtus, ea ſibi vendicant, quæ etiam vſui ſint proximis, quæque
ſi minus adſint celare & occultare licet: velut ſe medicos ac
vates nobiles eſſe profitentur. Ob eámque cauſam hæc ſibi ple
rique ſumunt & arrogant, quòd in eis inſint quæ diximus o-
mnia. In diſsimulatoribus autem, quoniam ſua ipſorum illi
extenuãt, lepidiorum morum ſpecies apparet: quippe qui non
videantur quæſtus cauſa dicere, ſed quòd ſuperbiam magno-
D pere arrogantiámque fugiant. Sed hi tamen ea diſsimulãt ma-
ximè, quæ honeſta ipſa ſunt & plena dignitatis, vt Socrates fa-
ciebat. Qui autem exiguas res paruíque momẽti, quæque per-
ſpicuæ ſunt omnibus, diſsimulant, veteratores dicuntur, iíque
iure contemnuntur. Id quod etiam arrogantiæ datur inter-
dum, qualis eſt veſtitus Lacedæmoniorũ. Nam & ſua extolle-
re nimium, & extenuare, quandam ſpeciem fert arrogantiæ.

At verò qui moderatè vtuntur dissimulatione, ea vt ne dissimulent, quæ ante oculos posita patent omnibus, ii humani videntur. Sed arrogans, quoniam deterior est, veraci videtur oponi. E
8 Sed quoniam requiei quoque in vita loci aliquid relictum est, in eáq; aliquid ludo conceditur temporis, efficitur, vt hic quoque consuetudo quædam congressióque dicẽdi quæ honesta sunt, itémq; audiẽdi, vigere videatur. Magnopere aũt refert, quid quisque & dicat & audiat. Ex quo perspicuum est, & transiri in iis medium, & deseri. Ac illi quidem, qui risu ac facetiis vltra modum prodeunt, scurræ ac importuni habendi sunt, præsertim cum omni ex parte ridiculorũ cupiditate inflammati, dent operam potius vt risum moueant, quàm vt quæ honesta sunt dicant, aut ne eum in quem scomma iaciũt, offendant. Qui autem nec facetum quid dicũt ipsi, & tamẽ eos qui dicunt, permolestè ferunt, agrestes & duri videntur. At verò qui salibus & facetiis modum quendam adhibent, ii vrbani vocantur, quasi vrbanis moribus præditi. Morũ enim hæ sunt indices motiones. Vt enim corpora, sic mores ex motionibus iudicantur. Quoniam autem facetiæ ac sales patent latissimè, compluresque dictis plus capiuntur, quàm ratio patiatur: factum est, vt scurræ vrbani quasi appellarentur. Sed tamen ex iis perspicuũ est quæ dicta sunt, inter eos magnas esse dissimilitudines. Huic autem habitui animi finitima dexteritas est. Dextri enim ac ingenui est, ea & dicere & audire omnia, quæ bono viro ac libero digna sunt. Eum enim talem hominẽ quædam & ioco dicere decet & audire. Magna etiam est distinctio ingenui & illiberalis ioci, eius etiã qui bene institutus est & indocti, quod in antiqua nouáq; comœdia perspicere licet. Aliis enim facetum erat, si rerum turpitudini adhibita etiam esset verborum obscœnitas: quibusdam, si significatio potius. quibus in rebus magna distantia est ad liberalem honestámq; formam & speciem. Vtrum igitur qui rectè iocatur, saléssque iacit, ex eo statuendus sit quòd ea dicat quæ libero homine digna sunt, an quòd eum qui audit minime offẽdat, aut delectet

F G H

A potius,an ne hoc quidem certum est? Alios enim alia offendũt
atque delectant.quæ etiam audient libentius. Quæ enim quiſ
que audire ſuſtinet,eadem etiam facere videtur.Non igitur o-
mnia faciet.Dictum enim quoddam conuitium eſt.Et legiſla
tores quædam iactari cõuitia prohibent : æquum autem erat
idem de dictis cauere . Quocirca ingenuus & liber homo ita
animo affectus erit,vt ſibi ipſe lex eſſe videatur. Atque is qui-
dem,qui mediũ locum obtinet, eum ſe ipſe præſtabit, ſiue in-
genuus , ſiue vrbanus nominetur . At verò ſcurra à riſu longe
B multúmque ſuperatur,qui nec ſibi parcit nec cæteris, ſi riſum
concitet.atque idem eiuſmodi cõmemorat,quæ ingenuus nul
la ex parte ſuſtineat dicere:nonnulla etiam quæ ab aurium cõ
probatione abhorreant . Ruſticus autem omnino ad has con-
greſsiones inutilis eſt.Nam cum nihil facetum dicat, tamẽ of-
fenditur omnibus. Atqui videtur in hominũ vitam inuectus
ludus neceſſario.Tres igitur verſantur in hominũ vita medio-
critates,quæ omnes in quorundam dictorum factorúmque ſo
cietate conſiſtunt.hoc autem differunt, quòd vna in veritate,
C aliæ in vitæ iucunditate cernuntur . Earum autem quæ in iu-
cunditate poſitæ ſunt,vna in iocis,altera in aliis vitæ ſocietati
bus congreſsionibuſque conſiſtit. De verecundia autem nõ
eſt quòd vt de aliqua virtute , dicendum eſſe videatur:ſiquidẽ 9
perturbationi eſt quàm habitui ſimilior.Itaque definitur eſſe
metus quidam dedecoris & infamiæ. eodémque modo naſci-
tur,quo metus is,qui in rebus aſperis formidoloſiſq; cernitur.
Nam & erubeſcunt,qui pudore afficiuntur: & qui mortis me-
D tu exhorreſcunt terrore,exalbeſcunt.Quare ad corpus vtrum-
que quodam modo pertinet,quòd perturbationis magis vide-
tur,quàm virtutis proprium.Nec verò omni ætati, ſed pueri-
tiæ conuenit perturbatio.Ea enim ætate qui ſunt homines,ve-
recundos pudentéſque putamus eſſe oportere.eóſque quoniam
libidini parent,peccatis multis cõtaminari & infici, à quibus
deterrentur propter verecundiam. Ac adoleſcentes laudamus
verecundos:ſenem autem quòd pudore afficeretur, nemo lau-

dauit vnquam. Nihil enim eum existimamus facere oportere E
eorum, ex quibus pudor nascitur. Neque enim bono viro digna verecundia est: siquidem ex malis rebus oritur, quæ facien dæ non sunt. Nihil autem interest, vtrum aliæ res perse turpes sint, aliæ opinione: quandoquidem neutræ faciendæ sunt, vt sit pudori locus. Est etiam improbi, ita animo affectum esse, vt quod turpe fœdúmque sit, velit facere. Et absurdum sit, eo esse animo, vt si quid tale agas, afficiare pudore, & propterea te bonum virum iudices. Pudor enim voluntate ac iudicio omnis suscipitur. Nunc vir bonus nunquam voluntate sua quæ turpia sunt faciet. Sed tamen potest aliqua causa verecundiam bo- F
nam reddere. vt si quis turpe aliquid gesserit, ex eóque pudore afficiatur. Atqui hoc nusquam reperitur in virtutibus. Nec si impudentia in malis est, & nullo pudore affici ex turpibus factis, malum: idcirco ex his pudore affici bonũ esse necesse sit. Ne continentia quidem virtus est, sed confusa cum omnibus cernitur. De qua idoneo loco disseremus. Nunc sequitur vt de iustitia disseramus.

LIBER QVINTVS. G



1 DE iustitia & iniustitia hoc primum cognoscendum est, quibus in actionibus officiisque cernantur, iustitia quænam mediocritas sit, quarumque in rerum ius medio & æquabilitate consistat. Qua in rerũ cognitione & disputatione eandem quam in superioribus libris, viam & rationem sequemur. Videmus quidem eam animi affectionem omnes H
iustitiam dicere, qua apti sunt ad res iustas gerendas, quáque res iustas & faciunt, & cupiunt facere. Eodémque modo de iniustitia sentiunt, qua iniuriam faciunt, & ad res iniquas iniustásque impelluntur. Itaque hæc primum quasi simpliciter præponimus. Neque enim ita est in scientiis & facultatibus, vt

A in habitibus. Facultas enim & ſcientia, contrariorum eadem videtur eſſe: habitus autem contrarius contrariorum non videtur. vt à valetudine non efficiuntur contraria, ſed ſolum ſalubria. Ambulare enim quempiam rectè dicimus, cum ambulat vt valens. Contrarius ergo habitus ex contrario ſæpe intelligitur: plerunque etiam habitus ex rebus ſubiectis. Etenim ſi firma corporis affectio nota ſit, infirma quoque nota conſtitutio eſt: ex iiſque rebus quæ firmam affectionem efficiunt, firma affectio, & ex hac ipſa, quæ ad firmam conſtitutionem pertinent.

B Si enim bene conſtitutum corpus poſitũ eſt in carnis craſſitudine, neceſſe eſt malè conſtitutum affectúmque corpus, in carne tenui conſiſtere: quódque ad bene conſtituendum corpus conducat, carnis efficere craſsitudinem. Conſequitur etiam ferè, vt ſi alterum multis modis dicatur, multi etiam modi ſint alterius. velut ſi quod iuſtum eſt & iniuſtum variis modis dicatur, variis etiam modis dici iniuſtitia & iuſtitia videantur. Sed quia vicina eſt ac finitima eorum nominum homonymia, id occultum eſt: nec ſic perſpicuum, vt in iis quorũ ma-

C gnæ ſunt diſsimilitudines. Magna enim ea differentia eſt, quæ ex forma ducitur. vt vocatur clauis communi nomine & ea quæ ſub collum animalium apponitur, & ea qua oſtia claudũtur. Hoc igitur intelligendum eſt, multis modis iniuſtum hominem vocari, videtúrque iniuſtus eſſe & is qui leges violat, & is qui nimio ſtudio amplificandarum rerum ſuarum tenetur, & is qui iniquus eſt: vt perſpicuum ſit iuſtum eſſe eum, qui pareat legibus, & qui æquus ſit. Iuſtũ ergo id erit quod leges iubent, & quod æquum eſt: & iniuſtum id, quod contra leges eſt,

D & quod iniquum. Et quoniam eſt etiam iniuſtus is qui rebus augendis nimium occupatus eſt, verſabitur in bonis, nõ omnibus quidem, ſed in iis tantummodo in quibus res aduerſæ proſperæque conſiſtunt. Quæ bono ſunt ſemper illa quidem, ſed alicui non ſemper. Atque hæc optant homines, ac perſequuntur, nec debent: ſed optare debent potius, ea ſibi ſalutaria eſſe, quæ verè bona ſunt, & ſequi quæ ſibi bono ſint. Sed iniuſti non

ſemper in duobus malis maius, ſed etiam leuius eligunt. Sed E
quia minus malum etiam boni ſpeciem gerit quodam modo,
& boni adipiſcendi maior in iis ineſt cupiditas, idcirco plus
appetunt. Sunt autem iniqui, (hoc enim continet, latéque pa-
tet. cōtinet enim quod iniquum eſt, & maiorē & minorē iniu
riam) & leges violant: quoniā hoc ipſum violare leges ac ini-
quum eſſe, iniuſtitiam omnem cōplectitur, fuſúmque eſt per
omnem iniuſtitiam. Quoniam autem omnis eſt qui contra le-
ges facit, iniuſtus, & omnis iuſtus qui paret legibus: perſpicuū
eſt ea omnia quæ legitima ſunt, in iuſtis eſſe numeranda. Quæ F
enim à diſciplina legum ferendarum conſtituta ſunt, ea legi-
tima habentur, quorum quicque in iuſtis eſſe dicimus. Leges
autem iubent omnia, in quo vel cōmunem omniū vtilitatē ex-
quirunt, vel optimorum, vel principum: idque vel actionibus
virtutum, vel quia ius alia ratione aſſequūtur. Quocirca iuſta
appellamus ea quæ beatam vitam aut eius partes in ciuili ſo-
cietate efficiunt ac tuentur. Ac lex quidē & forti ſuum officiū
præſcribit, vt non deſerere ordinem, nec fugere, nec arma ab-
iicere: & clementi, non verberare neque conuitiari: & tempe- G
rato, non adulterari, nec contumelia afficere. itémque in cæte-
ris virtutibus & vitiis, illa iubet, hæc vetat. Ac ſalutaris quidē
habenda eſt ea quæ rectè lata eſt: quæ inconſultè & inconſyde
ratè, pernicioſa. Atque hæc iuſtitia, abſoluta eſt illa quidē vir-
tus & perfecta, non ſi ad ſua, verum ſi ad alterius commoda re-
feratur. Ob eámque cauſam hæc vna virtus omniū eſt domi-
na & regina virtutum, neque heſperus aut lucifer tantam ſui
excitant admirationem. Ex quo factum eſt iam tritum ſermo- H
ne omniū prouerbiū, Iuſtitia vna omnes virtutes reliquas cō
tineri. Eadémque virtus perfecta eſt ob id maximè, quòd ineſt
in ea vſus virtutis vndique perfectæ. Perfecta eſt autem pro-
pterea, quòd qui ea præditus eſt, is etiam erga alios, nō in ſe mo
dò, virtutem exercere ac excolere poteſt. Plerique enim in ſuis
rebus præclarè ſe gerere poſſunt, in alienis nō poſſunt. Quocir-
ca præclarum eſt illud Biantis, Magiſtratum virum oſtende-

A re. Qui enim præest in Rep. is iam res curat aliorum. ob eámque causam omniũ virtutũ sola iustitia, in bonis alienis ducitur, quia ad alterius commoda referri debeat. Aliorum enim commodis vtilitatíque seruit, aut principis, aut Reip. Ac sceleratissimus quidem est habendus is, qui malitiam, & ad suam & amicorum perniciem exitiúmque conuertit. Optimus autem is, qui virtutem non ad suam, sed aliorum vtilitatem refert. Est enim hoc arduum opus. Atque hæc ipsa iustitia non pars virtutis est, sed virtus vniuersa: & iniustitia ei opposita,
B non pars vitii est, sed vniuersum vitium. Qualis autem sit differentia virtutis & iustitiæ de qua agimus, perspicuum ex iis est quæ dicta sunt. Est enim re idem, cogitatione autem non idem. sed quia ad alterum refertur, iustitia: quia habitus est, omnino virtus nominatur. Quærimus autem quidem iu- 2
stitiam quæ pars subiecta est virtuti, (est enim quædam, vt diximus) & iniustitiã eam quæ pars est. Aliquam autẽ esse eiusmodi, ex hoc facillimè perspici potest. Nam qui agit eorum aliquid, quæ cæterorum vitiorũ sunt propria, is facit ille qui-
C dem iniuriam, attamen nihil consequitur amplius. Velut si quis abiiciat clypeum propter ignauiam, aut maledixerit per iram, aut pecuniis non iuuerit propter auaritiam. Cum autẽ plus adipiscitur quis, sæpe ad nullum eiusmodi, vitium illud, nec ad vniuersa, sed ad certũ iam aliud pertinet. vituperamus enim. Est igitur quidẽ aliud genus iniustitiæ, quæ vt pars subiecta est generali, itémq; alia iniuria subiecta generi quod est contra leges. Præterea si quis quæstus causa stuprum inferat, quæstúmque occipiat, alter cupiditate incensus faciat: hic intẽ-
D perans potius quàm auidus esse videatur: ille iniustus, intemperans non item. Perspicuum est igitur hoc propter quæstum contingere. Iam verò in cæteris sceleribus omnibus, si peccetur, id semper ad certũ aliquod peccati genus refertur, & pertinet. veluti si adulteratus est, ad libidinem & intemperãtiam: si in acie locum & ordinem deseruit, ad ignauiam: si pulsauit, ad iracundiam. at si quæstum fecerit, ad nullum vitium refer-

tur,nisi ad iniustitiam. Quare perspicuum est, esse præter generalem certam quandam iniustitiam, quæ illi subiecta sit, eodẽ nomine appellata, quoniam in eodem genere posita est definitio. In rebus enim alienis vtraque vim suã obtinet. Sed hæc in honore, aut in pecuniis, aut in salute, aut si quo vno nomine hæc cõplecti omnia possumus, & in voluptate ea quæ spe quæstus percipitur. Illa in iis spectatur rebus in quibus vir bonus. Hoc ergo iam apparet, iustitiæ plura esse genera, aliúdq; esse præter generalem virtutem, iniustitiæ genus. Quæ autẽ, qualisque sit, deinceps explicandum est. Partitio à nobis posita est rerum iniustarum, alias esse cõtra leges, alias contra æquitatẽ. Et iustarum alias legitimas alias æquas. Ac iniustitia quidem de qua supra dictũ est, ab ea quæ contra leges est iniuria nascitur. Quoniã autẽ iniuria ea quæ repugnat æquitati & quæ legibus, nõ sunt eædẽ, sed altera pars est subiecta generi (quod enim iniquum est, id omne contra leges est, quod autem cõtra leges est, non omne etiã iniquum. nam quicquid plus est, omne iniquum est: quod autem iniquum, nõ plus etiã) efficitur, vt quæ iniusta sint & iniustitia, non sint idẽ quod illa, sed aliud omnino. Hæc enim tanquã partes sunt, illa tanquã genera. si quidẽ hæc ipsa iniustitia pars est iniustitiæ generalis, itẽmq; iustitiæ subiecta est iustitia. Quare & de iustitia & de iniustitia, quæ vt partes subiectæ sunt generi, nobis dicẽdũ est, & de iure & iniuria. Prætermittenda est igitur nobis iustitia ea quæ generali virtuti attributa est, & iniustitia: quarũ in altera vsus virtutis generalis aduersus alterũ cernitur, in altera vitii. Ex quo etiã perspicuũ est, ea quæ iustè & iniustè ab iis ꝓficiscũtur, esse explicãda. pleraq; enim iura legitima, à generali virtute ferè præscripta sunt. Nã & ex quaq; virtute vitã degere, perscribit lex, & ex vitiis, vetat. Efficiẽtia aũt virtutis generalis, legitima sũt ea omnia quæ de disciplina publica cauta sunt legibus. Nã de ea disciplina quã sibi quisq; priuatim deligit, ex qua boni viri nominãtur, vtrũ ad ciuilẽ sciẽtiã pertineat, an ad aliã, alio loco disputabimus. Neq; enim idẽ fortassis vir bonus, idẽ bonus ciuis vocatur. Sed iustitiæ quæ tãquã pars subiecta est generi, iu-

A risq; eius quod ab ea ducitur, vnũ genus est, quod in tribuendo
honore, vel argẽto cernitur, cæterisue rebus omnibus, quæ di-
uidẽda inter eos sunt, qui in ciuili societate & cõmunione ver-
santur. ea enim possunt vel æqualiter inter ciues diuidi, vel in-
æqualiter. Alterũ genus est, quod in pactis cõtrahẽdisq; rebus
emendãdi causa adhibetur. Cuius sunt duæ partes. Nam cõtra
ctuũ alius volũtatis est, alius nõ est. Volũtarii sunt, vt vẽditio,
emptio, mutuũ, vadimonium, locatum, depositum, conductũ.
qui voluntarii propterea dicuntur, q̃ à voluntate nostra prin-
B cipium eorum proficiscatur. Eorum autem qui non sunt volũ-
tatis nostræ, partim clandestini sunt, vt furtum, vt adulteriũ,
vt veneficium, vt lenocinium, vt seruorũ solicitatio, vt cædes
dolo facta, vt falsum testimonium: partim vi fiunt vt verbera,
vt vincula, mors, rapinæ, membrorum debilitatio, conuitium,
cõtumelia. Quoniam autẽ iniustus iniquus est, & quod in- 3
iustum est, idem iniquum: perspicuum est, certum esse me-
dium eorum quæ iniqua sunt, idque æquum nominari. In qua-
cũque enim actione plus & nimium versatur, in eadem etiam
C minus æquúmque cernitur. Quod si quod iniustum est, idem
inæquabile est: profectò quod iustum est, idem sit æquabile
necesse est. Quod autẽ æquabile est, id in duobus minimis cer-
nitur. Necesse est igitur quod iustum sit, medium quiddam
esse & æquabile: referríque ad aliud, & quibusdam esse æquabi-
le. Ac quatenus medium est, aliquorum est: quæ plus minúsue
nominamus. quia æquabile est, in duobus spectatur: quia ius,
quibusdam tribuitur. Ita necesse est, quod iustum sit, in mini-
mis quatuor cõsistere. Inter quos enim ius est, duo sunt: in qui-
D bus cernitur, res duæ. Eadẽmque erit æquabilitas & parilitas
& eorum hominum inter quos ius est, & earum rerum in qui-
bus ius spectatur. Vt enim inter se affectæ sũt res eæ in quibus
ius positũ est, sic etiã ii inter quos ius est, inter se affecti sunt.
Neque enim si pares non sint, paria aut præmia consequentur,
aut supplicia dabunt. Aliter pugnæ hinc, criminationes, que-
relæque nascuntur, si qui pares sunt dignitate, non æqua præ-

mia, aut qui pares non sint, æqua ferant. Quod etiam ex eo per- E
spici potest, quod cuiq; tribuitur pro dignitate. Nam quod ius positum est in legibus, id omnes confirmant pro dignitate esse oportere. Dignitatem autem non eandem omnes dicunt comparatā: sed in libertate eam ponūt qui eā formā Reip. sibi proposuerūt, in qua populus præest, in qua pauci præsunt, in diuitiis. alii in nobilitate generis. qui optimum reip. statū sibi constituerūt, in virtute. Quod ergo ius est, id proportione est. Neque enim solū numeri, quo quid numeramus (μοναδικὸς græcè dicitur) sed veri etiā propriiq; numeri (numeratum appellāt) F
propria est proportio & comparatio. Est enim proportio paritas similitudóque rationis, quæ in minimis quatuor reperitur. Ac deiunctam quidem proportionem perspicuum est in minimis quatuor consistere, itémque cōiunctam. Vnum enim in hac pro duobus adhibetur, bisq; dicitur: velut, quemadmodū A ad B, sic B ad C. bis igitur B dictum est. Quocirca si bis ponatur B, quatuor erunt analoga, id est, quæ eandem inter se rationem habeant. Atque etiam in quatuor minimis quod iustum est, cernitur, eadémque ratio est. Deiuncti sunt enim si- G
militer ii quibus tribuendum est, & ea quæ tribuenda. Ergo vt est A extremum ad B, sic C ad D. vicissimq; vt est A ad C, ita B ad D. Ergo & tota ad tota, quod quidem coniungit partitio. Quod si ita etiam componatur, rectè coniunxerit. Ipsius ergo A extremi cum C, & ipsius B cum D coniunctione ius quod tribuēdo paritur, omne cernitur. éstq; ius in medio, id est eius, quod nō eandem habet cum alio proportionem atque rationem. Quod enim analogon est, idem medium: quod autem iustum est, idem medium est analogon. Hanc proportionem H
vocāt Mathematici geometricam, quòd in ea contingit vt tota vti cum totis, sic vtraq; cum vtrisque conferantur. Non est autem coniuncta hæc analogia propterea quòd non fit vnum numero extremum cui tribuitur, & quod tribuitur. Atque hoc quidem ius, analogon est: quod autem iniustum est, non est analogon. Existit ergo hic plus & minus, quod quidem

A etiam in actionibus accidit. Qui enim alterum violat, boni plus adipiscitur: qui violatur, minus. Contrà fit in malis, propterea ꝙ leuius malum speciẽ quandam fert boni, si cum maiore conferatur. Est enim minus malum potius quàm maius eligendum. Quod autem eligendum est, id bonum est. quod potius eligendum est, id etiam maius bonum. Ac de vno quidem 4
iustitiæ genere hactenus. Sequitur, vt de vna reliqua parte iustitiæ dicamus, quæ quidẽ in rebus quæ contractæ sunt emẽdandis cernitur & voluntariis & non voluntariis. Huic autem
B generi alia quædam pars subiecta est, atq; superiori. Nã quod ius in diuidendis tribuendísque publicis rebus cõsistit, semper in ea quam dixi proportione versatur. Hoc enim ipsum, si diuidundæ sint publicæ pecuniæ, eandem rationem habebit quã habẽt inter se collatæ pecuniæ. eáque iniuria quæ huic iuri cõtraria est, nullam habet proportionem. At verò ius id quod in contrahendis negotiis cernitur, est illud quidem æquabile & iniuria iniqua, sed tamen non ad illã analogiam seu comparationem, sed ad arithmeticam pertinet. Nihil enim interest,
C vtrum bonus vir scelestum spoliauerit, an bonum improbus. sed lex incõmodi solum spectat dissimilitudinem, vtitúrque pro paribus, si alter violauit, alter violatus est. & si hic dãnum dedit, ille accepit. Ideóque iniuriam hãc, quoniã iniqua est, ad æquitatem iudex & parilitatem conatur traducere. Nam cum hic verberatus sit aut interfectus, ille verberarit aut etiã interfecerit: diuisa in inæqualia, perpessio & actio est, sed eã ad æquitatem damno redigere conatur, quæstu lucróque detracto. vo-
D catur enim, in rebus eiusmodi, etiamsi minus aptum quibusdã nomẽ videatur, in eo qui verberauit, lucrum & quæstus: in eo qui violatus est, damnum. Cum autem perpessio ad æquitatẽ reuocata est, hoc dãnum, illud lucrum nominatur. Ita & eius quod amplius est, & eius quod minus, medium æquabilitas est. Illa autem vocantur lucrum & damnum, quorum illud amplius, hoc minus, quòd scilicet boni plus quæsitum sit, mali minus. quorum quidem medium æquabilitas est, quam eandem

ius eſſe dicimus. Ergo ius illud quod ad emendandũ valet, me- E
dium ſit neceſſe eſt dãni & lucri: Itaque cum orta controuerſia
eſt, confugiunt ad iudicem: quòd cõfugere ad iudicem hoc ſit,
ad ius proficiſci. Profitetur enim ſe iudex legem eſſe loquentẽ.
Conquirunt etiam iudicem omnes, qui medius ſit atque per-
fectus, quem eundem nonnulli arbitrum honorarium appel-
lant, quòd ſi quando mediũ conſequantur, ius ſuum ſe putent
obtinere. Medium ergo quiddam ius eſt, ſiquidẽ etiam iudex.
Et iudex quidem ad æquabilitatem reuocat, ſimiliterque facit,
vt ſi linea in partes non æquas ſecta ſit, & detrahat particulã, F
qua maior præſtat dimidiatam, eãq; ad breuiorem addat. Cum
ergo bifariam aliquid totum ſectum eſt, tum ſuum quiſque te-
nere ſe prædicat, cum ius æquabile obtinuit. Aequabile autem
ius in medio poſitum eſt eius quod maius minúſq; eſt, propor-
tione arithmetica. Ob eâmque cauſam ius δίκαιον vocatur (ꝙ
δίχα. i. diuiſum ſit, vt ſi quis vocet ius δίχαιον.) & δικαστὴς. i. iu-
dex, διχαστής. Si enim res duæ pares ſint, ab earúmque altera de-
trahatur quippiam quod ad alteram addatur: duabus his par-
tibus præſtabit alteri. Etenim ſi detracta fuiſſet, non etiam ad- G
dita, profectò vna modò parte ſuperaret. Dimidium ergo
ſuperat vna parte, & ipſum dimidium ſuperat vna id, vnde
pars illa ablata eſt. Hinc ergo perſpicere poſſumus, & quid
ei adimendum ſit qui plus eſt conſecutus, & quid adden-
dum ei, qui minus. Qua enim quiſque re medium præſtat, ea
addenda illi eſt, qui minus tulit. & qua ſuperatur, à maxima
eſt auferẽda. Ponamus tres eſſe lineas æquas inter ſe AA. BB.
CC. Ab AA linea detracta pars AE addatur ad CC lineam,
appelletúrque CD. Ita tota linea CCD, lineam EA vincit H
parte CD. & parte CE. Ergo lineam BB parte CD, vincit.
Quod etiã in aliis artibus contingit. Tollentur enim funditus,
niſi & quantum & quale opus efficiat artifex, tantundem ac
tale is qui patitur, patiatur. Profecta ſunt autẽ damni & lucri
nomina à contractu voluntario. Nã vendendo, emendo, aliiſq;
omnibus quæ lege conceſſa ſunt, excolendis, & tractandis, ſi

A maiores opes adipiſcare, q̃ tuæ ſint, is demum quæſtus ac fructus dicitur: ſin minus, dãnum. At verò ſi neque maiores neq; minores ſunt, conſtántque ſuæ cuiq; opes: tum ſe ſua quiſq; habere confirmant, vt nec damnum acceperint, nec quicquam profecerint. Quare in damni lucríq; medio ac moderatiõe ius poſitum eſt, quod non à voluntate interim proficiſcitur, cum & antè quàm res contrahatur & poſtquã cõtracta eſt, æquabile ius obtinetur. Aeque etiam lex talionis videtur quibuſdã iuſta eſſe omnino: in qua ſentẽtia Pythagorei fuerũt. Definie-5
B bant enim omnino id ius eſſe, quod viciſsim quiſq; pateretur. Atqui ius hoc nec ad legitimũ, neq; ad ciuile pertinet. Ciuile autẽ dico, id quod cõmune eſt inter ciues, & ad cõmunionem pertinet. Et lex talionis nec ad ius quod in tribuẽdo cernitur, nec ad id quod emendandi cauſa cõparatum eſt, accõmodatur. Atqui volunt hoc quidem etiam Rhadamanthi ius dicere,

Si quod quiſq; facit, idem patiatur & ipſe,
Id iuſtum fiet deniq; iudicium.

Multis enim id locis alienum eſſe videatur. veluti, ſi quempiã
C magiſtratus violauerit, nõ ẽ repferiẽdus. Et ſi quis principem violauerit, non ſolum referiendus, ſed ſupplicio etiam coercẽdus. Præterea permultum intereſt, vtrum voluntate ac ſponte noſtra, an inuiti quid faciamus. Quinetiã in cõmunicationibus rebúſque cõtrahẽdis, hoc ipſum ius talionis proportione, non æquabilitate, concluditur. Reddendis enim proportione beneficiis ſtat reſp. Aut enim male mereri cupiunt homines, quod ſi minus contingat, ſeruitus videtur eſſe, niſi viciſsim benignè fiat: aut beneficia conferri, ſin minus, non extat gratificandi
D candi & remunerandi vtrinq; voluntas. Atqui accipiẽdis reddendiſq; vltro citróque beneficiis ſtãt ciuitates. Itaque gratiis delubra media vrbe cõſecrãtur, vt referatur gratia. Hoc enim gratiæ eſt proprium. Eſt enim ei qui gratificatus eſt referenda gratia, vt ille iterum ineat gratiam. Facit autem à media linea ducta coniunctio, proportione remunerationem. veluti eſto architectus A, ſutor B, domus C, calceus D. Architectum igi-

tur necesse est à sutore ipsius opus sumere, eiq; suum tradere. Si E
ergo primum parilitas proportione extiterit, deinde vltro ci-
tróq; acipiēdi ratio, tum quod dixi extabit omnino: Sin minus,
nec æquabilitas extabit, nec societas retinebitur. Nihil enim
prohibet vnius esse opus, quàm alterius præstātius. Decet igi-
tur quidem hæc omnia ad æquabilitatem referri. Quod etiam
in aliis fit artibus. Tollantur enim omnes funditus, nisi quāti
pretii opus artifex effecerit, tantidem emat qui accipit. Neque
enim inter duos medicos intercedit cōmunicatio, & societas:
sed inter medicum & aratorem, atque eos omnes qui diuersas F
inter se ac dissimiles, non easdem vitæ degendæ rationes in-
gressi sunt, quos ad parilitatem decet æquabilitatémq; tradu-
ci. Itaque res omnes oportet quarum est contractus, quadam
inter se similitudine respondere. Quem ad vsum numus cōpa-
ratus est: qui quoniam omnia metitur, idcirco medium ac mē-
sura quodam modo efficitur. Quocirca præstantiam etiam ac
imminutionem metitur, vt quot tandem calcei, domus vel ali
mēti pretium possint adæquare, intelligatur. Aequum est igi-
tur, vt architectus est ad sutorem, tot esse ad domū victúmque G
calceos. Si enim minus fiat, nec inter illos pactum intercedat,
nec vlla communio. Quòd si nō sint quodam modo paria, non
cōtrahent. Ergo quēadmodum suprà dixi, vna re aliqua pōde-
randa sunt & æstimanda omnia. Idq; reuera indigētia est, qua
omnia continentur. Etenim si nullo egerent homines, nihilq;
requirerent: profectò aut non similiter, aut nullum, aut certè
non idem inter eos pactum conuentúmq; intercederet. Sed in-
troductus numus est ex instituto, quasi inopiæ ac indigentiæ
præsidio futurus. Ob eámque causam nomen duxit, quòd non H
à natura, sed à νόμῳ, id est lege, numus sit ortus: in nobisque id
sit, vt mutetur reddatúrque inutilis. Futurus est igitur tum de
mum locus reliquus legi talionis, cum parilitas æquabilitásq;
seruabitur. Vt quemadmodum est architectus ad sutorem, sic
sutoris opus ad architecti. Non sunt autem ad formam ac spe-
ciem proportionis deducendi tum, cum iam rem inter se con-

A traxerint, (nam aliter extremum alterum vtranque præstantiam obtinebit) sed cum sua quisq; tenebit. Sic pares sociiq; futuri sunt, propterea quòd iam inter ipsos hæc ipsa æquabilitas posit intercedere. Esto arator A. victus C. sutor B. opus illius ad parilitatem traductum, D. Quòd si hoc modo non & vicissim darent & acciperent, nunquã vllam rem inter se contraherent. Nam indigentia hæc omnia quasi vinculo quodam contineri hinc intelligi potest, quòd cum vterq; alterue nihil desyderat, cõtractus inter eos nullus solet interuenire. Quemad-
B modum cũ alicuius rei, verbi causa, vini, penuria laborat quis, qua alter abundat, eo dato exportatur triticum. ita ad parilitatem sunt hæc reuocanda omnia. Futuri autem contractus numus ipse quasi fideiussoris loco est nobis, etiam tum cum nihil opus est contractu: quòd si sit opus, præsto sit futurus. sic enim posit eum cum volet adhibere, qui offert. Ac idem ille quidẽ patitur, (neque enim semper æquum potest) sed tamen permanere potest diutius. Itaq; debent rerum omniũ certa esse pretia. sic enim contractus futuri sunt sempiterni: qui quãdiu fu-
C turi sunt, tandiu futura est hominum inter ipsos societas & cõmunio. Numus igitur tanquã norma & regula res aptè cũ dimẽsus est inter se, tum adæquat eas, ad parilitatẽmque traducit. Neque enim sublato contractu, consistere societas vllo modo potest: neque contractui loci aliquid relinquitur, parilitate sublata: neque parilitati, sine apta quadam rerum inter se mensura & compositione. Ac verè vt dicam, non possunt res tam inter se dissimiles, vllo modo inter se componi: sed quantum satis sit ad vsum necessitatẽmque, possunt. Vnum ergo aliquid
D necesse esse adhiberi, idque instituto: itaque numus vocatur, ꝙ omnia aptè componat. siquidem numo omnia ponderantur. Esto domus A. libræ decem B. lectus C. atque A sit B dimidium, vt intra quinq; pondo consistat domus pretium, C autem pars sit decuma ipsius B. perspicuum est quidem lectos quinq; domus æquare pretium. Hoc etiam apparet, hanc rerũ contrahendarum rationem antequam numus inuentus esset,

fuiſſe ſeruatam. Nihil enim intereſt, vtrum lecticæ dentur, an E
pecunia. Ac quid iniuſtum ſit, quídue iuſtum, diximus. Quibus expoſitis, perſpicuum eſt, res iuſtas facere, medium eſſe inter facere & accipere iniuriam: quoniam illud eſt plus adipiſci & obtinere, hoc minus. Sed iuſtitia mediocritas eſt illa quidē, non tamē quomodo ſuperiores virtutes, ſed quia ad medium, id eſt, æquabilitatē pertinet. At verò iniuſtitia in vtroq; extremo poſita eſt. Iuſtitia etiā virtus eſt, qua quis aptus eſt & propēſus ad ea animi iudicio præſtāda omnia, quæ iuſta ſunt, officiáq; tribuenda & ſibi, ſi cum altero: & alteri, cū altero ſi con- F
feratur: non ita tamen, vt ſibi plus emolumenti, proximo minus, damni autem contrà: ſed vt ſuum cuique proportione tribuat. Itémque alii ad alium. Contráque iniuſtitia in inæqualitate verſatur, quæ eadem emolumenti ac detrimenti amplificatio & imminutio eſt, nulla habita ratione dignitatis. Itaque nimium & parum iniuſtitia eſt, propterea quòd in exuperantia & defectione conſiſtat. Ac in ſua quidem cauſa, ſi agatur vtilitas, modum egreditur: ſin detrimentum, deeſt moderationi. At ſi res aliorū agatur, de toto genere idem ſtatuit. G
de eo autem quod abeſt à dignitate, vtcūque res feret. Accipere autem quàm facere præſtat iniuriam. Ac de iuſtitia & iniuſtitia, quæ tandem vtriuſque vis ſit & natura, itémque de toto genere iuris & iniuriæ, ſatis multa dicta eſſe arbitror.

6 Quoniam autem fieri poteſt, vt quis iniuriam faciat, nec ſit ipſe iniuſtus: quam tandem iniuriam inferendo in quoque iniuſtitiæ genere iam iniuſtus habeatur, vt fur, aut latro, aut adulter: an ne ſic quidem interſit, quæſtio eſt. Nam qui non H
animi iudicio vel ratione, verùm animi perturbatione ducatur ad contrectandam mulierem, ſciens quam contrectet: faciat ille quidem iniuriam, ſed tamen nondum ſit iniuſtus. quemadmodum nec fur, qui furatus eſt, nec adulter, qui adulteratus, itémque in cæteris. Ac iam quidem ſuprà quam rationem lex talionis ad ius haberet, explicauimus. Hoc autem ignorare non debemus, id ius quod quærimus, & omnino ius,

A &ciuile esse. Ius autē ciuile est, quod in societate & cōmunione vitæ positum, eò adhibetur, vt vel proportione, vel numeri ratione satis magna sit multitudo hominum, qui liberi sint, vel æquo inter se iure viuant. Itaque inter quos hoc non est, inter eos ius ciuile non est ius, sed quoddam par ac simile. Inter quos enim iuris communio est, inter eosdem etiam communio legis est. Inter quos porrò est communio legis, inter eosdem societas iniuriæ est. Iudicium enim, iuris & iniuriæ diiudicatio est. Inter quos autem iniuria est, inter eos iniuriæ fa-
B ciendæ communio est. Quibus autem inter eos iniuriæ faciendæ communis ratio est, non est etiam inter eos omnes communio iniuriæ. Quæ cum sint, sibi ipsi plus eorum quæ per se bona sunt tribuere, & quæ mala sunt minus: idcirco non hominem imperare sinimus, sed rationem, quòd hæc sibi ille sumit, fitque tyrannus. Est autem custos conseruatórque iuris, princeps. Quòd si iuris, & æquabilitatis. Et quoniam si iustus sit, nihil sibi prætera sumit & attribuit, (neque enim sibi plus tribuat, quâm aliis, eorum quæ per se bona sunt, nisi habita ra-
C tione dignitatis) idcirco quæcunque agit, ad aliorum commoda refert. Ob eámque causam, in bonis alienis, vt suprà diximus, iustitiam numerāt. Danda igitur merces aliqua est, quæ cum sint honor & gloria, quibus hæc nō sunt satis magna præmia, ii efficiuntur tyrāni. Ius autē domini in seruos, vel patris in liberos, nō idem, quod illa, est. Neque enim cuiquam secum omnino iustitiæ vllis in rebus cōmunio est. Atqui possessiones ac liberi quoad adoleuerint, diuisique sint, in membris patris sunt habēdi: & sibi nemo vult obesse. Nō est igitur cuiquā
D erga seipsum iniuriæ locus. Non igitur iuris & iniuriæ ciuilis societas & cōmunio. Lege enim introducta sunt, intérque eos omnino illorum societas est, inter quos natura legis cōmunio est. Qui quoniā sunt ii, inter quos æquabilis quædā est imperādi parēdiq; vicissitudo, idcirco inter virū & vxorē potius, q̄ inter patrē & liberos, dominū & seruū, cōio iuris est: quia in hoc ius domesticū & familiare cernitur, quod aliud est atq; ciuile.

7 Ciuile autem ius aliud naturale est, aliud legitimum. Naturale est, cuius vis idem apud omnes valet, non quod sic videatur, aut secus. Legitimum autem id appellatur, quod initio nihil interfuit, sic an secus fieret: cum autem latum positúmque est, iã interest. veluti, captos mina redimi, aut capram immolare, non duas oues. præterea quæ lege cauta sunt de rebus singulis, vt Brasidæ sacra facere. & quæ publicis decretis sancita sunt. Atque hæc ratiõe quidem nonnullorum eiusmodi sunt, propterea quòd quæ naturalia sunt, eadem immutabilia sunt, & vbique idem valent, (vt ignis & hic & apud Persas vrit) & quòd videntur iura mutari. Sed nõ ita est omnino, sed quodãmodo. Nam apud Deos quidem nusquam mutabile est, quod natura est insitum: apud nos autẽ quædam certè à natura insita & tributa mutantur, etiamsi nõ omnia. Sed tamen aliud natura constat, aliud non natura. Quæ autem natura constent, ac secus etiam atque sunt euenire possint, quæq; non possint, quoniam lege & pacto constant, (siquidem vtrunque mutari potest) hinc perspici potest, atque ad cætera omnia eadem ratio accommodabitur: quòd cum robustior sit dextra natura, tamẽ fieri potest, vt omnes læua pro dextra vtantur. At iura ea, quæ conuentis & vtilitate diriguntur, similia sunt mẽsuris omnia. Neque enim vbiq; terrarum æquæ ac pares sunt vini triticíq; mẽsuræ, sed quo in loco emuntur, maiores: vbi venduntur, minores. Itémque iura non naturalia, sed humana nõ idem vbiq; valent, quando ne Res quidem publica, sed ea vna quæ vbique optima ducitur. Iura autem & legitima iura, eandem inter se habent rationem, quam res vniuersæ ad singulas. Quæ enim geruntur, multa sunt. illorum vnumquodque vnum, quoniam ad rem vniuersam referuntur. Differt autem ab eo quod iniustum est iniuria, & rectè facta ab eo quod iustũ est. Quod enim iniustum est, omne est vel natura vel instituto. quod ipsum posteaquam factum est, iniuria dicitur: prius quàm gestum sit, nondum iniuria est, sed iniustum: quod cum factũ est, iã iniuria nominatur. Eadem est ratio rectè iustéq; factorum. Sed ta-

A mẽ quod generale est, magis δικαιοπράγημα dicitur. & δικαίωμα iniuriæ emendatio & compensatio. Quorum omnium quæ quótq; sint genera, quibúsque in rebus versentur, mox perspiciemus. Sed cũ ea quæ iusta sunt, quæq; iniusta, ea sint quæ 8
exposuimus: tum quisq; facit iniuriam, æquũq; facit, cum voluntate sua facit: cum inuitus, nec iniuriam cuiquam infert, nec æquum facit, nisi fortuito, quòd ea gerat, quæ vt bona sint, euenit. Atqui voluntate iniuria, & rectè facta definita sunt. Cum enim à voluntate proficiscitur, tum & in vitio est, & simul iniuria est. Ergo aliquid iniustum est, quod non idem B iniuria est, nisi voluntas accesserit. Dico autem voluntarium id, quod in sua quisque, vt dixi, potestate positum, sciens agit, nec eum ignorat, in quo versetur actio, nec quo quasi instrumento rem agat, nec finem ipsum. vt verbi causa, quem verberet ac pulset, quóque instrumento quáque de causa pulset. atque illa non casu aut vi faciat, veluti si quis arrepta manu alterius, eum pulset, non faciat ille sua voluntate, quandoquidem in eo id situm nunquam fuit. Fieri etiam potest, vt & pater pulsetur, & C is qui pulset, illum esse hominem, aut quempiam eorum qui adsunt, sciat, patrem autem esse nesciat. Quod idem & in fine, & in tota actione consyderandum est. At verò quod quisque ignorat, aut si minus ignorat, at certè non est in eius potestate, aut vi coactus facit, id omne inuitus facit. Multa enim eorum etiam, quæ naturæ necessitas afferat, scientes & gerimus & sustinemus: quorum nihil nec voluntarium est, nec nõ voluntarium. quo in genere est mors & senectus. Quod idem in iis fa- D ctis contingit, quæ iniusta sunt, quæq; iusta, idq; fortuitò. Etenim si reddat depositum quis inuitus, aut metu coactus: is nõ dicendus res iustas facere nec quod æquum est, nisi fortuitu & casu. Itémque qui coactus, aut inuitus depositum non reddiderit, dicendus est fortuito iniuriam facere, & agere quæ iniusta sunt. Eorum autem quæ voluntaria sunt, partim cõsultò, partim inconsultè facimus. Consultò, cum antegressa est deliberatio: inconsultè, quæ non est antegressa deliberatio. Cúmque in

vitæ ſocietate tria genera cernũtur incõmodorũ,& iniuriarũ, E
peccata imprudẽs quis admittit, cũ admiſerit in eũ de quo nil
tale cogitaret,nec quo id inſtrumento ageret,neq; quid, quáq;
de cauſa perficeret. Aut enim voluit non pulſare, aut non quo
pulſauit,aut non eũ quẽ pulſauit,aut nõ ea de cauſa quæ exiſti-
matur,ſed fortè fortuna accidit ſecus ac putarat:cũ ergo incõ-
ſultò fit iniuria, infortuniũ & caſus dicitur : cũ autẽ non incõ-
ſultò,ſed nõ de induſtria fit iniuria,peccatum nominatur. Tũ
enim peccat quiſq;,cum in eo incluſum cauſæ principium eſt.
A fortuna autem proficiſcitur, cum extrinſecus principium F
adhibetur. At cum ſciens,nec tamen conſultò aut cogitatò,in-
iuria dicitur:quo in genere ea ſunt omnia,quæ ira aut alia ani-
mi perturbatione fiunt,quæque neceſſariò,& à natura tributa
ſunt mortalibus. Nã qui his incitati,nocent aliis ac delinquũt,
faciunt illi quidem iniuriam, ſed tamen non idcirco ſunt in-
iuſti vel improbi habendi. Neque enim nocendi cauſa de in-
duſtria illata iniuria eſt. At verò cum conſultò,& cogitatò fit
iniuria,tum quiſq; iniuſtus & improbus habetur. Itaque rectè
ea quæ per iram fiunt,non ex voluntate iudicantur:quippe cũ G
nõ is auctor ac caput mali ſit, qui ira incitatus facit,ſed qui in-
citauit. Præterea non id agitur, vtrũ factum ſit nec ne,ſed vtrũ
iure,quoniam ira quandam ſpeciẽ fert iniuriæ. Neque enim vt
in cõuentis & pactis ſolet,ſic hic de facto cõtrouerſia eſt:quo-
rum neceſſe eſt alterũ eſſe in vitio, niſi obliuione impediti id
faciant.ſed cõceſſo facto,omnis de iure cõtrouerſia eſt. At qui
fecit inſidias,is non facit imprudens. itaque hic ſe putat iniu-
riã accipere,ille non putat. Qui ſi de induſtria noceat,facit in-
iuriam:& qui has iniurias infert,is quoniã contra dignitatẽ &
æquitatem facit, iniuſtus eſt habendus. Itémque iuſtus is,qui H
animi iudicio & cõſyderatè,rem iuſtam gerit. Iuſtè autem fa-
cit,ſi modò ſponte. Quæ autem iniuriæ à voluntate non pro-
ficiſcuntur,earum aliis ignoſcendum eſt,aliis non eſt. Iis enim
omnibus,quas homines non ſolum faciunt imprudentes, verũ
etiam per imprudentiam, danda venia eſt. Quas autẽ inferunt

A non per imprudentiam, sed imprudentes, perturbationibúsq;
animi incitati, quæ nec naturales sint, nec naturā attingant hu-
manam, non est iis ignoscendum. *Sed hic quærat aliquis,* 9
satísne accuratè de accipienda faciendáque iniuria disserueri-
mus? Ac primum, vtrum sic est, vt Euripides absurdè tradidit,

Quid sit cur matrem trucidauerim meam?
Est breuis quidem non longa defensio:
Sponte volentem, vel volentem non volens.

Vtrum enim potest quis verè iniuriam voluntate sua accipe-
B re, nec ne potest? an non hoc voluntarium sit, quemadmodum
facere iniuriam, voluntatis? & vtrum quicq; eorum sic an se-
cus? quemadmodum omnis est iniuriæ voluntaria illatio. An
verò hoc voluntatis est, illud non est? Eadem est ratio partiē-
di iuris. Omnis enim iustè agendi ratio & institutio à volun-
tate proficiscitur. Itaque consentaneum est, vtrunque inter se
opponi, iniuriam accipere, & officiis affici, vt sit vtrunque vo-
luntatis aut neutrum. Atque etiam si omnis tribuendi officii
ratio voluntaria sit, absurdum esse videatur. Sunt enim qui-
C bus inuitis officia & iura tribuantur. Nam hoc etiam cuipiam
dubium videatur, vtrum qui iniustè aliquid tolerat, etiā acci-
piat iniuriam? an verò vt in re iniusta facienda, sic in perferen
da est? Casu enim fieri potest, vt iuris vtrunque sit particeps.
Quod idem cernere licet in rebus iniustis. Neq; enim idē est,
quæ iniusta sunt facere, quod iniuriam facere: nec quæ iniusta
sunt ferre, quod accipere iniuriā. Eadémq; est ratio tribuendi
accipiēdiq; officii. vt enim iniuria accipi nō potest, nisi sit qui
inferat: sic nec officiū præstari, nisi sit qui tribuat. Quòd si iniu
D riā facere nō est aliud omnino, nisi spōte nocere quēpiā alteri,
ac spōte quidē ita, vt sciat & cui noceat, & quamobrem, & quo
quasi instrumēto noceat: impotentes autem spōte ac voluntate
sua de se ipsi male merētur: efficitur, vt sponte accipiatur iniu-
ria, & sibi quis sponte iniuriam inferat. Est autem hoc vnum
eorum quæ quærebamus, vtrum fieri possit, vt quis sibi ipse fa
ciat iniuriam. Iam verò sponte etiam aliquis incommodum
ab alio qui paratus est dare, accipiat. Ergo fieri potest, vt volū-

tate sua quis iniuriam accipiat. aliter non vera est definitio. E
addendúmq; eo est, obesse quempiam sciẽtẽ cui noceat, qua in re quóque modo noceat, contra illius cui obsit voluntatem. Incommodum igitur quis sua volũtate accipit, & rem iniustam perfert. At iniuriam nemo spõte sua accipit. Nemo enim vult, ne impotentes quidem: sed quicquid faciunt, id omne cõtra ac volunt faciunt. Neque enim vult quisquam, quod sibi bono esse non arbitretur. Et impotens animi facit quod sentit nõ esse faciendum. Nec verò qui sua dedit (quemadmodum Homerus ait Glaucum dedisse Diomedi, Próq; nouem cẽtum, pro ferro F
tradidit aurum) iniuriam accipit, quandoquidẽ vt det, in ipsius situm est potestate. At non est in cuiusquam situm potestate, vt iniuriam accipiat, sed alter sit oportet qui inferat. Illud ergo iam apparet de accipienda iniuria, eam non esse voluntatis. Duo iam supersunt ad dicendum ex iis, quæ nobis proposuimus, vtrum iniuriam is facit qui sibi plus sumit contra dignitatem, an is qui obtinet. Et, vtrum fieri potest, vt quispiam sibi ipse iniuriam inferat. Si enim fieri potest quod priore loco positum est, & si is qui diuidit, non qui occupat nimium, facit G
iniuriam: si quis alteri plus tribuat, quam sibi, sciens & prudẽs (id quod vsuuenit modestis, siquidem vir bonus se gerere solet submissius) is profectò de se ipse malè meretur. At ne hoc quidem omnino est. Plus enim sibi sumat alterius boni, vt gloriæ, si ita res ferat, q̃ eius, quod omnino bonum est. Quod etiã ea definitione explicatur, quæ de inferenda iniuria præposita est. Nihil enim ei accidit contra ipsius voluntatem. Ergo non si minus sumat, idcirco accipiat iniuriam, sed solum afficitur H
incommodo. Hoc tamen apparet, eum qui diuidit ac dispertit res ciuitatis, inferre aliis iniuriam, non eum semper, qui plus q̃ cæteri adipiscatur. Neque enim in quo inest quod iniustum est, is iniuriam facit, sed is qui hoc efficit sua voluntate. Quod quidem ab eo proficiscitur, vnde capit exordium actio, aut ab eo qui diuidit, non ab eo qui accipit. Præterea si faciendi multi modi sint, fieri potest, vt & res inanimæ, & manus & seruus

A iussu domini interficiant, nec tum faciant iniuriam, cum interim res iniustas faciant. Et si quis imprudens & ignarus iudicium tulit, non faciat ex iure legitimo iniuriam: nec sit illud iniquum iudicium, quanquam sit tanquam iniquum. Aliud enim ius est legitimũ, aliud primum. Sin autem sciens & prudens iudicium suũ interposuit, iam est habẽdus iniustus, ꝙ ad eum plus peruenerit vel gratiæ, vel vltionis, vt si quis in partẽ venerit sceleris & iniuriæ. At qui his de causis iniquũ fert iudicium, plus adipiscitur. Nam cum fundum alicui adiudicarit,
B non agrum accepit, sed argentum. Homines autem in sua esse potestate putant, vt faciant iniuriam. Itaque facile aiunt virũ iustum effici, sed non ita est. Nam & cum vicini vxore concũbere, & violare alterum, & largiri manu argentum, facile est, & in eorum situm potestate. At verò ita animo affectos hæc ipsa præstare omnia, neque facile est, neque vt ea efficiant, in eis situm est. Similitérque & quæ iusta sunt cognosse & quæ iniusta, in nulla parte sapientiæ ponunt, propterea ꝙ non sint difficilia cognitu ea quæ iubẽt leges aut vetant. Sed tamen nõ
C sunt hæc ipsa in iustis numeranda, nisi fortuito, verum ita demum iusta sunt, si quodam modo gerantur, certóq; genere diuidantur. Quod quidem præstare multo maioris negotii est, quàm quæ salubria sunt tenere, & comprehendere. Nam illic etiam mel quid sit, quid vinum, eleborũ, adustio & incisio, facile est intelligere. at ea quemadmodum accommodatè ad valetudinem adhibenda sint, & cui, & quãdo, tam difficilè est q̃ medici nomen obtinere. Ob eámq; causam iusti viri aiunt esse nihilo minus facere iniuriam, quòd nihilo minus aut facilius
D potius hæc omnia præstare possit. Etenim & contrectare mulierẽ posse & violare alios iustũ hominẽ, & fortẽ, clypeũ abiicere, & dato tergo quò libuerit fuga elabi. At ignauũ se præstare, & iniuriam facere, non est illa quidem efficere nisi fortuitò, sed si quis animo certo quodam modo affectus ea faciat. Vt mederi & curare nõ est incidere aut non incidere, curationem adhibere aut non adhibere: sed certo quodam modo hæc

ipſa præſtare, inter eos autem iuris ſocietas eſt, inter quos eorum E quæ omnino bona ſunt, communio eſt. In his vero & exuperantia quædam verſatur & defectio. Nam in quibuſdam, vt certè in Diis, non eſt eorum bonorũ immoderata copia. Aliis autem vt inſanabilibus & deprauatis hominibus nulla ex parte ſunt vſui, ſed obſunt omnia. aliis proſunt aliqua ex parte, quòd naturam attingant humanam. Sequitur vt de æquitate æquóque & bono diſſeramus: quam tandem æquitas ad iuſtitiam rationem, quam æquum & bonum ad ius habere videantur. Non enim ſi qui diligenter velint exquirere, omnino F ad idem aut diuerſum genus pertinere videbuntur. Interdum æquum & bonum laudamus, atque eum hominem qui eius ſtudio tenetur. Itaque ipſum in laude ſolemus, interim in aliis rebus pro bono vſurpare: quódque ex æquo & bono eſt, idem melius eſſe iudicamus. aliàs alienum videatur iis qui rationem conſectātur, æquum & bonũ, quod iuri repugnet eſſe laudabile. Aut enim ius bonum non eſt, aut æquum & bonum ius non eſt ſi aliud eſt: aut ſi ambo ſunt in bono, eadem ſint neceſſe eſt. Atque hæc quidem ex rationibus de æquo & bono exorta G quæſtio eſt. Quæ conſentanea ſunt omnia quodam modo, nec vlla ex parte inter ſe pugnāt. Nam æquum & bonum cum alicui iuri accommodatur, tum ius ipſum melius eſt: nec iam quaſi ad genus aliud pertineat, iure eſt præſtantius. Idem eſt igitur ius quod æquum & bonum. Etenim cum ſint ambo in bonis, tamen præſtat multo æquum & bonum. Sed hoc dubitationem habet, quòd cum æquum & bonum ius ſit, non tamẽ ius ex lege eſt legitimũ, ſed iuris legitimi emendatio. In cauſa H eſt, quòd lex eſt generalis omnis: quæ quoniam de toto genere nonnullarum rerum commodè loqui non poteſt, cum ſit neceſſe de toto genere dicere, nec id effici rectè poſsit, id vnum accipit & deſignat, quod plerunque ſolet contingere. non ignara peccati, & tamen rectè lata eſt: quippe cum culpa ſit nõ legis quidem nec legiſlatoris, ſed rei naturæ, quæ ſtatim eſt eiuſmodi. Cum ergo de toto genere lex dicit, atq; aliquid iis in re-

A bus contra generalem legis comprehẽsionem existit:tum percommodè accidit, vt qua parte ſcriptor legis aliquid prætermiſit ac peccauit,omnino ac ſemel locutus,id quod prætermiſſum ſit corrigatur. Quod etiã legiſlator,ſi adeſſet,admoneret, etiamſi iam legem tuliſſet. Itaq; eſt ius illud quidem, & quodã iure præſtantius, non eo tamen quod perfectũ eſt, ſed eo quod propter peccatum generale à perfecto aberrat. Atq; in hoc vis omnis æqui &boni poſita eſt, vt correctionẽ quandã legi adhibeat, quia ab ea abeſt aliquid propter generalẽ ſine exceptione
B cõprehenſionẽ. Cur enim lege nõ caueãtur omnia, cauſa eſt, ꝙ de quibuſdam omnino lex ferri non poteſt. Quocirca decreto opus eſt. Incertæ enim rei ac infinitæ, incerta ſemper & infinita quærẽda regula eſt. vt Leſbiæ ſtructuræ plũbea norma ſolet accommodari. Vt enim lapidis mutata forma & figura, ſimul mutatur nec manet regula:ſic rebus mutatis nec manẽtibus, decreta tollũtur. Ac iã illud quidẽ perſpicuum eſt, quid ſit æquum & bonũ, quidq; ius, & quo ſit iure præſtantius. Ex quo etiã apparet, quis ſit bonus vir. Nam qui hæc ſequitur, geritq;
C omnia, quíq; nõ eſt in malam partem iudex durior, ſed de ſuo iure decedit, etiã ſi habeat legis præſidiũ:is æquus & bonus eſt habẽdus. Et habitus in hoc genere æquitas nominatur, quæ eadẽ iuſtitia dicitur, nõ alia animi affectio. Ex iis autem, quæ 11
dicta ſũt, perſpicuũ eſt, vtrũ quis ſibi ipſe iniuriã facere, nec ne poteſt. Ea enim iuſta habẽda ſunt, quæ in omni virtute lege ſũt cõſtituta. vt nõ iubet lex mortẽ ſibi quẽquã cõſciſcere. At quæ nõ iubet, ea profectò vetat. Prætereavt quiſq; cõtra leges nocet
D cuipiã, non laceſsitus, ita ſponte inferre iniuriã dicitur. Sed ita demũ ſpõte ac volũtate ſua quiſq; facere intelligitur, ſi ſciat & cui iniuriam faciat, & quo modo. Qui autẽ ſe ipſe interimit, is ſpõte cõtra leges facit, quod leges nõ ſinũt. Infert igitur iniuriã. Sed cui tãdẽ? An Reip. nõ ſibi? quãdoquidẽ ſua voluntate fert mortẽ, nec quiſꝗ ſpõte iniuriã accipit. Itaq; & à Rep. pœna cõſtituta eſt, & ignominia cõparata in eũ, qui ſe ipſe interfecerit, tanꝗ violarit Rẽp. Iam verò in quo quiſq;, iniuriã tantũmodo

faciens, iniustus habetur, non omnino improbus: in eo fieri nō potest, vt de se quisq; malè mereatur. Hoc enim aliud est atq; illud. Est enim quodam modo iniustus vir sic improbus, vt ignauus, non vt is qui omni scelere sit contaminatus. Quapropter hac iniustitia nemo sibi faciat iniuriam: quoniam simul eidem & adimeretur idem & adderetur: quod fieri nō potest. sed inter plures iuris & iniuriæ necesse est semper esse communionem. Iam vt quisq; alterū violat, ita & sponte violat & cōsultò, & prior. Nam qui ab altero violatur, pârq; refert, is iniuriam minime facere videtur. Qui autem se ipse interimit, eandem iniuriam simul & facit & accipit. Præterea fieret alicui voluntate sua iniuria. Adhæc nemo quenquam violat, nisi certo genere peccati. Atqui nemo vxori suæ inferre stuprū dicitur, nemo pariete suū diruere, nemo sua furari. Nā hoc ipsum sibi quēq; nocere, omnino diluitur ac refellitur, ea quæ de spōte facienda iniuria tradita est definitione. Illud autem etiam apparet, vtrunque, facere & accipere iniuriam, esse in malis: quoniam minus & plus obtinere mediocritatis est, veluti in medicina valetudinis, & in gymnastice bonæ constitutionis: sed tamen grauius est facere iniuriam. Violare enim alterum, cum scelere coniunctum est, & vitio dandum, ac cum scelere vel summo, vel ei proximo. Non enim quicquid voluntarium est, id omne cum iniustitia coniunctum est. At verò iniuriam accipere, nec invitio est, nec coniunctum iniustitiæ. Est igitur per se leuius iniuriam accipere: casu & fortuitò nihil prohibet esse grauius. Sed hæc ars negligit omnia, quæ grauiorem morbum pleuritidem statuit, quàm pedis offensionem, quanquam posit hæc fortuitu maior existere. vt si quis ex casu ab hostibus captus interimatur. Atqui nulla est cuiquam secum iuris societas & cōmunio, nisi similitudine & translatione vtamur: sed est omnino inter eos, qui ad quēq; pertinēt & spectant, nec verò ius omne est, sed domini in seruos, vel patris in liberos. His enim rationibus quidem differt maxime pars animi, quæ rationis est particeps, ab ea quæ expers est. Quæ contemplan-

A tes nonnulli, sibi cuique iniuriæ putant esse societatem, quòd
hæ partes aliquid perpetiantur contra suas quæque appe-
titiones. Quare inter eas, vt inter eam quæ imperet & eã quæ
obtemperet, iuris esse communionem. Ac de iustitia quidem
cæterisq; virtutibus quæ ad mores pertinent, hactenus.

LIBER SEXTVS.

QVONIAM autem superioribus libris 2
dixi modum tenendum esse, non exupe-
B rantiã & defectionẽ à ratione, quoniãq;
modus is optimus est, quem recta præscri
bit ratio: nunc de his sequitur vt dissera-
mus. Est enim iis omnibus animi affectio
nibus, de quibus dixi, finis quidam propo
situs, quem intuens omnis qui rationis est particeps vel conse-
quitur, vel ab eodem aberrat. estq; modus ac finis quidam me-
diocritatum, quas inter nimium & parũ sitas esse ex præscri-
C ptione rectæ rationis dicimus. Quæ vera est illa quidem ora-
tio, sed parum aperta & explicata. Etenim cæteris in rebus o-
mnibus quarum est disciplina, hoc verè licet dicere, non plus
minúsue laboris & quietis, quàm sat sit, suscipiendum esse: ve-
rùm modum in iis tenendum quem recta ratio præscripserit.
Quod qui teneat, nihilo sit doctior aut prudentior futurus. Vt
si quæratur quænam valetudini conducant, aliquis respõdeat,
ea omnia, quæ medicina iubeat atq; is qui ea sit præditus. Qua-
propter nõ solum verè constare debent quæ de animi affectio-
D nibus diximus, sed explicatum etiam, quidnam recta sit ratio,
quæque sit eius definitio. Animi quidem virtutes diuisimus,
aliásque moris diximus, alias esse rationis. Ac de iis quæ more
perficiuntur, disseruimus. De cæteris autem dicemus, si prius
de animi virtutibus dixerimus. Supra dictũ est, duas esse par-
tes animi, alteram rationis participem, expertem alterã. Nũc
eodem modo, ea pars quæ compos est rationis, distribuẽda est.

At illud præponẽdum est, duas esse partes rationis participes: E
vnam, qua res contemplamur, quarum principia secus eueni-
re non possunt: alteram, qua eas quæ possunt. Ad ea enim quæ
genere differunt intelligenda, etiam partium animi ea quæ ge-
nere differt, nata est. siquidem eis rerum inest cognitio simili-
tudine quadã & conuenientia. Appelletur autẽ altera vis sciẽ-
di, ratiocinandi colligendíq; altera: quoniam deliberare & ra-
tiocinari idem valent. Et quoniam de iis nemo consultat, quæ
secus ac casura sunt, cadere nõ possunt: idcirco pars est vna ali-
qua vis ratiocinandi eius partis animi, quæ rationis est parti- F
ceps. Videndum est igitur, quis tandẽ sit vtriusq; habitus opti-
mus, quoniam in eo vtriusq; virtus cernitur, & ad suum quæq;
virtus opus officiũq; accommodatur. Sũt autem in animo
2 tria, quæ in actione ac veritate dominantur, sensus, mens, &
appetitus, quorum sensus nullius est initium actionis. Quod
ex eo intelligitur, quia belluæ sunt illæ quidem sensus partici-
pes, actionis autem non sunt. Quam autem vim habent in mẽ-
te affirmatio & negatio, eandem etiam habẽt in appetitu ade-
ptio & fuga. Quare quoniam virtus quæ more perficitur, ha- G
bitus est ad eligendum idoneus, propositum autem appeti-
tio est quam antegressa est deliberatio: necesse est ob eam cau
sam & veram esse rationem, & rectum appetitum, si quidem
rectum sit propositum: eáq; ipsam rationem præcipere, & pa-
rere appetitionem. Est igitur hæc mens omnis in agendo. At
verò mentis eius quæ cognitione cernitur, non actione, aut ef-
fectione, omnis est in falsi veriq; cognitione posita præstantia,
& vitiositas. Omni enim rationi ac menti hoc opus proposi-
tum est. Cuius verò mentis omne opus in agendo est, eius est H
appetitioni rectæ congruens propria veritas. Est igitur actio-
nis omnis principium propositum & consilium, ex quo mo-
tio nascitur, non finis & extremum. Eligendi autem principiũ
ab appetitione petendum est, eáque ratione quæ ad finem per-
tinet. Quocirca sine intelligentia, sine mente, sine appetitione
quæ more perficitur, esse propositũ nullo modo potest. Sublata

A enim mente & more, honeste factis & contrariis inter actio-
nes humanas nihil loci relinquitur. Nihil autem ratio hæc cõ-
mouet, ſed ea quæ ad finem ſpectat, éſtq; in agẽdo, quippe cum
ei etiã cuius omne opus eſt in faciẽdo, imperet. Ad hunc enim
omnes qui effectionem ſequuntur, quæ faciunt referũt omnia:
nec finis in eo ſtatuitur omnino, quod ſub effectionem cadit,
ipſũmq; alio ſemper refertur, éſtq; alterius propriũ. At quod
ſub actionẽ cadit, non item. Eſt enim officii rectéq; factorum
omnium fructus ac finis ipſum officium, & actio ad quam ap-
B petitio refertur. Quapropter aut intelligentia ad appetendum
commouens eſt propoſitum, aut appetitio à ratione profecta.
cuius rei homo initium eſt. Eorum verò quæ præterita ſunt,
omnino nihil ſub delectum cadit. Veluti nemo vult Ilium ex-
pugnare, nec quiſquam de præteritis deliberat, ſed de futuris,
iiſq; omnibus, quæ fieri poſſunt. Quod autem factũ eſt ac præ-
teriit non poteſt non factum eſſe. Itaq; præclare hoc Agatho,
Hoc tantum modo negatum eſt Dei numini,
Præterita vt præſtet nullo facta eſſe tempore.
C Quocirca vtriq; parti rationis cogitationiſq; participi quaſi
materia quam tractet, & in qua verſetur, ſubiecta eſt veritas.
Quibus igitur animi affectionibus vtraq; pars verũ enuntiat,
eæ ambarũ ſunt virtutes habẽdæ. De quibus diſſeremus, ſi 3
altè principium repetierimus. Sint quinq; quibus animus ve-
rũ enũtiat vel affirmãdo vel negãdo: id eſt, ars, ſcientia, prudẽ-
tia, ſapiẽtia, & intelligentia. Fieri enim poteſt, vt falſum ſuſpi-
cione & opinione dicatur. Ac ſcientia quidẽ quid ſit, hinc per-
ſpicuum eſt (ſi accuratè diſputare, non cõſectari ſimilitudines
D placet) quòd omnes exiſtimamus, quæ ſcimus, ſecus euenire nõ
poſſe. Quæ autem aliter poſſunt, ea cum abſunt à cognitiõe &
cõtemplatione, ſint, necne ſint, incertum eſt. Quod ergo ſub
ſcientiam cadit, id omne æternum eſt. Quæ enim neceſſario
eueniunt, ſunt ſempiterna omnia. Quæ autem æterna ſunt, ea-
dẽ oriri & interire non poſſunt. Præterea ſcientia omnis tradi
videtur poſſe: & quicquid ſub ſciẽtiam cadit, doceri. Atqui ex

anteceptis animo rei informationibus, queadmodum in Prioribus analyticis docuimus, omnis doctrina gignitur. Alia enim inductione, alia ratiocinatione traditur. Ac inductione quidem principia & vniuersa discuntur. ratiocinatio verò principiis generalibus & vniuersis conficitur ac progreditur. Sunt ergo principia quibus constat ratiocinatio, quæ eadem concludi ratiocinatione non possunt. ergo inductione possunt. Est igitur scientia habitus, in quo vis quædam ad demonstrandum est posita, & cætera omnia quæ in libris analyticis explicauimus. Cum enim assentitur quisque quodam certo genere, habétque penitus cognita principia: tum scire ac tenere rem dicitur. Etenim si ea non habeat magis cognita, quàm conclusionem, fortuitam habebit scientiam. Ac de scientia quidem sic dictum sit. Quod autem aliter cadere potest, eius est aliquid, quod sub effectionem & actionem cadit: estq; aliud artis effectio, aliud actio. De quibus etiam in ἐξωτερικοῖς disputationibus satis multa præcepimus. Itaque & habitus is qui in agendo cum ratione est, ab eo differt, cuius omne opus in faciendo cernitur, & neuter ab altero cōtinetur. Neque enim actio effectio est, neque effectio vlla actio. Et quoniam architectura quædam ars est, & habitus cum ratione in faciendo positus, neque ars vlla est, quæ nō sit habitus cum ratione in faciēdo, neque habitus ex eo genere, qui nomen artis nō obtineat: efficitur, vt ars & habitus cum ratione vera in faciendo positus, idem valeant. Ars autem omnis in ortu versatur, idque vnum agit & spectat, quemadmodum efficiatur quicque eorū quæ & esse & non esse possunt, quorūq; principium situm est in eo qui facit, non in eo quod efficitur. Non enim tractat ars ea, quæ stant & eueniunt necessario, nec in iis quæ à natura ortū habēt, versatur. Continent enim principium hæc in se ipsis omnia. Quando autem effectio & actio inter se diuersæ sunt, necesse est arti effectionem subiectā esse, non actionem. quodāmq; modo in iisdem rebus ars & fortuna versantur, vt placet Agathoni,

Fortuna chara est arti, ars quoq; fortunæ.

A Eſt igitur ars, habitus, vt dictum eſt, ad faciẽdum aliquid vera
cum ratione idoneus. Inſcitia cõtra habitus cum ratione falſa
faciendi quippiã, quod aliter euenire poteſt. Prudentia verò 5
quid ſit, ita intelligemus, ſi quos nominemus prudẽtes, cogno-
rimus. Prudentes quidem vidẽtur ex eo eſſe, quòd rectè conſi-
lium in iis capere poſsint, quæ è re ſua ſunt, quæq; non aliqua
ex parte, vt quæ ad valetudinem aut vires, ſed omnino ad be-
ne viuendi rationem pertinent. Quod ex eo intelligi poteſt,
quia prudentes in re aliqua dicimus, cum ad honeſtum finem
B rectè ea dirigunt, quæ arte non poſſunt effici. Quocirca valeat
prudens omnis conſilio neceſſe eſt. Et quoniam conſilium ne-
mo in iis rebus capit, quæ aliter euenire nõ poſſunt, neq; ab ip
ſo nequeunt effici & præſtari: quoniámq; ſcientia omnis demõ
ſtratione concluditur, demonſtratio autem ad ea nulla adhibe-
tur, quorũ principia ſecus euenire poſſunt (ea enim omnia eue
nire aliter queũt, quæ autem neceſſario eueniunt non cadunt
in deliberationem) efficitur, vt nec ſcientia, nec ars prudentia
eſſe poſsit. Scientia quidem, quia quod ſubiectum eſt ſub actio
C nẽ aliter euenire poteſt: ars, quia alius actioni, alius effectioni
artis, finis eſt propoſitus. Relinquitur ergo, vt ſit habitus vera
ratione ad ea agenda idoneus quæ vitæ hominũ cõducunt vel
obſunt. Nã effectioni alius eſt quidam propoſitus finis: actioni
non item; qnoniam ipſius honeſtæ actionis & officii finis eſt
ipſum officium. Ob eáq; cauſam Periclem cæteróſq; tales ho-
mines, prudentes exiſtimamus, quòd ſuæ aliorúmque vtilitati
conſulere poſſunt. quo ex genere eſſe rei familiaris reiq; publi-
cæ adminiſtrandæ vſu peritos arbitramur. Hinc etiam tempe
D rantiam hoc appellamus nomine, quaſi cõſeruatricem prudẽ-
tiæ. Conſeruat enim hãc illa opinionem. Neque enim omnem
opinionem & exiſtimationem voluptas peruertit aut dolor, vt
hanc, triangulum duobus rectis pares habere aut non habere:
ſed eas dũtaxat, quæ in eo quod ſub actionem cadit, verſantur.
Rerum enim agendarũ principia ab eo petuntur, quo res agen-
dæ referendæ ſunt. Cuius autem à voluptate aut dolore corru-

ptus est & deprauatus animus, ei statim principium nō appa- E
ret, neque ei videntur huius causa, & propter hoc expetēda gerendáque omnia. Est enim in vitio magna vis ad labefactandum principium. Quapropter necesse est prudentiam animi affectionem esse cum ratione coniunctam, quæ vim habeat, ad ea gerenda omnia, quæ ad vitam degendam pertinēt. Artis autem virtus est aliqua propria, prudentiæ non est. Et qui in arte voluntate sua aberrarit, præstantior est: in prudentia minus, quemadmodum etiam in virtutibus cōtingit. Perspicuū est igitur, virtutem eam esse, nō artē. Cúmq; animi partes sint F
duæ rationis participes, in ea sita est prudentia, cui attributa opinio est. In iis enim quæ secus cadere possunt & opinio versatur, & prudentia. Atque hunc duntaxat habitū non esse coniūctum cum ratione hinc intelligi potest, quòd hæc ipsa obli-
6 uione deletur affectio, prudentia nō deletur. Quoniā autē scientia omnis quædam rerum vniuersarum comprehēsio est, earúmq; omniū quæ stāt necessario, quoniāq; ex initiis & principiis oriuntur, quæ sub demonstrationem cadunt, omnisque sciētia (ratione enim scientia progreditur) profectò necesse est G
principium eius rei quæ sub scientiam subiecta est, neq; scientia neque arte, neque prudentia contineri. Nam & quod subiectum scientiæ est, demonstratione cōcluditur: & illæ in iis rebus versantur, quæ aliter euenire possunt. Ne sapiētia quidem in his cernitur: quādoquidem nonnullarum rerum eget sapiēs demonstratione. Quòd si quibus verum enuntiamus nec vnquam mentimur, iis in rebus quæ vel possunt, vel non possunt aliter cadere, in iis scientia, prudentia, sapientia & intelligen- H
tia versantur: eorum autem trium in nullo intelligētia esse potest, (tria dico, scientiam, sapiētiam, & prudentiam) relinqui-
7 tur, vt in principiis initiisq; cernatur. Sapientiam verò iis reddimus, qui in quaq; arte excellunt maximè, vt Phidiam sapientem lapidum sculptorem, & Polycletum statuarium sapientem nominamus. In quo sapientiam nihil aliud esse significamus, nisi artis virtutem & præstantiam. Sed quosdam sa-

A pientes omnino ducimus, nō aliqua ex parte, nec aliqua alia in
re sapiētes. vt Homerus in Margite. Quapropter perspicuum
est reliquis scientiis perfectione & absolutione præstare sapiē-
tiam. Ergo sapientis est, non solùm ea intelligere, quæ princi-
piis concluduntur, sed rerum etiam causas tenere. vt sit sapiē-
tia, intelligentia & scientia, quasi caput continens eorũ omniũ
sciētiam, quæ in maximo honore sunt & pretio. Nam & illud
perabsurdum sit, aliquem esse, qui ciuilē scientiam aut pruden
tiā optimā existimet, nisi homo rebus omnibus quæ in mundo
B sunt bonitate præstare dicatur. Quòd si salubre summũq; ho-
minis ac piscium bonum aliud est, album autē & rectum idē
non est semper: certè omnes idem sapientem esse, prudentem
aliud constituent. Qui enim rectè rebus rationibúsque suis cō
sulit, omnes eum prudentem nominãt, eiq; se ac sua omnia cō-
mittunt. Itaque in quibusdam beluis prudentiam inesse dici-
mus, iis quæ vi quadam præditæ sunt ea congerēdi, quæ ad vi-
tam degendam pertinent. Ciuilē autem scientiam non esse idē
quod sapientiam, hinc etiam perspici potest. quòd si eam sapiē
C tiam statuant, quæ suis cuiusq; emolumentis vtilitatibúsq; ser-
uiat, multæ sunt futuræ sapientiæ. Neque enim vna eadémque
in commodis comparandis occupata est omnium animãtium,
sed alia in vnoquoque genere: nisi forte vna medicina rebus o-
mnibus adhibetur. Neque verò si homo præstare cæteris ani-
mantibus dicatur, quicquam interest. Sunt enim homine alia
multo diuiniora natura, quo ex genere sunt quæ excellunt emi-
nentq; maximè, ex quibus constat mundus. Ex iis ergo quæ di-
cta sunt, perspicuum est, sapientiam, scientiam esse ac intelli-
D gentiam eorũ omnium quæ maximo sunt in honore & pretio.
Quocirca Anaxagoram, Thaletem, cæterósque tales sapientes
nominant, prudentes non item: cũ eos cernant quæ ipsis vtilia
sint, ignorare. Quos eosdem tenere ac scire aiunt res minus ne-
cessarias illas quidē & admirabiles, arduas & diuinas, sed inu-
tiles, quòd ea non quærant, quæ hominibus prosint. Atqui in
iis rebus prudētia cernitur, quæ hominũ vitæ sunt necessariæ,

iiſq; omnibus quæ in deliberationem cadũt. De iis autẽ nemo E
deliberat, quæ ſecus cadere non poſſunt, neque de iis quæ ad finem non referantur, in quo ſitum ſit quod agẽdum eſt bonum. Omnino autem is ad capiendum conſilium aptus eſt, qui ratione poteſt quod homini ſummum bonum agendum ſit exquirere. Nec verò in vniuerſis modò rebus prudẽtia verſatur, ſed notæ etiã eſſe debent res ſingulæ, cũ & in agendo poſita ſit, & in rebus ſingulis omnis actio conſiſtat. Itaque ad rem gerendam nõnulli ſunt inſcii artificibus & doctis inſtructiores, & cæteris in rebus exercitati. Nam qui ſciat, carnes leues & faci F
les ad concoquendũ & ſalubres eſſe, is ſi quæ leues ſint ignoret, nunquam valetudinem efficiet: ſed is potius, qui auium carnes leues eſſe intelligat. Eſt autem in agendo ſita prudentia. vtraque igitur tenenda cognitio eſt, aut hæc potius. Sed tamẽ
7 ſit etiam hic quædam quaſi architectonice. Sunt autem & ciuilis ſcientia & prudentia idem animi habitus, iiſdem autem non eſt vis eadem neque natura. Eius quidem quæ in publicis rebus verſatur, illa quæ quaſi architectonice prudentia eſt, legum ferendarũ ratio: alia quæ priuatim in rebus ſingulis ver- G
ſatur, commune ciuilis ſcientiæ nomen obtinet, cuius omne opus eſt in agendo & conſulendo. Nam decretum habet ſibi quaſi finem propoſitum ad agẽdum. Itaque hos aiunt ſolos adminiſtrare Remp. quòd vt ii qui manibus artis opus efficiunt, ſic ii ſoli rem gerant. Maximè verò prudentia videtur ea qua vni ſibi quiſq; rebúſq; ſuis cõſulit, quæ eadem iam habet commune nomen prudẽtiæ. Illarum autem alia domeſtica, alia ars legum ferẽdarum, alia ciuilis nominatur. Atq; huius alia pars ad deliberationes, alia ad iudicia pertinet. Ac genus quidẽ co- H
gnitionis & prudẽtiæ in eo quoddã eſt, vt quod è re cuiuſq; ſit, intelligatur. Sed magnæ ſunt eius differẽtiæ ac diſsimilitudines. videtúrque is demum prudens, qui rebus rationibúſq; ſuis proſpicit in iiſq; curandis occupatus eſt. At verò qui in Rep. verſantur, multis negotiis implicantur. Itaque Euripides ait,
Quî nanq; prudens ſim? licebat cui procul

A A negotiis remoto numerarier
In milites, æquóq; iure viuere?
Nam maiores opes habere eos, qui in media reip. luce ac celebritate versentur. Consulunt enim omnes suæ quisque vtilitati, idq; se vnum agere putant oportere. Qua ex opinione natū est illud de prudentibus. quāquā suum quisque tenere, sublata rei familiaris disciplina & Rep. nullo modo certè potest. Iam verò sua cuique res quemadmodum administranda sit, incertum esse, idq; perspiciēdum, hoc satis signi est, quòd & geome-
B træ & Mathematici adolescentes fiunt, prudentes non fiunt. Hoc causæ est, quòd in rebus singulis prudentia cernitur, quarum vsu constat & exercitatione cognitio. vsúq; rerum nō valet adolescens. facit enim diuturnitas temporis exercitationē. Nam hoc quærat aliquis, quid sit causæ cur puer mathematicus effici potest, sapiens vel physicus non potest? An quòd illa abstractione constāt, horum verò ab exercitatione & experiētia principia oriantur? & quòd hæc non probant, sed dicunt adolescentes, illorum non sunt obscuræ definitiones? Præterea
C peccatur deliberaudo, vel in rebus singulis, vel vniuersis. Aut enim omnem aquam quæ grauis sit, insalubrem esse nesciunt: aut hanc vel illam, grauem. Prudentiam autem non esse scientiam, hinc perspici potest, quòd hæc vt dixi, in extremo & fine consistit. Quod enim sub actionem cadit ex eo genere est. Opposita est igitur intelligentiæ. In extremis enim quæ ratione & demonstratione colliguntur, intelligentia versatur. Hæc in extremo, quod non scientiæ subiectum est, sed sensui: non ei
D quidem qui in rebus suis ac propriis versatur, sed ei quo triangulum sentimus in Mathematicis esse in extremo, quoniam illic quoque consistitur. Sed tamen in hac sensus potius cernitur, quàm prudentia, illius aliud genus est. Discrepat autem à deliberādo quærere. Deliberare enim quærere est. Sed 8
de recta deliberatione, intelligendum est quidnam sit, vtrum scientia aliqua, an opinio, an bona cōiectura, an aliquid aliud. Ac scientiam quidem non esse, hinc perspici potest, quòd cum

homines non inuestigant quæ sciant ipsi, tamen & consultatio prudens, quædam sit cōsultatio: & qui cōsultat, omnis quærat & ratiocinetur. Nec verò recta coniectura esse potest, quoniam coniectura rectè colligitur & celeriter & sine ratione: ad deliberādum autem multum temporis sumunt, propterea quòd celeriter aiunt conficienda esse quæ suscipimus, lente capiendum consilium. Iam aliud solertia est, aliud prudens cōsilium: quia solertia quædam coniectura est, bonum consilium nullum est in opinione. Quoniam autem omnis aberrat, qui male consultat, & qui bene, rectè consultat: perspicuum est, bonum consilium quiddam esse rectum, non scientiæ quidem neque opinionis, quoniam in scientia non spectatur quid rectum sit, cum ne in peccato quidem: & opinionis quod rectū est appellatur veritas. Præterea iam supra enumerata ea sunt omnia, in quibus esset opinio. At sine ratione constare bonum consilium non potest. Relinquitur ergo, vt sit mētis atque sentētiæ. Hæc enim nondum est enunciatio. Et opinio, non quæstio est: sed iā pronunciatum aliquod. Qui autem capit consilium, siue bene, siue male id faciat, is quærat aliquid ac ratiocinetur necesse est: & prudens deliberatio bonum consilium quiddam in consilio rectum significat. Quocirca quærendum nobis est, quid consilium sit, & qua in reversetur. Quoniam igitur rectum aliquid multifariam dicitur, perspicuum est, prudentem deliberationem in quaq; recta re nō consistere. Nam impotentes & praui homines cum id quod sibi ratione ad videndum proposuerant consecuti sunt, rectè illi quidem ac prudenter vidisse ac decreuisse putantur, sed magnum id malum existimarunt. Atqui in bonis bene consultasse numeratur. Talis enim consilii veritas, bonum consilium est, quod bonum adipiscitur. At potest illud ipsum quod bonum est, falsa ratione collectum obtineri: & ad id quod faciundum est, non qua ratione æquum est, sed falsa via media peruenirí. Bonum igitur consilium esse nullo modo potest, quoad id quidem peruenitur quod sit honestum, nō autem qua ratione decuit. Præterea accidere potest, vt aliis

A deliberādi longo tempore adhibito, id quod velit cōsequatur, alius celeriter eodem perueniat. Quare nondum illud quidem bonū est consilium, sed recta via & ratio vtilis ad perueniendū quò perueniri, & quo modo, & quando, ratio æquitásq; patiatur. Iam verò licet & omnino prudenter deliberare, & ad finē certum consilia dirigere. Ergo id denique verum consilium omnino habendum est, quod ad finē absolutum dirigitur: quòd ad finem quendam, etiam aliquod consilium est. Quòd si prudentis est, bona consilia inire, verum consilium sit necesse est recta via & ratio ad finem aliquem cōsequēdum vtilis, cuius sit vera existimatio in prudentia.

Est autem sagacitas & 10
B hebetudo, ex quibus sagaces & hebetes nominātur. Nec omnino sagacitas idem est, quod sciētia vel opinio vniuersa (omnes enim sagaces essent) nec est vna aliqua sciētiarum singularum: vt nec pars medicinæ, quæ in rebus salubribus versatur: nec geometriæ, quæ magnitudines tractat. Neq; enim in iis rebus cernitur sagacitas, quæ æternæ sunt & immutabiles: ne in iis quidē quæ quomodocunq; gignuntur, sed in iis omnibus quæ dubiæ & incertæ alicui dignæq; consilio esse videantur. Quocirca in iisdem rebus quibus prudentia versatur, nō tamen idē
C est sagacitas quod prudentia. præcipit enim prudētia, cum sit propositum, quid agendum aut non agendum sit, videre. At sagacitas solum ad iudicandum valet. Eadem enim est sagacitas quæ bona sagacitas: & sagaces iidem qui præstantes sagacitate nominantur. Nec verò ex eo sagacitas nominatur, ꝙ prudētia obtineatur, aut percipiatur: sed vt omnes qui discunt, tū scire aliquid & intelligere dicuntur, cum scientia vtuntur, sic
D cum adhibetur opinio & sententia ad ea iudicāda omnia, quæ prudentiæ subiecta sunt, tum sagacitas dicitur. sed tacentibus nobis ad rectè etiā iudicādum adhiberi sagacitas intelligitur, quoniam bene & præclarè idem valent. Hinc natum est nomē sagacitatis, ex qua sagaces nominantur, ex ea quæ in discendo consistit. Sæpe enim discendi pro intelligendi verbo vtimur.

Quæ autem sentētia vocatur, ex qua & bene sentire, & sen- 11

tentia præditi alii dicuntur, eam iudiciũ esse æqui & boni viri, E
hoc satis signi est, quòd bonum virum ad ignoscendum propẽsum facilémq; dicimus, æquúmq; & bonũ, ex eo ꝙ nõnullis in causis ignoscat. Atqui venia, recta est in iudicio æqui & boni sententia. Sed ea demum recta est, quam verus tulerit. Omnes autem hæ animi affectiones rectè eodem spectant. Nam cum & sententiam, & sagacitatem, & prudentiam, & intelligentiã iisdem attribuimus, tum eos sententiæ valere facultate, ac intelligẽtia præditos, prudẽtes, sagacésq; dicimus. Omnes enim hæ facultates animi extremorum rerúmq; vniuersarum sunt F
ac singularũ: idémq; homo quòd aptus sit ad ea iudicãda in quibus cernitur prudens: sagax, bene sentiens, & ad veniam dandã procliuis, habendus est. Commune est enim bonorum omniũ, æquum & bonum in rebus alienis. Res autem agendæ, & officia in singulis rebus extremis, vniuersisq; versantur, quæ debẽt esse prudenti cognita. In iisq; quæ sub actionem cadunt, & sagacitas & sententia cernitur, quæ eadem extrema sunt. Et intelligentia vtrorũq; extremorum est. Etenim principiorum & extremorum non ratio est, sed intelligentia. ac illa quidẽ quæ G
in demonstrationibus versatur, eorũ est extremorum & principiorum quæ mutari non possunt: altera quæ in agendo est, in extremo eáq; re quæ euenire potest, & in enunciationis alio genere cernitur. Sunt enim hæc finis principia, quoniam à rerum singularũ cognitione vniuersarum cognitio ducitur. Horum igitur sensus est hauriendus & adhibendus, quæ eadẽ mẽs nominatur. Ita hæc nobis vidẽtur insita natura. Cúmq; sit sapiens nemo natura, tamen inesse natura hominibus & senten- H
tiam & sagacitatem & intelligentiam, hinc potest intelligi, ꝙ eas virtutes sequi ætates putamus, vt in hac vel illa ætate intelligentia insit vel sententia, quasi à natura tributæ insitæq; videantur. Quapropter & principiũ est intelligentia & finis. cum præsertim ex iis oriantur, de iisq; cõficiantur demonstrationes. Quare non secus debent omnes vsu peritorũ, maiorũq; natu, ac prudentum fidem adiungere sententiis, iis etiam quæ

A probari non possunt, quàm iis quæ sunt ratione cóclusæ. Nam quoniam vsu & exercitatione quasi aspectum quendam sunt adepti, facilè rerum causas & principia cernunt. Ac sapientia quidē quid sit, quidq; prudentia, quibúsque in rebus versentur, & vtranq; in alia atque alia parte animi sitam esse, sit dictum satis. Sed de iis quærat aliquis, quas tandem ad res sint vti- 12
les? Nam & sapiētiam nulla in re versari earum, quæ hominē possunt beatū efficere, cū præsertim nullā ad actionē vsumq; referatur: & in prudentia quidem illud esse positum, sed quam
B tādem ad rē ea sit opus? Siquidem res tractat prudentia, iustas illas quidem & honestas, quæq; vitæ hominum magnum afferant adiumentum: sed tamen eas boni viri est gerere. Nunc nihilo ad agendum aptiores paratioresque venîmus, cum eas tenemus ac scimus: siquidem virtutes in habitu quodam animi ponimus. Quemadmodum nec res salubres, nec quæ bene constituunt corpus, eæ quæ nō referuntur ad actionem, sed ab animi habitu proficiscūtur. Neque enim præditi & instructi medicina & gymnastice, ad agendū aliqua ex parte venimus pa-
C ratiores. Quod si non ob has solum causas prudens statuendus est, sed etiam vt fiamus prudentes: profectò vsus illius iis quidem qui iam boni sint, nullus est futurus. Atqui ne iis quidem qui non sint præditi, quoniam nihil intererit, ipsi ne eam habeant, an iis qui adepti erunt, obtemperent. hoc enim satis sit nobis, quod in medicina: quam quidem non discimus ipsi, etsi valere cupiamus. Adhæc absurdum sit, cum sapientiæ concedat prudentia, eam tamen multo esse superiorem futuram. Nā cū eius omne opus sit in agendo, imperat præscribítq; omnia.
D Quibus argumentis nobis occurrendum est: adhuc enim de iis solum disputauimus. Ac primū quidem hoc dicimus, eas sua vi & propter se expetendas esse necessariò, cum vtraq; vtriusq; partis animi virtus sit, etiā actiōe ab vtraque detracta. Deinde efficiunt illæ quidem, non vt medicina valetudinem, sed vt valetudo ea quæ bene constituunt corpus, sic efficit beatitudinem sapientia. Quoniam enim vniuersæ pars est virtutis,

possessione vsúque efficit beatum. Præterea prudentia, eáque E
virtus quæ more perficitur, omnẽ absoluit actionẽ. Propositũ
enim virtus rectum efficit: ea quæ ad finẽ spectant, prudentia.
Quartæ autẽ parti animi, cui inest alendi vis & augendi, nulla
talis virtus attributa est: cum præsertim agamus, vel non agamus, non sit in ea situm. De eo autem quod obiectum est, nos nulla ex parte prudentia ad præclarè iustéq; facta effici aptiores, pauló altius repetẽdum videtur. Vt enim aliquos dicimus nondũ iustos esse, qui res iustas faciant, quales ii sunt qui quod leges iubẽt, vel inuiti faciunt, vel imprudẽtes, vel alia quacũq; F
de causa, non propter se, etiam si ea agant quidem omnia, quæ honesta sunt & digna bono viro: sic omnes vt sint boni, quodã modo affecti animo gerere debent omnia, vt delectu adhibito eorúmq; causa quæ gerantur. Delectũ quidẽ & electionẽ virtus rectam efficit: quod autẽ illius causa effici solet, hoc iam in virtute non est, sed in alia vi positum. De quibus disserendum nobis est apertius. Est vis certè quædam, quam ingenium vocant: quæ eiusmodi est, ea vt efficere posit & adipisci, quæ ad propositum finem pertinent. Ac si finis quidem honestus sit, G
laudanda: sin malus, calliditas est nominanda. Itaque prudentes, eosdem cautos, callidos, versutósq; dicimus. Nec verò vis hæc idem valet quod prudentia, etsi sine illa esse nullo modo posit. Habitus autẽ huic quasi oculo animi innascitur, vt diximus, ídq; hinc perspici potest, quòd rerum quæ sub actionẽ cadunt principia ratiocinationes continent: quippe cum talis finis sit, quale summum bonum, quale sit cunq; (sit enim verbi causa quod occurrerit) quod quale sit, nisi bono viro apparet nemini. Peruertit enim iudiciũ vitiositas, principiorúmq; in- H
ducit eorum errorem, vnde actiones & officia proficiscuntur. Quare non potest quisquam, qui non idem bonus sit, prudens esse.
13 Quocirca hic rursum virtus consyderanda est, quãdoquidem quã habet rationẽ prudentia ad ingeniũ cui similis est nõ idem valet: eandẽ hæc ipsa habet ad eam virtutem, quæ innata est nobis. Omnibus enim à natura quodammodo tributæ

A suntvirtutes omnes, quæ moribus proficiscũtur. Omnes enim & natura iusti & temperantes & fortes gignimur, reliquarũq; virtutum principia & semina, simul atque in lucem editi sumus, cõtinemus in nobis. Sed tamen aliud quiddam quod propriè bonum sit esse volumus, & quæ ex hoc genere sunt, aliter inesse. Nam & pueris & beluis à natura tributi sunt habitus, qui sine intelligentia & ratione, obesse hominibus videntur. Quemadmodum enim graui corpori contingit, vt si moueatur sine aspectu, grauiter offendat hoc ipsoquòd caret aspectu:
B sic res hic se habet. Quòd si sapiẽtiæ lumen accesserit, iam magna est in actionẽ distinctio: habitúsque similis tum denique virtutis nomẽ propriè veréque obtinebit. Quocirca quemadmodum vis duplex est eius in qua sedes est opinionis, ingeniũ & prudentia: sic est duplex voluntatis, virtus ingenita, & vera virtus: quarum quæ propriè virtus vocatur, esse sine prudẽtia nullo modo potest. Itaq; omnes virtutes prudẽtiæ nomine appellãt. Et Socrates quidẽ partim rectè quærebat, partim aber-
C rabat. Nã ꝙ virtutes omnes prudentias putauit esse, errauit: ꝙ autẽ eas nõ sine prudẽtia cẽsuit, præclarè dixit. Quod ex eo intelligi potest, quia nunc omnes qui virtutẽ definiunt, cũ habitum eam dixerũt, & in quibus cernatur, tum habitum esse adiungunt, qui rectæ rationi sit consentaneus. Atqui ea demum recta ratio est, quæ prudentiæ congruat. Ergo hoc omnes quodam modo diuinare & augurari videntur, habitũ eum virtutẽ esse, qui prudentia dirigatur. Sed tamen parua facienda mutatio est. Neq; enim in eo habitu virtus est, qui prudentiæ sit cõ-
D sentaneus, sed in eo potius qui sit cũ recta ratione coniunctus. Recta autem de his rebus ratio, iam nomen habet prudentiæ. Socrates ergo virtutes omnes rationes putauit, cum in sciẽtia omnes poneret: nos eas cũ ratione copulamus. Ergo iam illud quidem perspicuum est ex iis quæ dicta sunt, nec sine prudentia quenquam veræ probitatis, nec sine virtute prudentiæ nomen obtinere posse. Sed hoc loco dissoluenda est ea ratio, qua quis disputare posit, seiungi separariq; virtutes. Neque enim

idem eſt ad omnes accipiendas aptiſsimus, verùm hanc iam, E
illam nondum ille percepit. Nam in iis quidem quæ à natura dantur virtutibus id contingere poteſt: in iis autem, ex quibus verè & omnino vir bonus nominatur, non poteſt. Etenim ſi prudentia vna ſit, iam continuo vna cum ea omnes aderunt. Nam illud quidem perſpicuum eſt, etiam ſi ad agendum non moueat & impellat, ei tamen locũ relinqui oportere, hoc ipſo, quòd partis animi virtus ponatur, & q̃ ſine prudentia & virtute propoſitum rectum eſſe nõ poſsit. Nam & hæc vt finem, & illa, vt ea omnia quæ ad finẽ ſpectãt, agamus, impellit. Nec F
verò domina eſt ſapientiæ, quemadmodum nec medicina valetudinis. Non enim ea vtitur quidem, ſed vt quicque fiat, prouidet. Ita illius cauſa præſcribit omnia, non illi. Iam ſimiles ſunt, vt ſi quis ciuilem ſcientiam imperare dicat diis, quòd de iis præcipiat omnia, quæ ſunt Reip.

LIBER SEPTIMVS.


HIS expoſitis, aliud faciamus initium dicendi: G
eorum quæ in moribus fugienda ſunt, tria eſſe genera, vitioſitatem, impotentiam, & feritatem: quorum perſpicuum eſt quæ ſint duorum contraria. Alterum enim virtutem, continentiã alterum vocamus. Immanitati autem ac feritati licet eam virtutẽ poni contrariam maximè, quæ ſupra nos eſt, quæ eadem heroica, ac diuina dicenda eſt, vt Homerus Priamum de Hectore loquentem facit, Eum virtute præſtanti eſſe, neque videri mortali natum, ſed Deo. Ita ſi, vt aiunt, ex hominibus H
propter excellentem præſtãtémque virtutem efficiuntur Dii, profectò ea erit potiſsimum, animi affectio, quæ feritati repugnat. Nam vt beſtiarum nullum vitium eſt, nullâq; virtus, ſic nec Dei: ſed hic virtute præſtabilior eſt, illarum aliud eſt genus vitii proprium. Et quoniam raro contingit, vt aliquis homo ſit Diuus, quemadmodum Lacones ſolẽt appellare Diuũ,

A eum cui excellẽtes virtutes tribuunt: ſic in ſpecie humana ra-
ro aliquis ex pecudum genere cernitur.tum vel maximè inter
barbaros exiſtit. in nonnullíſq; ex vi morbi oriuntur. eos etiã
homines qui alios vitiis flagitiíſque ſuperant, hac infamia no-
tamus.Sed quoniam de hac animi affectione mox diſſeremus,
& de vitioſitate ſuprà diximus:hic locus poſtulat vt de impo-
tentia,de mollitie,de luxu, de continentia cõſtantiáque dica-
mus. Neque enim de iis vt de affectionibus quæ idẽ ſint quod
virtus, neque vt de genere ab eadem differentibus exiſtimare
B debemus.Sed neceſſe eſt,id quod in aliis libris facimus, primũ
propoſitis iis quæ clara ſunt & certa, in vtrãq; partem diſpu-
tare:itáque demõſtrare ea præſertim omnia quæ de his animi
affectionibus,probabilia feruntur:ſin minus, plurima,& quæ
plurimũ habẽt põderis. Nã ſi ea omnia refellãtur, quæ diffici-
lia ſunt,relinquãtúrq; probabilia:ſit explicatum ſatis. Ac illd
quidẽ primũ perſpicuũ eſt, cõtinentiã & cõſtãtiã in bonis eſſe
& laudabilibus,impotẽtiam & mollitiem in vitio:eũdémque
continentem & eum qui permaneat in ſuſcepto cõſilio,& eun-
C dem impotentem & eum qui deſiſtat à ſententia. Et impotens
quæ mala ſunt, mala ille quidẽ eſſe nouit,ſed agit ea victus, &
debilitatus obiecta ſpecie voluptatis. At verò continens,quo-
niam malas eſſe cupiditates intelligit, eas ratione ductus non
ſequitur. Et temperantẽ quidem continentẽ atque cõſtantem
appellant.talem autem hominem partim temperantem, par-
tim non.intemperantémque impotentem,& impotentem cõ-
fuſe ponunt pro intemperanti. Alii eos aiunt eſſe inter ſe diſsi-
miles.prudentes verò interdum negant intemperãtes poſſe ef-
D fici, interdum eos qui prudentes ſint & acuti, intemperantes
putant.Impotentes etiam dicũtur & animi, & honoris, & lu-
cri.Atque hæc quidem ſunt quæ feruntur. Hoc autem quæ- 2
rat aliquis,quid cauſæ ſit cur rectè quis ſentiens, iudicium ſuũ
retinere nõ poſsit?Scientem quidem eum poſſe eſſe negant nõ-
nulli.Abſurdum nãq; ſit,Socratis ſententia, tũ cum in quopiã
eſt ſcientia,aliud quiddam vincere ac trahere eum quaſi man-

cipium. Socrates enim, quasi verò nulla esset impotentia, cum E
ratione bellum gerebat: quòd neminem putauit, qui rectè sentiret, contra id quod optimum iudicasset, quicquam esse gesturum: sed imprudentem omnem facere, qui ita faceret & viueret, iudicauit. Atq; iis quidem quæ perspicua sunt hæc omnis repugnat oratio. quærendúmq; nobis est, si hæc animi perturbatio ab imprudentia nascatur, quis eius sit modus. Nam hoc quidem perspicuum est, hominē impotentem non putare quæ agat, esse facienda priusquam sit in perturbatione. suntq; nonnulli qui hæc concedant, superiora nō item. Nam & nihil esse F
scientia firmius fatentur, & neminem facere contra sententiā meliorem, non fatentur. Ob eámque causam impotentem hominem aiunt, non scientia quidem, sed opinione præditum, vinci à voluptatibus. Atqui si opinio quidem & scientia insit, non firmum & stabile iudicium, quod obsistat, sed quietum & tranquillum, vt iis contingit, qui distrahuntur variis sententiis: profectò veniæ aliquid loci relinquatur, quòd non stet in iis decretis cōtra firmas cupiditates. At malitiæ ac vitio nō est ignoscendum, neque vlli eorum quæ ipsa vituperāda sunt. G
An verò prudentia est quæ obsistat, cum sit potentissima? At absurdum sit. Sic enim vnus & idem simul prudens & impotens est futurus: nec quisquam fateatur, prudentis esse, quæ sint flagitiosissima, ea gerere sua voluntate. Præterea suprà docuimus, qui sit prudens, eum, quoniam in extremis cerneretur, & ad officia paratum, & cæteris virtutibus omnibus instructum ac ornatum esse oportere. Iam verò, si in eo continens sit positus, quòd cupiditatibus constrictus sit & firmis & malis: profectò temperatus nemo futurus est cōtinens, neque continens H
vllus moderatus. Neque enim cupiditates malæ solent existere in temperante, quod quidem necesse esset. Etenim si honestæ sunt cupiditates, vitiosam esse necesse est eā animi affectionē, quæ impedimento est, quo minus eas sequamur. Ita non omnis est in bonis continentia. Quòd si infirmæ sint & imbecillæ, nihil gloriatione: neque si improbæ & imbecillæ, nihil magna

A laude sit dignum. Tum si nos vt omni opinioni stemus, impellit continentia, mala sit æquè vt si falsæ. Et si de omni sententia & opinione impotentia deducat, aliqua in bono futura est impotentia. qualis illa est Neoptolemi Sophoclei, in Philoctete. Est enim iure laudandus, quòd iis minime steterit, ad quæ Vlixes ipsum impulisset, tum cum vi doloris coactus mentiretur. Præterea Sophistarum ratio fallax ancipitem curam affert cogitandi. Nam quia inest in eis cupiditas refellendi quæ admirabilia sunt, quo sint cum occurrunt argutiores: quæ conficitur dubitationem affert ratiocinatio. Vinctus est enim animus quodam modo, cum non vult ille quidem cõsistere, quòd minus probet quod sit conclusum, sed tamen progredi longius non potest hoc ipso, quòd rationem nequeat dissoluere. Fit autem nescio quo pacto, vt imprudentia, impotentiæ coniuncta sit virtus. Contra enim facit ac sentit propter impotentiam. Sentit autem quæ bona sunt, mala esse, neque facienda. Ita quæ bona sunt faciet, non quæ mala. Iam qui agit & persequitur, quæ voluptatem efficiunt, idque ex industria, hoc ipso, quòd C sibi animum induxit, is melior videatur eo, qui non ratione, sed impotentia animi ducatur ad agendum. quo facilius ei curatio adhiberi potest, propter dissuasionem faciliorem. At verò impotens eo prouerbio constrictus tenetur, quod omnium sermone tritum est, Cum aqua guttur præfocat, quid iam attinet bibere? Etenim si minimè animum induxisset ea facere quæ faciat, profectò simul ac ei dissuasio adhibita esset, à sententia destitisset. Nunc adhibita est, & tamen nihilo minus aliud agit. Præterea si in rebus omnibus versatur impotentia, quis perfectè & absolutè habendus sit impotens? cum præsertim nemo homo omni genere impotentiæ sit instructus. Atqui nonnullos absolutè impotentes vocamus. Ac quæ hoc loco incidunt quæstiones sunt eiusmodi, quarum aliæ diluendæ sunt, aliæ relinquendæ. Quæstionis enim explicatio est finis inuentio.

3 Ac primùm illud quidem videndum est, vtrum scientiam habeant impotentes, nec ne, & quemadmodum habeant. Deinde quibus in rebus homo impotens & cõtinens ponẽdus sit: vtrum in omni voluptate & dolore, an in certis quibusdam voluptatibus. Et continentes & constantes, vtrum iidem sint, an ne diuersi. Quod idem exquirendũ est de iis omnibus, quæ sunt huic cõiuncta disputationi. Exordium autem hinc capiat disputatio, vtrum continens homo & impotens ex iis statuantur diuersi, in quibus versentur, an ex eo, quẽadmodum in iis ipsis spectentur. hoc dico, vtrũne omnis impotens homo, ex eo solum, quòd in his vel illis cernatur rebus, necne intelligatur, an ex vtroque potius. Deinde quærẽdum est, vtrum in omnibus voluptatibus impotentia & continentia, necne versentur. Neque enim cernitur in omnibus, is qui vndiq; perfectè & absolutè est impotens, sed in quibus intẽperantes. nec ex eo, quòd absolutè in iis affectus est (idem enim esset quod impotentia) sed quòd certo quodam genere & modo sit affectus, iudicandus est. Nam & hic quidem distrahitur in diuersas partes, consultò, quòd semper præsentem voluptatem putet sequi oportere: & ille non putat, cum interim persequatur. Nam quod aiũt quidam, veram esse illam opinionem nõ scientiam, in qua iudicia sua non possunt tenere: id quidem ad rationem nihil interest. Sunt enim quidam eorum qui sunt in opinione, qui non pendent animi, sed certò se rẽ scire existimant. Ita si ii qui sunt in opinione, potius quàm ii qui rem sciunt & tenent, contra ac sentiunt faciant propter leuem assensionem, nihil inter scientiam intererit; & opinionem. Non enim sunt apud quosdam minus firmæ de iis quæ credũt opiniones, quàm apud alios de iis quæ ipsi sciunt. quod Heraclitus indicat. Sed quoniam dupliciter aliquid scire dicimus (nam & is in quo sciẽtia est, nec ea vtitur, & is qui vtitur, scire dicuntur) permultum interst, ísne qui præditus est scientia neque eam intuetur, ea quæ non sunt facienda faciat, an is qui præditus est, eámque intuetur. Hoc enim absurdum videatur, illud non item, nisi agat eam

E F G H

A intuens. Iam cum enũtiationum sint duo genera, nihil prohibet, eũ qui vtrũq; genus teneat, contrà ac sciat facere, si ea quæ vniuersa est & generalis, vtatur, non quæ est de rebus singulis. Cadunt enim sub actionem res singulæ. Atq; etiam eius quod vniuersum ac generale est, sunt quædã differentiæ. Nam aliud in se ipso vertitur, aliud in rebus. veluti, Omni homini sicca prodesse, &, hunc esse hominem. vel siccum esse hoc tale vel illud. Verùm si tale hoc sit, aut non suppetit, aut certè eo vtitur. Tanta igitur ex iis generibus existet dissimilitudo & differen-
B tia, vt sic scire nihil absurdũ sit, secus mirabile videatur. Præterea situm est in homine, vt alia etiam ratione, atque iis quas modo commemoraui, scientiam habeat. Nam ex eo quòd tenetur animo comprehensa, vsus autem eius & exercitatio non adhibetur, dissimilẽ habitum cernimus, vt & teneatur res quodam modo, & non teneatur. qualis est dormientium, furiosorum, & vinolentorum. Atqui ita sunt affecti, omnes qui in aliqua sunt animi perturbatione. Nam & ab ira & libidine luxuriosorum & quibusdam eius generis, non solum animi per-
C turbantur, sed etiam corpora: nõnulli etiam ad insaniam adigũtur. Perspicuum est igitur, ita vt hi sunt, affectos esse impotentes. Nec verò sententiarum commemoratio earum etiam quæ dignæ sunt scientia, confirmat quenquam conuenienter scientiæ ac sententiæ suæ viuere. Nam & qui aliqua animi perturbatione cõmoti sunt sententias & carmina proferunt Empedoclis: & qui primũ discũt, verba illi quidẽ cõiũgũt, sed quæ nõ intelligant. Debent enim hæc animo insidere omnia: quod vt fiat, tempore opus est. Quocirca qualis histrionum, talis iu-
D dicanda est impotentium oratio. Atque etiam hoc modo causam ex natura intueri licet, quòd cum assensionum aliæ in vniuersis rebus, aliæ in singulis quarũ sensus dominus est, cernantur: si earum vna adfuerit, necesse est quod conclusum sit, animum intus præscribere: & vires eas quarum omne opus in agẽdo est, quod præscriptũ sit, statim exequi. Vt, si quod dulce est, omne gustãdum: hoc autem dulce est, quod sit in rebus sin-

guliſ,neceſſe eſt eum ſimul agere, qui poſsit neq; prohibeatur. E
Cum ergo ineſt de vniuerſis opinio, quæ vetat ne guſtes: alia
autem,dulcia eſſe ſuauia omnia:& alia,hoc dulce eſſe:profectò
hæc exequitur,quæ fortaſsis erat cupiditas. Cum ergo hæc il-
lud fugiẽdum monet, cupiditas cõtrà ad ſe rapit (poteſt enim
omnes animi partes cõmouere) fit, vt à ratione quodã modo &
opinione diſtrahatur animus: non ꝙ ſit per ſe cõtraria opinio,
ſed ꝙ ſolũ fortuito. Non enim rationi opinio, ſed contraria eſt
cupiditas. Quocirca nõ ſunt beluæ impotẽtes, propterea ꝙ re-
rum vniuerſarũ nõ habeant ſenſum, ſed rerum ſingularũ mo- F
dò viſis & recordatione moueantur. Quẽadmodum autẽ dele-
ta ignoratione,ad ſcientiam reuocetur impotens, eadem ratio
eſt & ebrioſorum & dormiẽtium cõmunis, non huius pertur-
bationis propria:quæ ab iis petenda eſt,qui naturas rerum in-
ueſtigant. Quoniam autem extrema enuntiatio eſt eius quod
ſub ſenſum cadit opinatio,actionúmq; ac officiorum eſt pro-
pria:eam aut nõ tenet is qui perturbatione commotus eſt, aut
ſic certè eam tenet, vt ſic tenere non ſit ſcire, ſed more vinolẽ-
torũ Empedoclis carmina recitare. Et quoniã nõ ſunt vniuer- G
ſæ extremæ enũciationes,neq; ad ſcientiã æquè valent ac vni-
uerſæ:etiã quod Socrates quærebat contingere videtur. Neque
enim tum cũ adeſt quæ vere ac propriæ ſcientia dicitur,ſed ea
quæ hauritur ſenſibus, animi perturbatio naſcitur, aut ea di-
ſtrahitur à perturbatione. Ac hominẽ quidẽ ſciẽtia præditũ,&
nõ præditũ,intẽperate viuere,quóq; modo quis in ſciẽtia poſsit
4 eſſe impotẽs,ſit dictum ſatis. Deinceps dicẽdũ eſt,vtrũ ſit
aliquis abſolutè impotens,an aliqua ex parte omnes habeãtur: H
tum ſi eſt aliquis,quibus in rebus cernatur. Illud igitur perſpi-
cuum eſt,continentes conſtantes, impotentes molléſq; homi-
nes in voluptatibus doloribúſq; verſari. Eorum autẽ quæ vo-
luptatem efficiunt ac delectant, alia ſunt neceſſaria, alia pro-
pter ſe ſunt illa quidem expetenda, ſed tamen exuperantiam
habent. Neceſſaria quidem ſunt quæ ad corpus pertinent,quo
ex genere ſunt,ea omnia quæ ad cibum vſúmq; venereorũ re-

A feruntur. itémque ea in quibus temperantiam & intemperantiam locauimus. Alia non ſunt illa quidem neceſſaria, ſed ex ſe & propter ſe expetẽda, vt victoria, vt honos, vt opes, & quæ bona ſunt eiuſdem generis. Ac eos quidem homines, in quibus contra rectam rationem quam tenent, horum modus nullus eſt, non abſolutè impotentes vocamus, ſed cum adiunctione, pecuniarum, quæſtus, gloriæ: & animi impotentes, nõ ſine adiũctione, vt dixi, ꝙ ſint diſsimiles, & ex ſimilitudine nominẽtur. Qualis fuit is qui vicit ludis Olympicis, in quo paulum B admodum à propria communis differebat appellatio. Sed tamen diuerſam fuiſſe, hinc perſpici poteſt, quòd impotentia vituperatur, nõ ſolùm quia peccatum ſit, ſed etiam quia aut perfecta & abſoluta vitioſitas ſit, aut aliqua ex parte. quod illorũ contingit nemini. Eorum autem qui in corporis voluptatibus verſantur, iis in quibus temperantiam & intemperantiam eſſe diximus: qui nõ conſultò & cogitatò, ſed inconſultè immoderatas voluptates ſequitur, doloréſq; nimios fugit, vt famis, vt ſitis, vt caloris & frigoris, eorúmque omnium quæ in tactu C guſtatúque conſiſtunt: is non cum adiunctione, vt iræ, ſed abſolutè impotens nominatur. Quod ex eo intelligi poteſt, quia in his impotentes eſſe dicuntur, in illis non dicuntur. Ob eãq; cauſam in eodem impotentem & intemperantem ponimus, cõtinentémque & temperatum: illorum verò neminem, quòd in iiſdem quodam modo voluptatibus doloribúſque cernantur. Sunt in his illi quidem, ſed non eodem modo, ſed illi conſultò, hi inconſulto. Itaque potius intemperantem appellari licet eum qui nulla aut certè leui cupiditate incitatus, ma- D gnas & immodicas voluptates ſequatur, vel mediocres dolores fugiat, quàm eũ qui idem faciat magnis firmíſque cupiditatibus impulſus. Quid enim ille faciat, ſi iuuenilis libido exarſerit, & in rerũ neceſſariarum indigentia firma ægritudo? Sed quoniam cupiditates ac voluptates aliæ ſunt in honeſtis & bonis (ex iis enim quæ mouent & delectãt, quædam ſua vi & na-

tura expetenda sunt, alia his contraria, nonnulla media, vt pe- E
cunia, quæstus, victoria, gloria) in his omnibus cæterísq; eiusdē generis, & mediis, non quia eorū studio, cupiditate & amore teneantur homines, vituperantur, sed quia modum in eis finémque transeant. Itaque omnes, qui præter modum aut vincūtur eorum aliquo quæ suapte natura honesta sunt & bona, aut eadem sequuntur, non laudantur. vt qui plus quàm ratio patiatur vel gloriæ student, vel liberis, vel parentibus. Nam & hæc in bonis sunt, & qui iis inseruiunt, in laude versantur. Sed tamen in his quoque est quædā exuperantia, si quis, vt Niobe, F
bellet cum Diis. aut quemadmodum Satyrus ille qui amans patris vocatus est, insano amore afficiatur in patrem. Nimiū enim insanire ille videbatur. Vitium igitur in his nullū versatur, propterea quòd, vt dixi, vnumquodque eorum in iis est, quæ per se expetuntur: sed eorum nimiæ ac immodicæ prauæ sunt ac fugiendæ cupiditates. Itémque ne impotentia quidem. Est enim non modo in malis, sed etiam in vitio impotentia. Ex similitudine autem perturbationis cum adiunctione vnicuiq; impotentiam attribuunt, cum medicum malum appel- G
lāt, malúmque histrionem, quem omnino & absolute malum nunquam dicerent. Vt igitur hic malus dicitur non quòd sit vitium vnumquodq; eorum, sed quia quadam proportione est simile: sic illic etiam existimanda est continentia & impotentia ea quæ in iisdem quibus temperantia & intēperantia, versatur. Eadem etiam ratione de ira dicimus. Quocirca cum adiunctione iræ, vel gloriæ & quæstus, impotētia aliquid fieri di-
5 cimus. Sed cum aliqua iucunda sint natura, quorum alia omnino & absolutè, alia animantium hominúmque generi vo- H
luptatem afferunt: quædam non natura & per se, verùm alia ex morbo, quædā cōsuetudine, nōnulla vitiosa deprauatáq; natura nascuntur: licet etiam in his similes proportione affectiones cernere. vt beluarum, qualis fuit eius mulieris, quam incisis grauidis mulieribus fœtus deuorare aiunt solitam: aut quibus ferunt delectari efferatos circa Pontū quosdam homines,

A quorum alios cruda, alios humana carne vesci cõfirmant, alios commodare vltro citroq; liberos in conuiuiis. aut quod ferunt de Phalaride. Atque hæ quidem beluarũ sunt similes affectiones. Aliæ ex morbis furiáq; nascuntur, vt in illo qui matrẽ mactauit & comedit: & in eo, qui conserui iecur. Aliæ partim ex morbo, partim consuetudine gignuntur, vt pilorum euulsiones & esus vnguium, carbonum etiam & terræ. Præterea libidinosorum cum maribus concubitus. Aliis enim natura, aliis consuetudine eueniunt. vt iis qui ab initio pueritiæ adhibent B cõsuetudinem. Ac eorum quidem quibus causam natura suppeditat, neminem impotentem solemus dicere. vt ne mulieres quidem, quòd non incubent, sed succubent. Itémque ii qui in morbum incidere solent. Vt igitur immanitas & quæ beluarũ similis est, sic singulæ hæ animi affectiones, finem vitii modúmque transeunt. His autem si quis teneatur constrictus, & vincat eas, aut ab iis vincatur, non sit perfecta absolutáq; impotentia, sed quædam par ac similis. quemadmodum ne is quidẽ habeatur impotens, qui ira incitatus sit, sed in perturbatio- C ne modo esse dicatur. Omnis enim perinsignis vitiositas, amẽtia, timiditas, intemperantia, & duritia, vel ex feritate, vel ex morbo nascitur. Qui enim natus est eiusmodi, vt metuat omnia, etiamsi mus strepitum edat, beluarum simili quadam ignauia timidus est habendus. & qui muscipulã vi morbi timeat. amentésque ii, qui à natura expertes rationis, solũ sensuũ munus exequũtur, immanes quidã beluarúmq; similes habẽdi sunt. vt quædã genera barbarorũ procul habitãtiũ. At qui ex morbo vt comitiali vel furia, morbosi. potest autem quis solũ D affectus esse, neq; vincetur. vt si Phalaris filii vorãdi cupidus, vel incredibili captus libidine, se coerceat & sustineat. Fieri etiam potest, vt quis vincatur à perturbatione, nõ solum sit in ea. Quemadmodum igitur vitium aliud est quod naturam attingit humanam, quod idem absolutè vitium dicitur: aliud cũ adiũctione. quod beluarum sit proprium, vel ex morbo nascatur, non absolutè: sic perspicuum est impotentiam esse aliam

quæ beluarum propria est, aliam eam quæ ex morbo nascitur. E
Absolutè autem ea sola, quæ intemperãtiam humanam comitatur. Illud ergo iam quidem perspicuum est, continentiã & impotentiã in iis duntaxat versari, in quibus temperantia sit, & intemperantia: aliúdque earum esse genus, quod du&tum ex similitudine in aliis rebus cernatur.
6 Nunc ostendamus animi quàm cupiditatum minus turpem esse impotentiam. Ira enim parêre illa quidẽ videtur quodã modo rationi, sed more ministrorum & seruorum eorũ qui præpropere munia obeãt, qui antè quàm omnia quæ præscribuntur, audierint, abeunt, F
deinde officio desunt. & ritu canum, qui prius quàm consyderarint, sit ne is amicus qui pulsauit, allatrant. Sic ira feruore ac repentino motu incitata audit illa quidem rationem, sed præscriptione non intellecta, ad supplicium se vltionémque conuertit. Cum enim ratio, vel visio potius contumeliam vel contemptum subesse docuit, hæc tãquam sit collectum ratiocinatione, huic, vel illi bellum esse inferendum, repentè excãdescit. At verò cupiditas, si ratio vel sensus modo moneat, hoc vel illud esse suaue, inflammata rapitur ad perfruendas voluptates. G
Ita quodam modo sequitur rationem ira, cupiditas non item. Est igitur turpior cupiditas. Quinetiam impotens animi quodam modo à ratione vincitur: ille autem nõ à ratione, sed à cupiditate. Iam ei potius ignoscendum est qui cupiditates sequitur naturales, quoniam ex eo genere etiam cõmunes sunt, quia communes. At iracũdia & acerbitas à natura nobis potius tributa est, quàm cupiditates eæ quæ, semper immẽsæ sunt & immoderatæ, & minus necessariæ. Vt ille qui cũ verberaret patrem, & hanc rationem causámque attulisset, hunc suum, & H
illum superiorem verberasse: producto filio, hic etiam, inquit, vbi adoleuerit, me verberabit. est enim hoc nobis proprium, & hereditarium. Et ille, qui cum à filio traheretur, eum iussit ad fores cõsistere. à se enim ad eum locum patrem esse tractũ. Iã quo quisq; maiore fraude & ex insidiis agit, eo iniustior est. Iracundus autem non agit fraude, neque insidiatrix est iracũ-

A dia, sed aperta. & cupiditas est. vt aiunt Venerem. Cyprigenã enim insidias nectere ait Homerus, baltheũmq; tribuit ei in quo doli essent.

Fraus, animos quæ prudentum insidiata fefellit.

Ita si iniustior est, & turpior hæc impotẽtia ea quæ animi est, quæ eadem absolute impotẽtia & vitiositas vocatur quodam modo. Præterea nemo dolens paret libidini. At qui per irã facit, omnis dolens facit: & qui libidini obsequitur, libẽter facit. Si igitur quibus rebus iustius offendimur, eædẽ sunt cum ma-
B iore iniuria coniunctæ: & impotentia cupiditatũ. Neque enim ira dominante loci aliquid libidini relinquitur. Ergo hoc iam perspicuum est, impotentiam cupiditatum, animi esse impotẽtia turpiorem: in iisq; voluptatibus & cupiditatibus esse cõtinentiam ac impotentiam quæ ad corpus pertinent. Intelligẽda est autẽ harũ ipsarum distinctio. Aliæ enim sunt, vt initio diximus, humanæ & naturales & suo genere & accessione, aliæ beluarum propriæ, quædã ex oblæso principio, morbísque gignuntur. quarum in primis duntaxat sunt temperantia &
C intemperantia. Itaque nec temperantes beluas dicimus nec intemperantes, nisi per metaphoram, etiam si aliud animantiũ genus alii præstet, petulantia, contrectatione, & libidine omnia vorandi. Neque enim beluarum vllum iudicium est vel consilium: sed vt furiosi exuerunt hominem ex homine, sic feræ deprauatæ sunt natura sua. Minus autem malum est feritas & immanitas, quàm vitium: terribilius nõ item. Neque enim in illis quod est optimum, deprauatum est, vt in homine, sed inflexum est & incuruatum, nec vim obtinet. Similiter igitur
D facio vt si inanimum cum animãte conferrem, vtrum sit peius. Semper enim infirmior est & imbecillior eius prauitas, quod principii sit expers. Ratio autẽ principium est. Similis igitur sum, vt si quis iniustitiã cum iniusto homine cõpararet, quorum vtrumque quodam modo flagitiosius est. Nam homo si prauus sit, plura infinitis partibus detrimenta & incommoda quàm fera inferre potest. In quibus autem voluptatibus 7

ac doloribus, cupiditatibus & fugis, quæ ad tactũ gustatúmque E
pertinent, consistere temperantiam & intemperantiam suprà exposuimus, iis potest quispiam ita esse affectus animo, vt ab iis vincatur quæ etiam pleriq; superant: potest etiam ea vincere & infra se iudicare, à quibus pleriq; vincãtur. Horũ qui in voluptatibus ita animo affecti sunt, ille cõtinens, hic impotẽs, nominatur. In doloribus, hic cõstãs & patiẽs, ille mollis & delicatus. Sũt autem & aliæ inter has locatæ animi affectiones, q̃q̃ magis ad vitiosas deflectere videantur. Et quoniã volupta-
tes aliæ sunt necessariæ, aliæ non: vsq; ad certum quendam mo- F
dum: nimiæ autẽ & parũ magnæ nõ sunt necessariæ: quod idẽ in doloribus contingit: qui immoderatas persequitur volupta tes aut quia magnæ sunt, aut id faciunt de industria propter se, non propter aliud aliquid ex iis consequens, is intemperans habendus est. Quem quoniam necesse est nullius facti pœnitere, idcirco est insanabilis. Omnes enim, quos nihil pœnitet, sanari nullo modo possunt. Qui autẽ deficit à modo perfruendæ voluptatis, huic contrarius ponitur. At qui medius perfe-
ctúsque est, temperãs nominatur. Eadem est ratio eius, qui do- G
lores corporis declinat: nõ quia vincitur, sed de industria. Eorum autem qui non animi iudicio ducũtur, quidam voluptate rapitur, alius molestiæ fuga, quæ cupiditatem cõsequatur. Ita inter se sunt dissimiles. Sed multo deterior videatur, si quis nulla aut leui cupiditate ductus, quàm si firma, aliquid faciat: & si quis nulla ira incitatus pulset & verberet aliquem, quàm si idem commotus fecisset. Quid enim facturus fuisse videtur, si fuisset incitatus? Ita peior est impotẽte intemperans. Eorum
verò quos modo nominaui, alius mollis potius, alius intempe- H
rans appellatur. Contrarius autem est & continens impotenti, & molli ac delicato constans & patiens. Constantia enim & patientia in resistẽdo est, in vincendo cõtinentia. Aliud est autem resistere, aliud vincere. vt aliud non vinci, aliud vincere. Quare expetenda quidem magis est cõtinendi ratio, quàm resistendi fortitudo. Qui autẽ à ratione deficit iis rebus, quibus

A pleriq; & obsistere possunt,& obsistunt, is mollis & delicatus habendus est (Delitiæ enim quædam animi mollities est) vt si quis vestem trahat,ne quã investe tollenda suscipiat molestiã & dolorem. Et qui imitatur ac fingit ægrum, non se miserum esse putat cum sit misero par ac similis. Similis est ratio continentiæ & impotẽtiæ. Neque enim mirum sit aliquem esse, qui â firmis & immodicis voluptatibus doloribúsue vincatur: quinetiam venia danda est, si quis obsistens vincatur, vt Theodecti Philoctetes ictus â serpente, vel Carcini Cercyon in Alope. Et vt homines qui tenere risum conati, vniuersum effundunt, quod Xenophanti accidit. Sed si quis iis omnibus suc-
B cumbat, quibus pleriq; possũt obsistere, id denique sit mirum. præsertim si neque genere naturæ, neque morbo impeditus, possit obsistere. Qualis est in Scytharum regibus mollities, propter genus hominũ, fœmina etiam á maris natura recessit. Atq; etiã intemperãs videtur, si quis est ad ludum propensior, qui etiam mollis dicitur: ludus enim leuamentum est, si quidẽ requies. At omnis qui ad ludũ est procliuior, in iis est qui modum requietis transeunt. Impotẽtia autem alia ex temeritate, alia ex imbecillitate gignitur. Alii enim consilio capto, nõ ser-
C uant neque tenent id quod statuerunt victi & debilitati obiecta specie voluptatis. Quidam quia nihil se neque rationẽ cõsuluerunt, â perturbatione rapiuntur. Nõnulli enim quemadmodum quasi titillati ante & deliniti blãditiis voluptatis nõ succumbunt: sic cum præsenserunt & prouiderũt, excitarũtq; & se & rationem, nunquã â perturbatione vincuntur, siue sensum suauitate quadã demulceat, siue asperitate deterreat. Ma-
D ximè autem acutorum & atra bili hominum est temeraria impotentia, quoniam illi propter celeritatem, hi propter vehementiam rationem & iudicium suum nõ retinent, hoc ipso quód visionem & speciem obiectam animo facilè sequantur.

Quoniam autem, vt dixi, factorum suorum non pœnitet 8
intemperantem, quippe qui permaneat in sententia, impotentem verò quodã modo pœnitet: idcirco non ita est vt quæren-

do disputauimus, sed hic sanabilis est, illi nulla sanitas adhiberi potest. Simile est enim malum hoc aquæ intercuti & tabi: impotentia his hominibus qui morbo comitiali afflictantur, propterea quòd assidua illa & sempiterna, hæc non assidua est improbitas. Omninóq; ex alio genere impotentia est, ex alio vitiũ: vitiũ enim omne occultũ est, nõ est occulta impotentia. Atqui horum ipsorum meliores ii qui à ratione desciscunt, quàm ii in quibus est ratio, & sententia, neque in ea permanẽt, siquidem à minore perturbatione victi iacent, neque id inconsultò, vt alteri. Est enim impotens iis similis hominibus, qui & cito, & pauculo vino epoto, & minore quàm pleriq; incidunt in ebrietatem. Ac impotentiam non esse idem quod vitium, nisi fortè aliqua ex parte, hinc perspici potest, quòd illa non est cum animi iudicio & proposito coniuncta, vitium est. Est inter hæc tamen in actionibus quædam similitudo, vt illud Demodoci in Milesios, Milesii non sunt illi quidem insipientes, sed tamen eadem quæ insipientes faciunt. Et impotentes quidem cum non sint iniusti, faciunt tamen iniuriam. Quoniámq; hic eiusmodi est, qui propterea quòd sibi nõ persuaserit, immoderatas quasdam etiam contra rectã rationem corpore voluptates percipiat, ille autem sibi induxerit animũ, quòd sit eiusmodi qui eas sequatur: ille facilè desistet de sentẽtia, hic non desistet. Nam & virtus omnis principium conseruat, & vitium labefactat. Principium autem actionis & officii, id est quò referuntur omnia, vt in Mathematicis ea, quæ ponuntur. Vt igitur illic, ita hic principia nõ docet ratio, sed sola virtus vel quæ insita est natura, vel a more perfecta, bene sentire docet de principio. Est igitur eiusmodi temperans. cui est intemperans cõtrarius. Est etiam alius qui propter perturbationem à recta ratione desciscit, quem vt ne agat ex rationis præscriptione, impellit perturbatio: eadem vt ei certum fit & destinatum, eius generis voluptates persequi oportere, nõ vincit. Hic impotens nominatur, qui & melior intemperante est, nec plane improbus. Saluum enim in eo & integrum est prin-

A cipium, quo nihil in nobis est præstantius. Huic autem repugnat alius, qui permanet in sentẽtia, à qua eum nulla potest dimouere perturbatio. Ex quo perspicuum est, hanc in bonis, illã in malis esse animi affectionẽ. Vtrum igitur in quauis sententia continens cernatur, & quolibet proposito, an in recto & honesto? Et impotens, vtrum non in qualibet sententia permaneat, & institutum quodlibet nõ sequatur, an falsam duntaxat rationẽ teneat, rectũq; institutũ? vt initio quæsitũ à nobis est: an fortuitu in quauis, per se in vera ratione & sentẽtia ille permaneat, hic non pmaneat, quæstio est. 9

B Si quis enim hoc ꝓpter illud expetat vel sequatur, per se & propter se hoc expetit. fortuito illud superius. Omnino autẽ & absolutè dicimus expeti id, quod propter se expetatur. Ita in qualibet hic sentẽtia pmanet quodã modo, ille ab eadem abducitur, ac propter se in vera. Sunt autem qui in sententia permanent, sunt etiam quos pertinaces vocant, quales sunt ii qui desistunt ægrè à sententia. Hi simile quiddam habent continenti, vt prodigus liberali, & audax forti, cum ab eo absint distẽntq; plurimum. Qui enim per-

C turbatione aut cupiditate non abducitur à sententia, is continens dicitur, quandoquidem si ita res ferat, desistet facile à sententia continens. Illi verò non ratione ducti mutant sententiam. Nam se vltro cupiditatibus offerunt, & pleriq; inflammati voluptate rapiuntur. Pertinaces autem sunt, sentẽtiæ suæ defensores, & indocti & agrestes. Ac sententiæ suæ defensores, in eo vel voluptatẽ sequuntur vel dolorem. Voluptatem enim ex victoria percipiunt, si non dimoueantur de sententia: & ferunt iniquo animo, si sua, quasi decreta tollantur & infirmen-

D tur. Ita sunt illi quidem impotenti quàm continenti similiores. Sunt etiã qui non stant in eo quod statuerunt, non propter animi impotentiam, vt in Philoctete Sophoclis Neoptolemus qui propter voluptatẽ eamq; honestam non permansit in sententia. Nam verum enunciare, honestum illi fuit, cum illi mẽtiri induxisset Vlixes. Neq; qui voluptatatis causa nisi obscœnæ aliquid faciunt, omnes continuo vel intemperãtes vel sce-

lesti, vel impotẽtes sunt habendi. Quoniam autem est aliquis E
eiusmodi, qui minorem quàm sat sit, corpore voluptatem percipiat, quíq; cum sit eiusmodi permanet in sententia: fit, vt inter eum & impotentem, medium locum obtineat continens. Nam & propter vim quandam maiorẽ non seruat rationẽ impotens, & hic propter minorem. At verò continens sic suum iudicium retinet ac ratione, vt ab ea nulla vi nullóque impetu possit deiici. Quoniámque in bonis est continentia, ambas necesse est contrarias animi affectiones esse in malis. Quod perspicuum est quidem certè: sed quia altera in paucis atque raro F
animaduertitur, idcirco vt temperantia intemperantiæ modò repugnare videtur, sic continentia impotentiæ. Et quoniam multa dicuntur per similitudinem, continentia quoque temperantẽ similitudine quadam consecuta est. Vt enim continẽs sic temperans eiusmodi est, qui nihil quod rationi sit contrarium, faciat propter eas quæ ad corpus pertinent voluptates. Sed hoc interest, quòd in illo insunt, in hoc nullæ sunt prauæ cupiditates: & quòd hic eiusmodi est, qui nulla cõtra præscriptum rationis capiatur voluptate. capitur ille quidem, sed nõ G
rapitur. Similes etiam sunt inter se intemperans & impotens, cum sint & dissimiles, quoniã vterq; voluptates corpore per-
10 cipit, sed ille sentit percipiendas esse, hic non putat. Neque verò vnus idémq; vnà prudens esse potest & impotens. Nã qui prudens sit, eundem etiam bonum virum esse ostẽdimus. Præterea non ex eo solum prudens nominatus est, quòd intelligat, sed ex eo etiam ꝙ vsu rerum valeat ad rerum actionem. Atqui non est idoneus ad rerum actionẽ impotẽs. Ingeniosum quidẽ H
hominẽ nihil prohibet impotentem esse. Itaque nonnulli videntur interdum prudentes, etiam impotentes, propterea ꝙ vt superioribus libris ostendimus, inter ingenium & prudentiam intersit, & quòd finitima sunt cogitatiõe, sed re naturâq; differant. Nec verò debet impotens ita affectus esse animo, vt qui scit, & contemplatur, sed vt dormientes & furiosi. Idémq; voluntate sua facit omnia (scit enim quodam modo & quid &

A cuius rei causa agat) sed minimè est improbus. Rectum enim est in eo animi iudicium. Quocirca improbus aliqua ex parte est, non iniustus, cum nō fraude neque ex insidiis agat. Eorum enim quidam non stant in eo quod iudicarunt, furiosus autem non deliberat omnino. Similis est igitur impotēs ciuitati, quæ statuit illa quidem quæ sunt præclara omnia, legésque habet & bonas & salutares, sed nulli paret. Id quod Anaxandrides facetè dixit, Ciuitas leges condit, quas non tuetur ipsa. Improbus autē ei, quæ seruat illa quidem leges, sed malas & per-
B niciosas. Sed in eo quod multitudinis animum vincit omnis & cōtinentia & impotētia cernitur. ille enim diutius, hic minus diu perstat in sententia quàm vires ferāt plurimorum. Faciliúsque impotentia sanari eorū potest, qui atra bili tenētur, quàm eorum qui statuunt, nec stant in eo quod sit iudicatum. Et ii qui consuetudine, quàm qui natura impotentiam compararunt. Est enim facilius consuetudinem mutare, quàm naturam: quippe cum propterea sit molesta consuetudo, quòd ad
C naturam proxime accedat. Id quod etiam Euenus poeta carminibus tradidit.

Consuetudo valet, longos mansura per annos:
Illáque naturam, vires si sumpserit, æquat.

Ac continentia quid sit, quid impotentia, quid constantia & mollities, quam hæ inter se rationē habeāt animi affectiones, iam expositum explicatúmq; est. Voluptas autem quid sit, 11
quid dolor, quæque eorum vis & natura, Philosophi ciuilis est tenere & cognosse: quippe cum is sit finis beatæ vitæ quasi ar-
D chitectus, quē intuentes omnia vel in bonis vel malis esse censeamus. Iam verò cū virtutes & vitia more perfecta, in voluptate ac dolore inhærere posuerimus, pleriq; etiā cū voluptate vitam beatam coniunctam esse affirment: hæc nobis de voluptate & dolore etiam necessariò suscipienda disputatio est. Itaque μακάριον, id est beatum, ἀπὸ τοῦ χαίρειν nominarunt. Sunt igitur, qui nullam voluptatem bonum esse censent, neque per se neque fortuitò & accessione: quòd non idem sit bonum &

voluptas. Alii nonnullas in bonis numerant, multas in malis. E
Tertia etiam est sententia eorum qui asserũt, etsi omnes in bonis sint, tamen nõ posse summum bonum in voluptate numerari. Omnino quidem nõ est bonum voluptas, quòd voluptas omnis sit motus quidam, qui cum suauitate quadam naturam mouet, & ad eã affluit & illabitur. Neque enim ex eodem genere sunt motus & finis. vt nulla in ædificando suscepta opera, domus vocatur. Præterea & tẽperans voluptates fugit, & prudens sequitur id quod dolore vacat, non quod voluptatem efficit. Impedit etiam voluptas cõsilium, eóq; magis, quo maior F
sit & longior, vt luxuriosorum. qui enim in ea sit, nihil agitare mẽte, nihil ratione, nihil cogitatione consequi potest. Iã verò, nulli arti quasi materia quam tractet & in qua versetur, subiecta est voluptas, cum interim omne sit artis opus in bonis. Præterea voluptatẽ & pueri persequuntur & beluæ. Nam non omnes esse in bonis, hinc perspici potest, quod earum quædam obscœnæ sunt, & vt probra obiiciuntur, & quòd nocent. Quædam enim eorum quæ sensum dulcedine quadam permulcent, morbos afferunt. Non esse autem in voluptate summum bonũ, G
quòd non finis sit, sed ortus. Atque hæc ferè sunt quæ de volu-
12 ptate asseruntur. Ex quibus non effici, vt voluptas ne sit bonum, neque summum bonum, primum ex hoc intelligi potest, quòd cum duplex sit bonum, alterum, quod absolutè & per se bonum sit, alterum, quod alicui bono sit & vsui, eodem etiam modo naturæ & habitus consequentur. Ita & motus & ortus. Quæq; malæ videntur, perfectè & per se malæ sunt, alicui non sunt, sed expetendæ. Quædam verò certo cuidam voluptati non sunt, sed aliquando, & perexiguo tempore, expetendæ non H
item. Aliæ non sunt voluptates, sed vidẽtur, quales sunt ægrotorum. Deinde cũ bonorum aliud sit actio, aliud habitus, quæ ad constitutionem habitus naturalis pertinent, accessione ac fortuitu sensus mouent atque delectant. Est autem in cupiditatibus actio reliqui habitus atque naturæ. Sunt enim quæ dolore & cupiditate vacant voluptates, quales sunt quæ cognitio-

A nis contemplationisque causa percipiuntur, tum cum natura nihil desyderat. Quod ex eo perspici potest, quia non eisdem rebus voluptatem pariētibus delectantur homines, tum cum natura expleta est, & contenta iis quæ per se voluptatem pariunt, & cum satiata est cōtrariis. Nam & acribus & amaris tum delectari solent, quorum nihil suapte natura gratum est, neque absolutè iucundum. Ita ne voluptates quidem. Vt enim quæ habent delectationem inter se differunt, sic eæ etiam quæ ex illis percipiuntur voluptates. Nec verò aliud aliquid necesse est voluptate esse præstantius, vt nonnulli asserunt, videlicet finem motus. Neque enim sunt in motu voluptates,
B nec copulatæ sunt omnes cum motu: suntque potius actiones & finis. Nec dum gignuntur eueniūt, sed cum ad vsus adhibētur. Nō est etiam finis omnibus alius propositus, sed iis modò, quæ ad perfectionem habitus & naturæ pertinēt. Itaque illud non est præclarè dictum, voluptatem esse motum quēdam cū suauitate ad sensus affluētē. sed definiēda fuit potius, actio esse habitus naturæ congruentis. & pro illo, ad sensus illabens, non impedita. Quāquam motus videtur esse, quòd proprie & vere fit in bonis, cum præsertim actionem motum esse putēt, & sit
C aliud. Nam quod aiunt, malas esse propterea, quòd morbos pariant nonnullæ res quæ voluptatem efficiant, idem valet contra salubria, quorum quædam rei nummariæ obsunt. Hac quidem ratione vtraque erunt inutilia. Atqui ex hoc quidem non sunt praua æstimanda, quoniam cognitio etiam rerum nocet interdum valetudini. Neque verò consilium mentis aut habitum vllum impedit quæ ex quaq; re percipitur voluptas, sed
D absurdæ. Etenim quæ ex discendo & contemplādo capiuntur voluptates, in iis inuitamēta quædam insunt, quibus magis ad discendum cognoscendúmque moueamur. Quod autem afferūt arti nulli voluptatem quasi materiam quam tractet, propositam, præclarè cecidit. Neque enim vllius alterius actionis ars est, sed potius facultatis. Quanquam voluptatis videntur esse vnguentaria & culinaria. Quod verò aiunt, temperantem

fugere prudentémq; sequi vitam dolore vacantem. pueros autem & beluas voluptatem persequi: hæc vna ratione omnia refelluntur. Sunt enim, vt diximus, nonnullæ per se bonæ & honestæ, aliæ nō honestæ, quas pueri ac beluæ sequuntur. prudēs autem earum vacuitatem, quæ cum cupiditate & dolore coniunctæ sunt, quæ eædem ad corpus pertinent. (Hæ enim sunt ex eo genere.) & intemperans eas, ex quibus intemperās nominatus est. Itaque moderatus vir eas fugit, quoniam sunt & temperantis quædam propriæ. E

13 Hoc etiam inter omnes cōstat, dolorē malum esse atq; fugiēdum. Nam alius absolutè malum est, alius quia est impedimento. Quod autem ei cōtrarium est quod fugiendum sit, quia fugiendum est atque malum, id omne bonum. Est igitur bonum voluptas. Neque enim ita processit refutatio, vt dissoluebat Speusippus, vt maior res minori & pari est, dolorē voluptati esse contrariū. Neque enim dicat voluptatem quasi malū quoddā esse. Sed nihil prohibet summū esse bonum voluptatem, etiamsi nōnullæ numerentur in malis, vt si pernitiosæ sint aliquæ sciētiæ, tamen sit aliqua in bonis sciētia. F

Quinetiam si ab vnoquoque animi habitu proficiscantur non impeditæ actiones, siue in omnium actione sit beatitudo, siue in earum aliqua nō impedita: profecto eam necesse sit expeti maximè. Atqui hoc ipsum est voluptas. Ita erit summum bonum voluptas, etiam si aliquæ in malis ponantur omnino. Ob eámque causam beatā vitam & iucundā ducunt omnes, & cum voluptate cōiungunt, nec iniuria. Nulla enim actio si impedita sit, perfecta esse potest. Beatitudo autē vndiq; perfectū quiddā & absolutum ponitur. G

Quocirca corporis bonis & externis eget beatus, vt ne hæc impediri possint. Qui autem beatum eum dicunt, qui eculeo torqueatur, maximisq; opprimatur calamitatibus, dum modò vir bonus sit, seu voluntate sua, seu inuiti, nihil dicunt. Videtur autem quibusdam beata vita idem esse quod secūda fortuna, hoc ipso ꝙ quòd externis bonis sit opus. Non ita est. Ea enim si immoderata est & immensa, impedimento sit beatæ vitæ, nec iam prosperitas appellari de- H

A beat. Est enim eius in beata vita certus quidam modus terminúsque retinẽdus. Sed voluptatem quidem esse summum bonũ quodã modo, hinc intelligi potest, quòd eam omnes homines & beluæ sequuntur. Nec opinio quidem certè omnino extincta est, quam tot populi claram illustrémque reddiderũt. Sed quoniam non eadem est aut videtur natura affectióue optima, idcirco non eandem omnes sequuntur voluptatem: sed tamen voluptatẽ omnes, non quam putant quidem, aut nominarent, sed tamen eandem fortassis persequuntur. Est enim natura di-
B uinum quiddam insitum omnibus. Sed nominis hæreditatem sibi vendicarunt & sumpserunt ad corpus pertinẽtes voluptates, quòd ferè ad eas procliues sint omnes, earúmque sint participes. Quoniam igitur hæ solæ notæ sunt, idcirco has solas esse putãt. Illud etiã perspicuum est, nisi sit voluptas bonũ & actio, non posse iucunde viuere beatum. Quamobrẽ enim eã desyderet, si nõ modo nõ sit in bonis, sed & in ea possit dolens viuere? Neque enim dolor bonum sit aut malum, nisi etiã voluptas sit. Ita quãobrem eũ fugiat? Non igitur quidem iucundior ac sua-
C uior sit vita boni viri, nisi etiam eius sint actiones. De iis 14
autem voluptatibus quæ ad corpus pertinẽt, iam disserendum est nobis, quoniam quidem nonnullas voluptates vehementer expetendas dicimus, vt sunt honestæ ac liberales, nõ corporis, nec in quibus versatur intemperans. Quid est igitur, cur dolores contrarii sint in malis? siquidem malo bonum est contrarium. An quia quod malum nõ est, idem etiam bonum est, ita sunt necessariæ in bonis? an ad certum aliquem vsque terminũ & modum sunt in bonis? Nam quibus in affectionibus motio-
D nibúsque trãsire modum non licet, nec in voluptate licet: quibus licet, & in voluptate. voluptatum autem corporis est quædã immoderata copia & exuperantia, & malus in eo cernitur, quòd immodice his perfruitur, nõ necessariis. Omnes enim & epulis delectantur & vino & libidine, sed nõ vt ratio postulat. Cõtraq; fit in dolore. Neq; enim quispiã nimium dolorẽ fugit, sed dolorem omnino: quippe cũ ei nõ sit quod nimium est cõ-

trarius, nisi fortè ei qui quod immoderatum est ac nimiũ persequatur. Et quoniam non solum verum enuntiandum est, sed causa etiam afferenda est cur quicque falsum sit (hoc enim ad fidem valet. Nam cum apparet cõsentaneum esse, quamobrem visum sit verum quod verũ non esset, tum id facit, vt vero magis assentiamur) idcirco afferenda ratio est, cur voluptates corporis magis expetẽdæ esse videantur. Ac primum quidẽ certè, quòd depellunt dolorem. Itaque cum maioribus quibusdã doloribus excruciantur, tum quasi medicinam quãdam singularem corpore percipiunt voluptatem. Quoniam autem vehemẽtes curatiões adhibẽtur, idcirco eas persequũtur, propterea quòd contrario repugnare videantur. Non igitur bonum videtur voluptas, vt dixi, duabus de causis, quòd aliæ sunt actiones deprauatæ naturæ, aut simul vt orta est, qualis est ferarum: aut cõsuetudine, vt flagitiosorum hominum. Aliæ sunt medicinæ & curationes eius quod desyderatur. quas melius est adesse q̃ gigni. Quædam quoniã cum perfectæ sunt, percipiuntur, fortuitò sunt bonæ & honestæ. Iam percipiuntur ab iis qui aliis affici non possunt, hoc ipso q̄ firmæ sunt & vehementes. Itaq; sitim quandam sibi ipsi obsonant & comparãt: quæ si nemini noceat, caret reprehẽsione: sin noceat, est in vitio. Neque enim præsto sunt aliæ quibus perfruantur, quorum neutrum molestum est plerisq; natura. Sunt enim in perpetuo labore animãtia, vt etiam physica, id est naturalis ratio declarat, quæ cernere & audire molestum esse docet, sed assiduitate quotidiana & consuetudine sensuum assueuimus. Similiterq; in adolescentia homines ita affecti sunt propter crescendi consuetudinem, vt vinolenti. & iucunda est adolescentia. At verò qui atra bili sunt natura, ii semper requirãt desyderũtq; medicinam, quòd eorum corpus continenter pungatur propter temperationem, & in firmis sint cupiditatibus. Atqui abiicit dolorem, quæuis etiam, dum vehemens sit, dolori aduersaria voluptas. ob eámq; causam homines intemperãtes fiunt & flagitiosi. Quæ autem vacant dolore voluptates, earum nullæ sunt exuperantiæ. quo

E F G H

A ex genere sunt quæ ex iis gignuntur, quæ habēt suapte natura, nō fortuitò & casu oblectationem. Dico autem fortuitam habere oblectationem ea quæ medicinam faciunt. Nam quòd accidit, vt curēt, quoniam valetudo reliqua est quæ agit aliquid, idcirco efficere videntur voluptatem. At verò suapte natura voluptate afficiunt, quæ eiusmodi naturæ actionem perficiūt & absoluunt. Res autem nulla nos semper eadē delectat, quòd nō est natura nostra simplex, habétq; in se quiddam admixtū,
B dispar sui ac dissimile, quo eam interire necesse sit. Ita si quid pars altera faciat, id continuo à natura alterius fit alienum. Sin exequatur, nec iucundum est quod agitur, neque molestum. Nam si natura simplex sit alicuius, eadem semper ex actione summam capiat voluptatem. Itaque vna Deus, eáque simplici voluptate perfruitur. Nō enim motionis tantūmodo est actio, sed etiā stabilitatis: & magis est in stabilitate voluptas, quàm in motu. Fit autem nescio quo vitio hominum, vt sententia poetæ, rerum omnium nihil iucundius mutatione, nihil sua-
C uius esse videatur. Vt enim homo, qui facile huc atque illuc impellitur, malus est: sic natura ea quæ eget mutatiōe, quoniā nec simplex est nec recta. Dictum est de continentia, de impotentia, de voluptate & dolore. quid etiam sit vnumquodque eorum, quôque modo eorum aliqua in bonis sint, alia in malis.

LIBER OCTAVVS.

D SEQVITVR vt deinceps de amicitia dicendum esse videatur. quandoquidē aut virtus quædam est, aut cum virtute copulata. Eadem etiam ad vsum vitæ est necessaria maximè. Nam quis est, qui velit, vt ne diligat quenquam, nec ipse ab vllo diligatur, circunfluere omnibus copiis, atque in omni rerū abundantia viuere? Etenim vt quisq; maximè opibus, principatu & potestate excellit, ita in amicitiis 1

expetendis colendisq; maximè excellit. Quis enim esset tantus E
fructus in prosperis rebus sublata benignitate, quæ & in amicos extat maximè, & amplißimis laudibus afficitur? Aut quo tandem modo, sine amicis custodiri conseruariq; possent? quarum possesio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam. In paupertate etiam, cæterisq; asperis rebus omnibus, amicorum bonitatem perfugium putant commune esse omnium. Iam & adolescẽtes in officio cõtinent amici, & senibus ad obsequium præsto sunt, eásque vitæ actiones fungendas, quibus propter imbecillitatem deesse coguntur: & constanti ætati comi- F
tes se ad præclara honestáque facinora præbent. Etenim si duo vna iter faciant, & maiora animo ac mẽte agitare, & plura cõficere possunt. Ac mihi quidem certè videtur natura esse inter natos & parentes: quod non solum in hominibus animaduerti potest, sed in auibus etiam bestiisq; plurimis, iisq; omnibus, qui quodã gentilitatis iure sunt ac societate coniuncti. Sed hoc in homine est multò euidentius ex iis laudibus quibus eos afficimus, qui aliis consulunt. Cernere etiam licet in erroribus q̃
sit homo homini coniunctus & amicus. Videtúrque amicitia G
Remp. cõtinere, & maiore, quàm iustitia, in studio fuisse legũlatoribus. Nam cũ amicitiæ sit concordia similis, & hanc maximé sequũtur illi, & seditionem quæ ei inimica sit, omni ratione exterminant. Quòd si amicitia inter omnes esset, nihil esset quod amicitiam desyderarẽt. At si iusti essent, tamẽ amicitiæ præsidium requirerent. Iustorum etiam proprium est, in expetẽdis amicitiis excellere maximè. Nec verò res est solum necessaria, sed honesta etiam atque præclara. Nam & eos laudamus, qui amicos diligunt, & à multis diligi præclarum du- H
cimus, & nonnulli viros bonos eosdem amicos putant. Sed de ea inter Philosophos multa dissensio est. Alii enim eam similitudinem quãdam ponunt, & amicos similes. Ex quo prouerbia facta sint, Pares cũ paribus facillimè congregantur, & graculus cum graculo, & cætera generis eiusdem. Alii contrà, figulos aiunt ita esse inter se animatos, eorúmque causas longius

A & à natura studiosius petunt. Euripides quidem, Terram ait cum sicca est, desyderare imbrem, Cælum autem cum magna aquæ copia abūdat, terram expetere. Et Heraclitus, contrariū vtile, & ex rebus disparibus & dissimilibus pulcherrimum cōcētum effici, & discordia effici omnia. Ab his cum multi alii, tum Empedocles dissentit. Nam pares cum paribus facillime congregari: Quæstiones igitur naturales quoniā non sunt huius disputationis, omittamus, & eas quæ naturam attingunt humanam, quæq; ad mores perturbationésque animi pertinēt
B tractemus. veluti, vtrum in omnibus sit amicitia, an inter malos esse nō posit. & nū sit vnū modo genus amicitiæ, an plura. Qui enim vnum esse putant quòd accessionē & decessionē admittat, non satis magno illi quidē arguméto nituntur. Habent enim accessionem & decessionem multa quæ genere inter se differunt, de quibus suprà diximus. Hæc autem facilè intelligentur, si quid sit amabile cognouerimus: quippe cum nō videantur diligenda omnia, sed ea duntaxat, in quibus inest causa diligendi: in quibus sunt, honesta, vtilia, & iucunda. Vtilia 2
C quidem sunt ex quibus vtilitas aliqua percipitur vel consequitur voluptas. Ita in eo quod amabile est, vel vtilitatem sequimur, vel voluptatem. Sed vtrum id quisque diligat, quod absolutè bonum est, an quod sibi bono est, quæstio est: quoniā hæc interdum inter se discrepant. Itémq; de iucundis rebus quæri potest. Videtur autem id vnusquisq; amare, quod sibi bono est. Quod verò perfectè absolutéq; bonum est, per se omne amabile. Vnicuiq;, quod sibi quisque vtile iudicat. Quod autē cuique bono sit, non id quisq; diligit, sed quod esse videatur. Nihil in-
D terest, quoniam erit amabile quod videatur. Quoniam autem ab his tribus omnes causæ diligēdi proficiscūtur, cum iis quidem quæ inanimata sunt nemini esse amicitia dicitur. Nō est enim mutuus amor in eis, nec ea volunt bonis affici. Rideatur enim, si quis vinum bonis affici velit, sed integrum ac saluum omnes volunt, ad vsus suos. Atqui omnes aiunt oportere amicum velle bonis affici, eius causa, nulla vtilitate quæsita. Qui

autem ita volunt amicos abundare bonis, eos beneuolos appel- E
lant, si idem ab illo vicissim non fiat. Beneuolẽtiam enim aiũt in iis esse amicitiã, qui vicissim idem faciunt & accipiunt. Sed nunquid eò addendũ est, si non sit occulta? Multi enim propter bonitatis vtilitatisq; opinionem, etiam eos quos nunquam viderunt, quodam modo diligunt. fieríque potest vt eorum aliquis sic in hunc sit animatus. Quocirca hi beneuolẽtia inter se illi quidem coniuncti videntur esse, sed amicos quis eos dixerit, cum quemadmodum inter se animati sint, ignorent? Amici ergo & beneuolentia inter se colligati debent esse, & se velle F
3 vltro citróque bonis affici. Sed genere differunt amores & amicitiæ. Sunt enim tria amicitiæ genera, quæ rebus amabilibus æqualiter pariterque respondent. Est enim suus cuiusque generis mutuus amor haud obscurus. Et qui inter se diligunt, alteri alteros se bonis affici volunt, quia diligunt. Ac ii quidem qui vtilitatis causa fingunt amicitias, non propter se causaq; sua inter se amant, sed quia vtilitas aliqua vtrinq; pariatur. Eadem est ratio eorum, qui amicitias colũt propter voluptatẽ. Non enim facetos propterea diligunt, quia probi sint, G
sed quia delectent. Quapropter & ii, qui vtilitatis causa amicitias sequuntur, suis commodis, & ii qui delectationis causa, amorem sua ipsorum voluptate metiũtur. Nec quia boni sunt, coluntur, sed quia fructuosi & iucũdi. Sunt ergo hæ fortuitæ & fucatæ amicitiæ, quoniã nõ idcirco qui diligitur, colitur, quia sit probus: sed quia vel vtilitatis præbitor sit, vel minister libidinis. Quocirca celeriter hæ quidẽ tales amicitiæ dirimũtur. quippe cum pares ac similes illi qui hæc sequũtur, minus permaneãt. Etenim si iã non sint voluptati nec vtilitati, ab amore H
desistunt. Et quoniam vtilitas non permanet, aliáq; alia paritur, eo quod amicitiam constituerat sublato, amicitia etiam dissoluitur, quòd iis amicitia cum illis rebus intercederet. Cuius generis amicitia maximè in senibus vigere solet. Nõ enim id ætatis homines voluptatem in amicitiis, sed vtilitatem sequuntur. atque homines corroboratis iam confirmatisq; æta-

A tibus,& adoleſcentes,ii omnes,qui emolumentum & fructum ſequuntur. Cúmq; non admodum eiuſmodi homines communione vitæ conſocientur, (interdum enim ne affabiles quidem iucundóſq; ſe eſſe volunt) fit, vt ne hanc quidem vitæ conſuetudinem deſyderent, niſi ex ipſis fructus vtilitáſque capiatur. Manẽt enim iucundi tandiu, quandiu ſperant ſe aliquem fructum eſſe capturos. Quo in genere hoſpitalitatem ponunt. At verò adoleſcentum amicitia voluptatis cauſa omnis conſtituta videtur eſſe. Eorum enim cum omnis in libidine & pertur-
B batione vita conſumitur: tũ ex quo capiant voluptatem, eáq; in præſens, id omne vel ſtudioſiſsimè perſequũtur. Et quia mutata ætate alia ſequuntur quæ delectent, idcirco repente & amici fiunt, & ab amore deſiſtũt. Nam eorum amor ſæpe vnà cum voluptate deponitur, cuius cita eſt & repentina mutatio. Itaq; & cito diligunt, & ab amore deſiſtunt ſæpe eodem die mutata ſententia. Hi vnà verſari totos dies cupiunt, & vitæ ſocietate coniungi, quòd iſto modo eis adſint ea omnia quæ ad amicitiã pertinent. At verò perfecta illa amicitia eſt, qua viri boni pa-
C ri virtute præditi inter ſe coniuncti ſunt & copulati. Hi enim vltro citróq; bonis ſe affici volũt, quia ſint boni. boni autẽ ſunt ſua ſponte. Qui autem amicos affici bonis cupiunt illorũ cauſa, ii maximè amici habendi ſunt. Sunt enim ſuapte ſponte ita affecti animo, non temere neque caſu. Manebit igitur horum amicitia tandiu, quandiu boni futuri ſunt. At virtutis manet certa & ſtabilis poſſeſsio. Atque etiam omnino vterque bonus eſt alteri. ſi quidẽ viri boni abſolutè ac perfectè boni ſunt, vtilitatéſque ex amicitia percipient atque oblectationem. Qui
D enim verè boni ſunt, iidem etiam inter ſe alter alterum oblectant. Suæ enim cuique iucundæ actiones, & bonorum ſunt eiuſmodi vel ſimiles actiones. Sed hæc talis maximè firma eſt & ſtabilis amicitia, nec ſine cauſa. Sunt enim in ea omnia quæ amicis ineſſe debent. Omnis enim amicitia vel ad fructũ dirigitur vel ad voluptatẽ, aut ſine adiunctione, aut eius certè qui diligit, atque ad quandam ſimilitudinem: quæ huic per ſe in-

ſunt omnia. Huic autem ſimilia ſunt reliqua, quod per ſe bonũ eſt, quódque per ſe iucundum, quibus nihil amabilius reperiri poteſt, nil copulatius. Ergo in illis ineſt amor & amicitia, eáq; optima. Iure autem rarum eſt maximè iſtud genus amicitiæ. Siquidem hominum huius generis magna eſt penuria, & tẽpore ac conſuetudine opus eſt. Nam verũ illud eſt, Multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, vt inter ſe norint. Nec ante quidẽ probari aut amici eſſe poſſunt, quàm habeant quaſi ſigna quædam & notas, quibus vterq; alterum, an ad amicitiam ſit idoneus, iudicet. Qui vero nimis cito ea omnia perficiunt, quæ ad amicitiam pertinent, ii ſe illi quidem amicos eſſe volunt, nec ſunt tamen, niſi ſint digni amicitia: itáque iudicent. Repente quidem conciliandæ amicitiæ voluntas naſcitur, amicitia nõ item: ſed & tẽpus & cætera omnia, vt perfecta & abſoluta ſit, deſyderat. Quæ omnia & ſimilia ab vtroq; extant in alterum. quæ quidem in amicis ineſſe conuenit. E F

4 Quæ autem iucunditatis cauſa conflatur, huic eſt ſimilis. Boni enim viri ſe vltro & citro oblectant. Itémq; ea quæ vtilitatibus emolumentiſq; colitur: ſiquidem viri boni tales ſe alter alteri præbent. Tum verò amicitiæ huius generis permanent diutiſsimè, cum ab amicis paria vt iucũditates miniſtrantur. neque ita ſolum, ſed ſi etiam ab vtroq; proficiſcantur, vt facetis contingit, non vt in amante & eo quem ille inſano amore deperit. Neque enim iiſdem rebus mouẽtur iſti, ſed ille forma huius, hic amatoris obſequio & obſeruantia. Simul ac igitur forma immutata eſt, interdum etiam amicitia diſſoluitur, cum in hoc non eſt iucundus aſpectus, ab illo hic nõ colitur. Sed pleriq; in amicitia permanent, ſi moribus ſimiles conſuetudine adiuncta mores diligant. Qui autem in amoribus non iucunditatem, ſed vtilitates permutãt, minus diu permanẽt in amicitia. Qui vero amici ſunt ſpe quæſtus & emolumẽti, eorũ amicitiã vtilitas cõmutata diſſoluit: quippe qui ſe nõ inter ſe diligerent, ſed vtilitatẽ & fructum. Quocirca ſuauitatis vtilitatiſq; cauſa & malis inter malos, & bonis cũ improbis, & neutris cum quolibet ami- G H

A citia esse potest. Sed perspicuum est in solis bonis veram perfe-
ctámq; esse amicitiā. Malis enim inter malos nisi quid emolu-
menti consequatur, non est amicitia. Sola etiam bonorum ami-
citia reprehensione & criminationibus caret. Non enim facilè
est criminibus aliquem oblatis credere de eo, quē ipse diu pro-
bauit, atque perspexit. Præterea & fides in his viget, nec vllus
relinquitur iniuriæ locus, cæteráq; omnia quæ in vera amici-
tia postulantur. In aliis autem societatibus nihil prohibet con
traria his existere. Quoniam enim homines, eos etiam amicos
B appellant, qui vtilitatibus, emolumētis, & fructibus amicitias
dirigunt: vt ciuitates, in quibus societates nasci videntur vtili-
tatis causa: & eos qui oblectationis causa inter se amant, vt fa-
ciunt pueri: certè hos tales homines nos etiam amicos appel-
lemus. Amicitiæ autem genera sunt plura. Ac primum quidē
& propriè amicitiam eā nominemus, quæ inter bonos est quia
boni sint: reliquas ex similitudine. Amici sunt idcirco, quia in
eis aliqua est boni significatio & similitudo. Etenim iucundi-
tas bonum iis videtur, qui studiosi sunt iucunditatis. Nec hæ
C ferè amicitiæ copulatæ cōiunctæq; reperiuntur in quoquam,
nec iidē vtilitatis causa fiunt amici & voluptatis, quòd nō ad-
modum coniugata sunt, quæ temere & casu eueniunt. Cúmq;
in hæc genera distributa sit amicitia, improbi quidem amici
futuri sunt vtilitatis voluptatisq; causa, quia similes sint: boni
autem per se amici sunt, quia probi. Hi ergo absolutè amici no-
minantur, illi fortuitò, & quia his sunt similes. Vt verò in 5
virtutibus, sic in amicitia, alii animo & habitu, alii vsu &
actione amici nominantur. Alii enim vitæ cōsuetudine & so-
D cietate cōiuncti, & se vltro & citro oblectāt, & vtilitates sup-
peditāt. Quidam verò dormiunt, disiunctíve sunt illi quidem
interuallo locorum, nec vtuntur amicitia, sed ita sunt affecti
animo, vt proprio amicorum munere fungantur. Neque enim
locorū interualla funditus tollūt amicitiā, sed officia & actio-
nem. Quod si sit diuturna absentia, amicitiam quoque delet, ac
obruit obliuione. Ex quo factum est prouerbium, Multas qui-

dem amicitias diremisse silentiũ. Sed nec senes, nec seueri, idonei ad amicitiam videntur: quippe cum nec in iis sit admodũ iucũditatis, & nemo possit cum tristi viuere. Nam & dolorem natura fugit, & voluptatem sequitur maximè. Qui autẽ alteri alteris probati sunt, nec coniunctione vitæ sociati, beneuolis sunt quàm amicis similiores. Nihil est enim tam amicorum proprium, q̃ vitæ societas & cõmunio. Præsidia enim & adiumenta inopes desyderant, societatem vitæ etiã beati, quandoquidem eos solos esse minimè conuenit. At coniunctio vitæ esse inter eos non potest, qui nec iucundi sint, neque iisdem rebus moueantur: quod sodalitas videtur maximè cõtinere. Ergo amicitia videtur ea maximè, quæ inter bonos est. Amandũ est enim & sequẽdum quod absolutè ac propter se bonum est, vel iucundum. Id autem cuique bono est, quod sibi quisq; vtile arbitratur. At probus probo amicus est vtriusque causa. Sed amor perturbationi similis est, habitui amicitia, quoniã amor non minus iis quæ inanimata sunt tribuitur, & redamant animi iudicio, quod ab habitu proficiscitur. Bonisq; affici volunt quos diligunt illorum causa, non repentino aliquo quasi motu incitati, sed animi iudicio atq; ratione. Et quibus amici chari sunt, ii sua ipsorũ bona diligunt. Cum enim vir bonus, amicus paratus est, tum in bonis eius, cui est amicus ducitur. Quocirca vterq; suas opes diligit, vicissímq; reddit parẽ animi volũtatem & iucunditatem, quandoquidem amicitia quædã æqualitas dicitur. Hæc igitur in amicitia ea quæ in bonis est, insunt maximè.

6 Inter seueros autẽ & senes, eo rarius amicitia est, quo morosiores sunt & difficiliores, minusq; delectantur sermonibus. Nam & amicitiæ propria sunt hæc omnia, & eã contrahunt. Itaq; amicitiã cito adolescentes instituunt, senes non item. Neque enim eos charos habent, quorum cõsuetudine minus delectantur. Itémq; ne seueri quidem & tristes. Et quãquã hi tales homines beneuolentia inter se cõiunguntur, cum suos bonis velint affici, & adiumẽta præsidiáq; suis rebus duris petant: tamen non admodum amicitiæ præsidia quærunt, q̃ cum

A aliis versari nequeãt, neque se vltro & citro vlla re oblectare. quæ ad amicitiã omnia maximè videtur pertinere. Sed perfecta cũ multis amicitia institui non potest: sicut fieri nõ potest vt insano amore vnà multi colãtur. Sint enim nimiæ illæ amicitiæ, sed hoc tale cũ vno natura videtur intercedere. Eidémque simul probari ac placere multos, nec facile est, nec fortasse vtile. Experiendum etiã est, & cõsuetudo adiungẽda, quod est omniũ difficillimũ. Nã vtilitatis causa & delectatiõis multis idẽ placere potest, quòd & huius generis sit magna copia, & ad
B breue exiguũq; tẽpus durẽt obsequia. Horũ autẽ duorũ generũ magis illa nomẽ videtur obtinere amicitiæ, quæ delectatione & iucũditate vitæ dirigitur: cum in hoc genere eadem efficiãt vtriq;, & se alter alterũ oblectẽt, & iisdẽ rebus moueãtur. quales sunt adolescẽtũ amicitiæ, in quibus magis viget liberalitas. At verò quæ emolumẽtis, vtilitatibus, & fructibus colitur amicitia, illorũ est hominum propria qui in foro iudiciisque versantur. Et beati quidem vtilitates & emolumenta non desyderant, iucunditatem delectationémq; desyderant. Viuere enim
C cum aliquibus cupiunt, & molestias ferunt illi quidẽ ad tẽpus, perpetuo tamẽ ne suas quidẽ opes, si molestiã afferãt, quisquã perferre posit. Itaq; amicos suaues deligunt, quos quidẽ par est probos esse. Sic enim eis ea suppetẽt omnia, quæ amicis adesse debent. Qui vero sunt aliquo imperio præditi, ii amicis distinctis ac disparibus vtuntur. Ex aliis enim vtilitates percipiunt, alios habent ministros libidinum: quæ duo non ferè in eodem reperiũtur. Neq; enim aut eos eligũt, qui virtute quasi sale sermonis iucũditatẽ cõdiãt, aut eos qui sint ad res honestas vtiles,
D sed facetos qui delectãdi studio teneãtur, & qui posint imperata exequi. Atqui nõ solẽt admodũ hæc in eodẽ inesse. Dictũ est, virũ bonũ eũdẽ vtilẽ & iucũdũ esse. qualis amicus nõ est superiori, nisi etiã virtute superetur. Sin minus, non est par inferior proportiõe. Cuius generis nõ admodũ multi solẽt existere. Ergo in æqualitate ac parilitate hæ de qbus dixi, amicitiæ cernũtur, qm̃ eadẽ ab vtrisq; extãt in alterũ, & sibi ea vicisim optãt,

aut aliud cum alio, vt dixi, vt voluptatem vtilitate com- E
muant. Hoc etiã dixi, eas non esse æquè amicitias, nec diu permanere. Atque etiam videntur ex similitudine & dissimilitudine eiusdem & esse amicitiæ & non esse. Nam amicitiæ vidẽtur si cum ea cõferantur, quæ virtute dirigitur. Cum enim iucunditas in illa, in hac insit vtilitas, hæc insunt in hac omnia. Quia verò hæc criminationibus caret, stabilisque ac firma est, illæ autem decidunt celeriter, aliisq; multis differunt, non videntur amicitiæ propter dissimilitudinẽ.
6 Atque etiã aliud genus est amicitiæ, quod in excellentia & præstantia cernitur. F
qualis est patri cum liberis, seni cum adolescente, viro cũ vxore, & principi cum eis quibus præsit. Sed hæ inter se differunt. Non enim eadem est parentibus cum liberis, & iis qui præsunt aliis cum iis qui eorum in imperio erũt: nec patri quidem eadem est cum filio, & filio cum patre: nec eadem viro cum vxore, vxoríque cum viro. Nam cum alia virtus aliúdq; officium horum vnicuique sit attributum, diuersæ autem & variæ sint causæ diligẽdi: fit, vt alia atque alia intercedat amicitia & charitas. Nec eadem quidem vtriq; ab altero officia tribuũtur, nec G
id quidem æquum sit, vel postulandũ est. Cum verò ea tribuũt liberi parentibus quæ debent procreatoribus, parẽtes vicissim liberis quæ ex se natis debent: tum ibi stabilis quædam & honesta amicitia exoriatur necesse est. Qua etiam ratione in cæteris amicitiis quæ in excellentia sunt, amor debet existere. velut maior ei charitas debetur qui præstãtior est, q̃ ipse alteri debeat, & ei ex quo maiores vtilitates fructúsq; capiãtur, itemq; cæteris omnibus. Cum enim amor pro dignitate exoritur, tum existit quodam modo par ratio, in qua amicitia cõsistit. Sed nõ H
eodem modo in iustitia & amicitia par ratio æqualitasq; cernitur. Est enim in iustitia primo loco eius quod pro dignitate cuiq; tribuitur, habenda ratio: secundo eius, quantũ quisq; auferre debeat. At in amicitia contrà, primum id consyderãdum est, quãtum cuiq; debeatur: deinde, quid tribuendum sit cuiq; pro dignitate. Quod ex eo perspici potest, quia si magna sit in-

A ter amicos virtutis, vel vitii, vel facultatum, vel aliarum rerũ distantia, non iam in amicitia permanent, nec dignos quidem se iudicant. Quod in Diis est multo etiam euidentius, ex eo ꝙ omnibus bonis longe ac multum superent. Id quod etiã in regibus cernere licet, quorum amicitia multo his inferiores homines se indignos putant. Et nequam homines se indignos censent, qui optimis viris atque sapiẽtissimis sint amici. Ergo incertum est quatenus hi permaneant in amicitia: cum si multa eximantur, etiam maneant: sin magna sit distantia, vt Dei, nõ
B iam manet amicitia. Ex quo existit quæstio, num aliquãdo velint amicos bonis q̃ maximis affici, vt deos esse. Neq; enim iam amici futuri sunt. nõ igitur erũt in bonis. nã in bonis amicorũ amici numerantur. Quod si præclare illud dictũ est, suũ quéq; amicum bonis affici velle illius causa, profectò permaneat ille in amicitia oporteat, qualiscũque hic sit futurus. Homini autem maxima bona ille quidẽ optabit, sed non omnia profectò. Se enim quisq; maximè diligit. Sed pleriq; videntur diligi malle quàm diligere, propter ambitionem. Itaq; multi ami- 7
C ci, assentatores reperiũtur. Est enim amicus nimius assentator omnis, aut certè se eum vult videri, qui diligere, quàm diligi malit. Hoc autem ipsum diligi haud procul abest ab honore, cuius cupiditate multi inflammatur. Neque vero honorẽ propter se expetunt, sed temere & casu. Pleriq; enim ex eo voluptatem percipiunt, si à viris qui imperio præditi sunt, honore afficiantur: quòd sperant, si qua re egeant, fore vt ab iis consequãtur. Atqui quasi testimonio beneficii honore capiuntur. Alii cum à probis & notis honorem sibi tribui cupiant, illorum de
D se confirmare volunt opinionem. Gaudẽt igitur se probos esse, illorum quidem iudicio, quod approbãt. Sed per se gaudent se charos esse, quod melius est, quàm honore affici. Et per se expetenda amicitia est, quæ magis in eo est, vt colas, quàm vt colare. Quod ipsum matres declarant, ex eo quòd quæ diligant, magnam capiunt voluptatem. Quædam enim dant nutriendos liberos, eósq; vltro ac sponte diligunt, nec ab iis vicissitu-

dinem amoris poſtulant,ſi fieri vtrũque non poſsit.ſatiſq; ſibi E
fieri putant,ſi præclarè cum illis agatur. Quinetiam eos diligunt, quanuis eis non poſsint per ignorationẽ tribuere quæ debent. Cúmque in eo magis cernatur amicitia, vt diligamus, iíque homines laudentur,quibus chari ſunt amici:fit vt amicorum vis omnis ſit in amore. Itaq; omnes qui hoc faciunt pro dignitate, firmi, ſtabiles, conſtantéſque ſunt habendi, eorũq; firma & ſtabilis amicitia eſt. Iſto etiã modo qui diſpares ſunt, quoniam exæquari poſſunt, facilè ſunt amici futuri. æqualitas
enim & ſimilitudo quædam, amicitia eſt ac ſimilitudo eorum F
maximè,qui virtute ac moribus congruunt. Hi enim cum ſtabiles ſint & conſtantes,libenter etiam vnà manent atque verſantur. nec aut flagitia deſyderant, aut miniſtri eorum ſunt: quinetiam ea arcent & reprimunt. Probos enim nec ipſos peccare decet, nec amicos ſinere vt adminiſtri ſint libidinis. At verò in malis nihil firmum,nihil ſtabile eſt: quippe qui ſimiles non permaneant. Ad tẽpus amicitias colunt, cum interim ſua inter ſe alter alterum improbitate flagitiiſq; oblectant. Illi
autẽ qui vtilitatibus amicitias dirigunt,quiq; ſuauitate, diu- G
tius colunt amicitias. Nam amici ſunt tandiu, quandiu alter alteri vtilitates oblectationéſq; ſuppeditant. Ex contrariis verò eæ potius nomen amicitiæ obtinẽt, quæ vtilitatis cauſa cõparantur: vt egens locupleti, doctus inſcio. Qua enim quiſq; re eget, eam cum ſibi dari velit, aliam dat viciſsim. Quod ad genus trahere ac transferre licet amatorem & eum qui amatur, & formoſum & deformem. Quocirca ridiculi videntur interim amatores,qui ſuo in ſuos amori illorũ erga ſe amorẽ æquũ
cenſent pariter æqualitérque reſpõdere. *Si* quidẽ digni amore H
ſunt,fortaſsis æquè poſtulandum eſt: ſin nihil tale habeant, ſit ridiculum. Nec contraria quidem certè contraria ſuapte natura ſibi expetũt,ſed fortuitò & caſu. éſtque appetitio mediocritatis quod bonum dicitur, velut ei rei quæ ſicca eſt, nõ optabile eſt nec vtile, humidam fieri, ſed ad mediocritatem peruenire. itémque rei calidæ ac cæteris. *Sed* hæc quidem, quoniã non

A ſunt huius diſputationis, miſſa faciamus. In iiſdem rebus, 9
vt initio dixi, verſari amicitia & iuſtitia vidētur, quippe cum
ius in omni ſocietate & amicitia cernantur. Itaque amicos ap-
pellant eos quibuscū vnà & nauigant & militant. itémque eos
quibuscum quāpiam ineunt ſocietatem. quādiúq; homines in-
ter ſe communione aliqua cōſociati ſunt, tandiu, quoniā iuris
etiam cōmunio, amicitia permanet. Et prouerbiū illud rectè,
Amicorum bona communia, quandoquidem amicitia in ſo-
cietate conſiſtit. Sunt autem fratrum & ſociorum omnia com-
B munia, certa reliquorum. maioréſque ſunt horum copiæ, illo-
rum minores, quoniam amicitiæ aliæ grauiores & ſanctiores
ſunt, leuiores infirmioréſque aliæ. Sed iura inter ſe diſcrepant.
Neque enim eadem intercedunt cum liberis, neque fratribus
inter ipſos, nec ſociis, nec ciuibus. Similitérque in aliis amicis.
Alia igitur atque alia iura ſunt & officia, aliæ atque aliæ in-
iuriæ his omnibus inter ipſos, acceſsionéque ac creſcendo va-
lent, ſi maiora extent in amicos. Vt ſocio grauius eſt adimere
pecuniam quàm ciui: & fratri non opitulari, quàm extero: &
C patrem verberare quàm quēuis alium. Ius autē vnà cum ami-
citia augeri ſolet, quippe cum & iiſdem in rebus ſint, & æquē
pateant. Partibus etiā Reip. ſunt ſimiles ſocietates. Conueniūt
enim vnum in locum homines emolumenti alicuius cauſa, &
vt omnia ſuppeditent, quæ ad vitæ vſum cultúmq; pertinent.
Societas autem ciuilis iam ab initio conſtituta eſt. Hoc enim
legiſlatores inueſtigant, qui id demum ius eſſe fatentur, quod
publice prodeſt. Ac cæteræ quidem ſocietates ſibi quaſi finem
propoſitam habēt aliqua ex parte vtilitatem, vt nautæ eā quæ
D nauigationi propoſita eſt, ad facultatem vel pecuniarū vel ali-
cuius rei generis eiuſdem, & commilitones eā quā ſpectat res
bellica, ſiue pecuniarū, ſiue victoriæ, ſiue vrbis cupiditate du-
cantur. Itémque tribules & populares. Quanquam nonnullæ
ſocietates voluptatis cauſa conſtitui ſolent, vt eorum qui
choros ducunt, & eorum qui pecunias in conuiuia conferunt,
quæ ſacrificii cauſa & conuentus fieri ſolent, quæq; omnes ci-

uili ſubiectæ videntur. Nō enim ciuilis conſociatio eius quod E in præſens prodeſt, ſed quod in omnem vitam, cupiditate ducitur. Qui autem ſacra faciunt, atque in iis conuentus: ii cum Diis honorem tribuunt, tum ſibi ipſi ceſſationem ſuauē & iucundam cōparant. Conſtat enim ſacra & conuentus olim fieri ſolitos, poſteaquam fruges perceptæ erant, vt primitiæ, ꝙ id maximè temporis ceſſarent. Hoc igitur apparet, omnes ſocietates partes eſſe ciuilis, cuius generis ſocietates etiam amicitiæ

Reip: tria gnā

10 eiuſdem generis cōſequuntur. Rei autem publicæ tria ſunt genera, totidémq; ab illis defectiones quaſi earum euerſiones. F Sunt autē Reſp. Regia poteſtas, & ea quæ eſt in poteſtate optimorum, & tertia ea quæ ex cenſu nominata eſt, quam aptè Cenſuum poteſtatem appellari licet: quam eandem plerique Remp. ſolent dicere. Harum autē omnium optima eſt Regia, deterrima Timocratia. Defectio à regia tyrānis dicitur. vtriq; enim vnus præeſt, ſed tamen inter eas permultum intereſt. Tyrānus enim ſuis, rex eorū quibus præeſt, ſolet cōmodis vtilitatiq; ſeruire. Neque enim rex habendus eſt is, qui ſe ipſe non eſt contentus, quíq; copiis adiumentiſq; omnibus minus excel- G lit. Qui autem eiuſmodi ſit, is cum nullo egebit, tum rationē nullam ducet cōmodorum ſuorū, ſed eorum qui ipſius in imperio erunt. Nam qui ſe eum non præſtat, eum ſorte delectum quendam potius quàm regem licet dicere. At tyrannis huic aduerſaria eſt, ſiquidē ſibi ſuiſq; rationibus conſulit. Quo magis perſpicuum eſt, eam eſſe deterrimam. Quod enim rei optimæ contrarium eſt, idem peſsimum & flagitioſiſsimum. Ex regali autē poteſtate in tyrannidem Reſp. delabitur. Eſt enim H corruptela ſingularis principatus tyrānis: & rex ſi vitioſus ſit, tyrannus efficitur. Ex eo autem ſtatu Reip. qui eſt in poteſtate optimorum, in eū fit mutatio, in quo pauci præſunt. ídq; culpa & vitio principum, qui res ciuitatis nō diuidunt pro dignitate, ſibique vel omnia vel maxima commoda ſumunt, & magiſtratus ſemper ad eoſdem deferunt, quòd plurimi faciant diuitias. Ita pro optimis pauci, iique vitioſi imperant. Quæ autem

A ex censu potestas nominata est, in popularem vertitur. Sunt enim hæ finitimæ, quod & censu potestas est in multitudine, & ii æquo iure viuũt, qui censi sunt. Sed quoniã popularis potestas paulum à statu Reip. discedit, minimè vitiosa est. Ac Reip. quidem status hoc ferè pacto labefactari mutariq; solét, quòd ita & paulum admodum, & facillimè mutẽtur. Earum autem similitudines & quasi exempla licet in familiis cernere. Nam quæ patri est cum liberis societas, regalis potestatis formã ob-
B tinet. Patri enim curæ sunt sui liberi. Hinc etiam Homerus Iouem patrem vocauit. Vult enim regiam potestatem esse patrium imperium, etsi in tyrannidem versum sit apud Persas, qui pro seruis vtuntur liberis suis. Est etiam domini in seruos tyrannicum imperium, quippe in quo domini cõmoda agantur. Atque hoc quidem ius rectũ est, Persicum à recta via deflexit. Dispares enim disparia imperia sequũtur. Viro autẽ cũ vxore ius id intercedit, quod est in optimorum potestate. Nã pro dignitate vir iis in rebus imperat, quæ dignæ sunt viro:
C quæ autem fœminam decẽt, eas ei tribuit. Quòd si in omnibus præsit vir ac dominetur, in potestatẽ popularem fit mutatio, quoniã cõtra decorũ facit, non quia est præstantior. Interdum etiam mulieres præsunt, cum amplum patrimonium consecutæ sunt. Nõ igitur tum imperia virtuti deferuntur, sed diuitiis & facultatibus, quemadmodum in potestate populari. At censu potestati pariter respondet quæ fratribus inter ipsos cõiunctio est. Sũt enim pares, nisi sint dispari ætate. Itaque si magna sit ætatis distantia, non iam amicitia fraterna cõstituitur. Sed
D in iis maximè familiis viget popularis potestas, quæ domino carent, quòd ibi omnes pares sint: & in quibus est princeps imbecillus, & licentia cõcessa omnibus. In vnoquoque autem 11
Reip. genere, tandiu amicitia manere videtur, quandiu ius & officium permanet. Regis quidem cum iis quibus præest, amicitia, in excellentia quadam beneficii cernitur. Bene enim de suis meretur. Si quidem bonus sit, eò omnia referet, vt sint quàm beatissimi, quemadmodum pastori oues curæ esse solẽt.

Homerus Agamemnonē pastorem populorum vocavit

Vnde Agamemnonē Homerus pastorē populorum vocauit. E
Quo etiam in genere patrium est imperium, sed magnitudine beneficiorum præstat. Pater enim is est qui quod omnium maximum est procreauit, is qui aluit, is qui erudiuit, quæ eadē tribuuntur etiam maioribus. Natura enim præest & pater liberis, & aui nepotibus, & rex iis qui in eius sunt imperio. Hæ autem amicitiæ in excellentia quadam præstantiáque cernūtur. Itaque honos tribuitur parentibus. Nec vero eadem iis officia & iura tribuuntur, sed pro dignitate, præsertim cum hoc etiam modo amicitia iudicetur. Eadem autem amicitia est viro cum vxore, quæ in potestate optimorum. Virtuti enim hoc F
consentaneum est, vt & optimo cuiq; semper maxima quæq; cōmoda, & cuiq; pro dignitate tribuantur. Quæ eadem est iustitiæ ratio & sententia. At vero fratribus inter ipsos amicitia similis est sociorum amicitiæ. Sunt enim pares & æquales, cuiusmodi quidē in hominibus iidē ferè mores sunt, eadē studia, eædem voluntates. Huic etiam finitima ea est, quæ viget in cēsus potestate. pares enim ciues volunt esse ac probi, vicissímque imperare, & id æqualiter: quod idem in amicitia valet G
plurimum. Sed in euersionibus Rerumpubl. vt officia & iura ad breue exiguúmque tēpus durāt, sic etiā amicitia, & pessima quæq; ad breuissimū durat. In tyrannorū enim vita aut nullus aut certè perexiguus locus est amicitiæ. Nā quibus hominibus nulla societas est inter ipsos, nulláq; cōmunio, principi cum eo cui præest, in iis nulla est inter eos amicitia, quādo ne ius qdē, nisi fortè quale est artifici cū instrumēto, & animo cū corpore & hero cū famulo. Ab his enim percipiūt vtilitates ii qui vtūtur, & amicitia nulla est, nec ius vllū cū mutis rebus nec cum H
equo quidē & boue, nec cū seruo quia seruus est. Nulla est enim societas nobis cū illo, cū præsertim seruus instrumētum sit loquēs, & seruus mutus instrumentū. Quia ergo seruus est, nulla est nobis cū eo amicitia, sed quia homo. Sic enim nati videmur, vt inter omnes esset societas quædam, inter quos possit esse legis conuentorúmq; communio, Ita etiam amicitia, quia homo est. In tyrānide autē ad perbreue tēpus manet amicitiæ iurisq;

A communio· at in populari poteſtate diutius. Multa enim ſunt æquo iure vtentibus hominibus inter ſe cõmunia. In ſocie- 12
tate ac communione, vt diximus, omnis amicitia conſiſtit. Sed hinc eam quæ inter ſanguine coniunctos & ſocios intercedit, licet excludere. Quæ autẽ ciuibus, tribubus, & hominibus vnà nauigantibus inter ipſos eſt amicitia, quæq; ſunt eius generis: eæ ſocietatibus ſunt cõmunitatibuſq; ſimiliores, quippe quæ ſtipulatiõe quadã cõſtare videãtur. Quibus etiã hoſpitalẽ aſcribere licet. Gradus autẽ plures ſunt cõiũctionis ſanguinis, qui à
B patria omnes profecti ſunt. Nã & parẽtes ex ſe natos diligũt, ꝙ ſint quiddã ipſorũ: & nati parẽtes, ꝙ ab illis orti ſint. Atqui magis norũt parẽtes quos procrearũt, quã nati ſe ab illis procreatos: cõiũctiuſq; eſt & copulatius ei quod procreatũ eſt, id omne quod ipſum generauit, ꝗ quod generatũ eſt ei, quod procreauit. Quicquid enim id eſt quod ab alio profectũ ſit, ei cõiũctũ eſt, vnde fluxerit. vt dẽs & pilus & quiduis aliud ei, qui habet. Illorũ nihil ei vnde ortum eſt, aut certè minus, idq; progreſſu tẽporis. Nã & parẽtibus liberi ſimul ac orti ſunt, chari ſolẽt eſſe,
C & liberis parẽtes progrediẽtibus ætatibus cũ diſpicere & ſentire cœperũt. Ex qbus perſpicuũ eſt, qd ſit cur maior ſit ſenſus amoris in matribus. Nã æquè parẽtibus vita liberorum, chara eſt, atq; ſua. Nã cũ ſint orti ex iis, quaſi alteri iidẽ ſunt, propter ſeiũctionẽ. Et natis quidẽ parentes chari ſunt, ꝙ ab illis natura ſint procreati. Fratres autẽ idcirco inter ſe diligũt, quod ex iiſpẽ orti ſunt parẽtibus. Quæ enim ipſis cũ illis eſt cõiũctio, idẽ inter illos efficit. Itaq; eũdẽ ſanguinẽ prædicãt, eãdẽq; ſtirpẽ & ſobolẽ, cæteráq; generis eiuſdẽ. Sũt igitur in diuiſis ſeiũctiſq; re
D bus, iidẽ quodã modo. Magnũ eſt enim, vnà educatos, & æquales eſſe, quoniã & æqualis æqualẽ delectat, & ſocii ſunt qui ſimiles ſunt moribus. Quocirca ſociorũ amicitiæ fraterna ſimilis eſt. Atq; etiã patrueles reliquiq; cognati & propinqui ob eã cauſam cõiuncti inter ſe copulatiq; ſunt, ꝙ ex iiſdem nati ſint. Aliiq; eorum coniunctiores ſunt, alieniores, alii ꝙ vel propius parentẽ & auctorem attingant, vel ab eo abſint longius. Quæ autem eſt & natis cum parẽtibus amicitia, & hominibus cum

Diis, ea constituta est tanq̃ cum bono atque præstãti. Optimè E
enim de nobis meriti sunt, præsertim cũ & procrearint nos &
aluerint, & erudierint procreatos. Accedat huc suauitas quædam maior oportet ac vtilitas, quàm in alienorum amicitia, quo vitæ est inter eos arctior cõmunio. Insunt etiam in fraterna amicitia ea omnia, quæ in sociorum, ac multo etiam magis in probis omnino & similibus, quo cõiũctiores sunt, arctiusq; se inter se ab ineũte ætate diligunt, quòque sunt similiores moribus ii qui ab eisdem procreati sunt, vnà educati, eadem disci- F
plina eruditi & instituti. Huc etiam accedit comprobatio diuturna maximum & arctissimum vinculum. Eadem ratione ea omnia sunt in reliquis cognatis, quæ ad amicitiam pertinent. Sed inter virum & vxorem, natura peperisse amicitiam videtur. Est enim homo ad coniugium natus magis, quàm ad ciuilem societatem: quo prior est domus magisq; necessaria, quàm ciuitas: & quo est animãtibus procreatio cõmunior. Ac bestiæ quidem hoc vnum spectant & sequuntur, homines autem non procreandi modo causa vnam in domum conueniunt, sed G
eorum etiam parandorum quæ ad vsum vitæ pertinẽt. Statim enim dispertita sunt officia, suntque alia viri, alia vxoris propria. Prosunt igitur vterque alteri, sua in commune conferentes, ob eámq; causam suauitas in hac tali vita inest vtilitásque maxima. Qui si probitatem ad eam attulerint, virtute constituta videri potest. Est enim vtriusq; virtus propria, qua se oblectare possint. Et quoniam nati liberi vinculum quoddam videntur, idcirco quí orbati sunt, facilius dissociãtur. Nam & liberi commune vtriusq; bonum est, & quod commune est aliquorum, omne eos coniungit & continet. Quam autem vitæ H
degendæ rationem vir & vxor vnà sequi debeant, & amici omnino, hoc quærere nihil aliud est, quàm quemadmodum officia tueri debeant. Neque enim idem homini est cum amico & extero, & socio & condiscipulo.

13 Cum autẽ tria, vt dixi, genera amicitiæ sint, & in vnoquoq; genere alii amici pares sint, alii superiores (nam & boni inter se amici sunt, præstãtior de-

A teriori, itémq; suaues & vtiles æquatis emolumentis & præstã-tibus) illi quidẽ pares esse debent in amore, cæterisq; rebus: qui non sunt inferiores, iis proportione præstantiæ tribuendũ est. Existunt autẽ sæpe criminationes & querelæ in amicitia, quæ ad fructum refertur, vel sola, vel maximè, nec sine causa. Quoniam enim ii, qui virtutem in amicitiis conciliandis sequuntur, propensi sunt ad bene vltro & citro merendum, quod virtutis & amicitiæ est proprium, eóq; certatim properant: in iis nec criminationes incidunt nec pugnæ. Neq; enim eo quisquã offenditur, cui charus sit, quíq; de se bene mereatur: quinetiam si gratus est, ei refert gratiam. Et qui cum fœnore consecutus
B est quod volebat, is nunquã de amico conqueretur, cum vterq; boni cupiditate ducatur. Ne in iis quidẽ quæ suauitatis causa comparantur, incidunt. Si enim vita victúsque communis eos delectat, iam vtriq; quod volunt, aderit. Et ridiculus sane videatur, si quis eum accuset, cuius consuetudine minus delectetur, cum liceat ab eius abesse consuetudine. At verò plenæ sunt obiurgationum, plenæ querelarum & criminationum eæ omnes quæ fructibus emolumentisq; diriguntur. Nam qui spe mercedis, vsu, & consuetudine implicati sunt, semper maiora
C desyderant: seq; minora habere putant, quâm digni sint: queruntúrque non tantas se opes quantas requirerent, esse cõsecutos. Qui autem benignè faciunt, non possunt tantis iuuare copiis, quantis illi indigent, qui accipiunt. Sed videtur vt ius duplex est, alterũ non scriptum, alterum scriptum: sic emolumentum quod ex rebus vtilibus capitur, alterum à more, alterum à lege proficisci. Oriũtur ergo querelæ tum maximè cum eam vtilitatem non percipiunt, propter quam rem contraxerant.
D At ea quidẽ vtilitas quæ lege introducta est, certis verbis cernitur, quæ partim sordida est, cum de manu in manũ res traditur: partim ad tempus liberalior & honestior, sed pactione adhibita quid pro quo reddendum sit. Certum in hac est quid debeatur, non dubium, sed moram & cunctationẽ habet, amicitia dignissimam. Itaque horum apud quosdam nulla sunt iu-

dicia, sed sibi charos esse putant oportere eos, qui ex fide rem E
cum ipsis cootraxerint. At verò quæ moribus cōparata nō est,
certa & solenni verborum formula constat, sed tanquam amico dant beneficium aut alii qualiscunque sit. Par autem aut plus eo exigit, quasi verò non dederit, sed fœneratus sit beneficium, nec item commutarit. Nec eadem erit eius qui contraxit rem, & eius qui dissoluit criminatio. Hoc ita fit propterea, quòd omnes vel certè complures honestarum rerum studio illi quidem trahuntur, sed tamē vtilitatem & fructum sequuntur: & quòd pulchrum est benefacere, non vt gratiam exigas, F
beneficiis autem affici vtile & fructuosum. Referenda est quidem par gratia si modo possis, idque vltro. Neque enim amicus quicquam inuitus facere debet, quasi vero iam inde ab initio peccarit, acceperitq; ab eo beneficium, vnde minus debuit. Non enim ab amico acceperat, neque ab eo, qui ob hāc causam contulerit. Vt igitur in rebus cōmutandis certa formula verborum, eum par est qui beneficium accepit reddere, atque polliceri si modo posit, se gratiam esse relaturum. Nam si minus posit, ne is quidem qui dedit, reposcat. Ergo si posis, reddendum beneficium est. Atque etiam in primis, quis beneficia G
derit, & qua de causa, ponderandum est: vt etiam his de causis expectet ille, aut minus expectet. Sed hoc habet dubitationem vtrum referendæ gratiæ officium eius qui accepit emolumento & fructu ponderandum sit, an eius qui dedit beneficio. Nam cum beneficiis afficiuntur homines, extenuantes eiusmodi se à beneficis accepisse prædicāt, quæ & illis exigua erāt, & ab aliis accipere licebat. Illi contrà quæ & maxima deferre potuerint, & quanta ab aliis non potuissent accipere: idque rebus eorum H
asperis, aut calamitatibus generis eiusdē. Vtrum igitur si amicitiam vtilitas cōstituat, fructus quem ex beneficio tulit is cui delatum est, mēsura sit, quæstio est. Hic enim indigebat, ei opitulatur alter, tanquam parem aliquando gratiam accepturus. Quoniam igitur tanto fuit præsidio, quāta in altero secuta est vtilitas, tantum etiam reddendum est quantum acceperit, aut

A plus eo etiam, quoniam hoc multo est præclarius. In amicitiis autem quas virtus contrahit, quoniam nullæ obiurgationes existunt, officium æstimandum est ex eius qui cōtulit animo & voluntate. Virtutis enim & morum laus omnis in animi iudicio & voluntate consistit. Atque etiam in iis amicitiis in quibus excellentiæ quædam sunt, querelæ incidunt. 14
Nam cum vterque plus sibi tribui æquum censeat, hoc si fiat, amicitia dissoluitur. Qui nanque melior est, is sibi maiora de-
B beri existimat, quòd plus probo tribuēdum sit. Eadem est eius qui maiorem vtilitatē affert, ratio & sententia. Eum enim qui ad nullam partem sit vtilis, paria emolumenta consequi negāt oportere. Famulatum enim, non amicitiam esse, nisi pro dignitate officiorum ea constabunt, quæ sunt amicitiæ propria. Putant enim vt in societate pecuniarum, sic in amicitia, plus accipere oportere eum, qui plus contulerit. At inops & deterior, contra. Amici enim veri & perfecti esse, subuenire egētibus. Quis enim fructus, inquiunt, quæ vtilitas manet eū, qui
C probo aut potenti sit amicus, si quidem nihil sit consecuturus? At rectè quidem vterque reposcere & exigere videtur. Plúsq; tribuendum vtrique est ex iis rebus quæ vigent in amicitia: nō idem quidē, sed superiori plus honoris, inopi plus emolumenti. Virtutis enim & beneficentiæ merces est gloria: inopiæ & indigentiæ præsidium, quæstus. Quæ etiam in rebus publicis similitudo perspicitur. Nec enim honos ei tribuitur, qui nihil cōfert in Remp. studii, nihil operum, nihil facultatum. Quod enim commune est, datur ei qui Reip. consulit. Atqui honos
D cōmunis est, cōmunis gloria. Non enim fieri potest, vt quis simul & à Rep. locupletetur, & gloriam cōsequatur. Quoniam enim nemo potest in omni negotio se premi, suásque opes imminui sustinere: qui rei nummariæ iacturam fecerit, ei honorem tribuunt: qui muneribus nō corrumpitur, pecunias. Quod enim cuiq; tribuitur pro dignitate, id exæquat, vt dixi, tuetúrq; amicitiam. Sic etiam cum iis agendum est, qui non sunt pares. Et cui vel ad opes adiumentum allatum est, vel ad virtutem, is

honorem debet reddere. vicissímq; id reddẽdum quod quisq; E
possit. Exigit enim & postulat amicitia, non quod cuique de-
betur, sed quid quisque efficere potest. Neque enim id possit
fieri in omnibus, quod in iis contingit societatibus, quæ nobis
sunt cum diis & parentibus. Nam & nemo est qui parem iis
gratiam referre possit, & tamen qui eos quocunque officio, &
obseruatione potest, colit, is vir bonus est habendus. Itaque fi-
lio nõ videtur concessum, vt patrem exhæredet, patri licet li-
beros. Par est enim filium qui obligatus est beneficia reddere:
qui si omnia efficiat, nullã tamen partem videatur illius me- F
ritorum assecutus. Ita semper illius beneficiis obligatus est.
Quibus autem quispiam debet, eum quoniam illi præterire
possunt, & patri licebit. Sed nemo est omnino, qui filium velit
exhæredare, nisi qui insigni quadam improbitate sit præditus.
Nam præter naturalem amicitiam, communis etiam huma-
nitas impellit: vt ne omni præsidio desertum eum esse patia-
mur. Qui si facinorosus sit, cauendum est, aut nõ laborandum
certè, vt opitulemur. pleriq; enim beneficiis affici volunt, ipsi
conferre vt rem inutilem, nolunt. G

LIBER NONVS.



IN omnibus autem amicitiis quæ nõ sunt
eiusdem generis, comparatio & propor-
tio, vt dictum est, & exæquat amicitias,
& conseruat. Quod in ciuili societate
contingit, cum in sutorem pro calceis, H
& in textorem cæterosque omnes extat
remuneratio pro dignitate. Atque huc
quidem numus comparatus est, quasi rerum omnium mẽsura
communis, vt ad eum referantur, ex eóque ponderẽtur omnia.
Sed in amoribus interdum amator queritur, sibi in amore pa-
rem non esse eum, quem amet, cum in eo nihil fortasse dignum
sit amicitia. Sæpe etiam amasius queritur de amatore, ꝙ cum

A prius promiſerit omnia, tamē nihil eorū quæ promiſit exoluit omnino. Quod tū euenire ſolet maximè, cū ille libidinis cauſa amat & colit, hic vtilitatē ſequitur, nec vtriq; adſunt. Quoniā enim amicitia his de cauſis cōſtituta erat, diſſociatio & diſtractio ſequitur, cū minus extāt ea à quibus cauſæ profectæ erant diligēdi. Neq; enim ſe inter ſe diligebāt, ſed quæ aderāt & ſuppetebant. quæ quoniā infirma ſunt nec ſtabilia, etiā amicitiæ ſunt eiuſmodi. At verò amicitia, quā morū ſimilitudo bonorū cōglutinauit, quoniā propter ſe eſt permanet, vt dixi. Sed amici

B diſsident inter ſe tum cum alia atq; optabant eis obueniūt. Nam ſimile eſſe aiunt ac ſi nihil fieret omnino, cum non quod volunt conſequuntur. Quod citharœdo cuidam contigit, cui cum quiſpiam pollicitus eſſet, quo melius caneret, eo ſe maiorem mercedē eſſe daturum, iſq; poſtridie exigeret mercedem: eum reſpondit cum voluptate compenſaſſe voluptatem. Si hoc vterq; volebat, ſatis habuit: ſin ille voluptatem quam ceperit, petebat, ille quæſtum aucupabatur quo caruit: non rectè neque præclarè ad ſocietatem accidit. Quo enim quiſq; eget,

C ad id etiam attentus eſt: quod vt aſſequatur, nihil eſt non daturus. Vtrum autem pretium rei eius ſit præſcribere qui dat, an qui accipit, quæſtio eſt. Qui enim dat, videtur illi permittere. Quod aiunt Protagoram facere ſolitum, qui cum docuiſſet quidlibet, iubebat eum æſtimare qui didiciſſet, quanti videretur ſcientiam, & tantundem ferebat. In quibuſdam eius generis ſatis eſt viro merces. Qui verò primùm argentū acceperūt, deinde nihil præſtant eorum quæ profeſsi ſunt propter promiſſorum magnitudinem, iure ſunt illi quidem vituperandi.

D Neque enim exoluunt, quod promiſerunt. Quod certè coguntur Sophiſtæ facere, quòd nemo ſit qui quæ ſciant illi, argento dignum exiſtimet. Ac iſti quidem, quoniā non perficiunt in quæ mercedē acceperunt, iure reprehenduntur. Inter quos autem nullum pactum mercedis interuenit, ii quoniā vltro dāt, omni, vt dixi, reprehenſione carent. Hanc enim talem amicitiam virtus cōtraxit, in qua ex animo & voluntate ponderan-

da remuneratio est. Ea enim est amici & virtutis propria. Similis etiã eorum est ratio, inter quos Philosophiæ est societas & cõmunio. Neque enim aut rei tantæ dignitas pecuniis æstimatur, aut vllus honos tanti momenti & ponderis potest existere. Sed profecto vt erga deos, sic hic satis sit præstare quod quisque efficere posit. Si vero non fuerit talis largitio, sed aliò referatur, ea sequi debet maximè quæ ex vtriusque dignitate videatur. Quod si ita nõ fiat, nõ solum necesse est, verùm etiam æquum, eum qui rem tradat, pretium præscribere. Etenim si quantam hic vtilitatem quantúmque fructum ceperit, aut quantam voluptatem secutus sit, parem ille vicissim cõsequatur, ab hoc pretiũ obtinebit. Nam in rebus venalibus hoc cernere licet. Et nonnullis in locis leges sunt, quæ iudicia vetant fieri, quòd eum deceat decidere cui habita sit fides, sicuti cum eo societas & ratio contracta est. Cui enim res tradita sit atque permissa, eum iustius quàm qui permiserit, putat constituere posse. Nam permultas res non tantidem qui habent & ii qui sibi dari volunt, æstimant. Sua enim cuique, & quæ quisq; dat, magni pretii videntur. attamen compensatio tanta sequi debet, quãtum ii qui acceperint, præscripserint. quanquam fortè non est tanti res æstimanda, quanti is qui tenet æstimat, sed quãti antè quàm occuparet, æstimabat.
2 Hæc quoque dubitationem afferunt, vtrum patri omnia tribuenda sint officia, eiq; parendum sit in omnibus. Et vtrum ægrotus medico debeat credere. Et num imperator deligendus sit is qui laude rei bellicæ valeat plurimum. Itémque amicóne potius, an bono viro subueniendum sit. Et vtrum ei qui de nobis bene meritus est, referenda est gratia, an dandum beneficium socio si vtrique non posit? Ac horum quidem omnium non est facilis explicatio, præsertim cum magnæ in iis dissimilitudines ac differentiæ versentur, & magnitudinis & exiguitatis & honestatis & necessitatis. Hoc tamen non est obscurum, nõ esse eidem officia tribuenda omnia. Potius enim referenda ferè quàm ineunda à socio gratia est. sicuti mutuum etiam reddendum est

A potius cui debetur, quàm sodali dãdum beneficium. Quanquã hoc non semper sit seruandum. Vt si quis redemptus sit à prædonibus, vtrum eum qui se liberarit vicissim redimere debeat, qualiscunque sit. aut si captus ille quidem nõ sit, repetat autem aliquid, vtrum ei potius referenda sit gratia, an vero redimendus pater, quæritur. Nam suus cuique pater potius sit redimendus. Ergo, vt dixi, omnino debitum officium reddendum est. Quod si dandi ratio honesti necessitatisque ratione vincatur, est ad hæc ipsa declinandum. Incidunt enim huiusmodi tempora, cum beneficiũ quo prouocati sumus, reddendum nõ est. vt si quis sciens in bonum virum beneficium contulerit, & in
B hunc quẽ improbum esse existimet, extabit remuneratio. Neque enim semper ei commodandum est vicissim, qui commodarit. Nam & hic suam ob causam bono viro cõmodauit, & ille nihil emolumẽti se ab improbo sperauit esse capturum. Ergo siue ita est, non est par dignitas: seu non est ita, sed putant, nunquam absurdum quicquam facere videbuntur. Vt ergo sæpe dixi, quæ de perturbationibus, actionibus & officiis habetur oratio, iisdẽ finibus & terminis cõtinetur quibus eæ res in quibus versantur. Atque illud quidem perspicuum est, non eadem
C omnibus officia tribuenda esse, nec patri quidem omnia, quẽadmodum Ioui nõ fiũt sacra omnia. Quoniam autem alia parentibus, alia fratribus, alia propinquis, alia beneficis tribuẽda sunt: suum cuique ac proprium quódq; deceat tribuẽdum est. Quod etiã facere videntur. Nam inuitãt cognatos ad nuptias, quibus quoniã genus commune est, idcirco quæ genus attinẽt, sunt illis inter se officia communia. Ob eámq; causam cognatos & propinquos venire putant oportere ad spõsalia. Sed ne-
D cessaria præsidia vitæ parentibus maximè debentur, quibus rebus procreatores iuuare pulchrius est quàm seipsum. Atque etiam vt Diis, sic suus honos tribuendus est parentibus: non omnis quidem, sed patri is qui patrem, matri qui matrem deceat. Omnis etiam seni honos tribuendus est is, qui ætatẽ illam decet, assurgendo, decedendo de via, aliisque generis eiusdem.

Cum sodalibus & fratribus libertas,& rerum omnium cõmunitas vigere debet. Cognatis etiam atque tribulibus, ciuibus item reliquisq; omnibus enitendum est, vt suus cuiq; tribuatur.& quæ in quoq; insunt, ea ex illa quæ nobis cum illis erit familiaritate,ex virtute & vsu erunt iudicanda. Ac in iis quidẽ quæ sunt eiusdem generis facilius iudicium est: quæ autẽ sunt alterius,difficilius. Non tamẽ ob eam quidem causam desistẽdum est,quinetiam quoad fieri poterit explicanda sunt omnia. E

3 De dimittẽdis autẽ amicitiis hoc quæri solet,vtrũ discedẽdum sit ab amicis qui non sunt cõstantes neque stabiles, an ne ab iis qui amicitias vtilitatibus & suauitate dirigũt. Cũ hæc quidem nõ assequuntur,non est alienum dissoluere.Hæc enim amabãt ipsa,quibus sublatis,illud consentaneum est, vt etiam amicitia tollatur. Licet etiam accusare, si quis vtilitatem & suauitatem quærens diligat,seq; in amicitia virtutem simulet secutum.Nam, vt initio dixi, multa amicorum dissidia fiunt, cum non æquè ac putarant,sunt amici. Ac tum quidem, cum quispiam falsus est opinione, quòd alterum putaret ductum virtute se diligere,nec is quicquam tale faciat: se ipse accusare debet.Sin autem ab illius simulatione falsus est,par est accusari eũ qui fraude egerit,vel multo etiam magis q̃ eos qui numos adulterant, quo in re præstantiore calliditas consumitur. Sed si tanquam probum virum receperit aliquis, malus autem factus est,aut etiam videtur:etiamne diligendus sit,quæritur,an hoc fieri nullo pacto potest? Siquidem non sunt amore digna omnia, sed bona sola. Et improbus diligẽdus est nullus,neque æquum sit.Nõ enim vel amare improbos quisquam debet,vel par esse ac similis malorum. Atqui pares,vt dixi,cum paribus instituunt amicitiam. Sed vtrum repente præcidendæ sint amicitiæ,an non cum omnibus, sed cum iis quorum vitiis remedium nullum inueniri potest?Iis autem qui sanari possunt, eo magis quoddam adiumentum afferendum est ad mores, q̃ ad opes,quòd melius est & amicitia dignius.Quanquam alienum nihil qui discesserit facere videtur,quippe cum non huic

A aut certè tali foret amicus. Quoniam igitur ad meliorem mẽtem reuocare non poteſt, ab eius ſe remouet amicitia. Sin hic permanet, ille autẽ melior eſt, præſtátq; virtute: vtrũ eo amico vti debeat, an fieri non poſsit, quæſtio eſt. Hoc perſpicuum eſt in magna diſtantia, vt in iis amicitiis quæ ab ineunte ætate contractæ ſunt. Etenim ſi ille in puerili animo & ſententia permaneat, hic autẽ vir ſit optimus: quî fieri poteſt vt inter ſe diligant, cũ nec moueantur iiſdem rebus, nec offendantur? Neque enim hæc ſunt inter eos mutua, ſine quibus amici eſſe nul-
B lo modo poſſunt: quandoquidem vita victúſq; communis non poteſt inter eos intercedere. Sed de his iã diximus. Vtrum verò nihilo erga eum alieniore animo eſſe debet, quàm ſi nunquã amicitia interceſsiſſet: an prioris conſuetudinis valere debet recordatio? Vt enim amicis potius gratificari putamus oportere quàm exteris: ſic veteri amicitiæ aliquid tribuendum eſt, niſi propter ſingularẽ quãdã improbitatẽ facta ſit diſtractio.

Ea autem, quæ amicitiam cõciliant amicis inter ipſos, quibúſque amicitiæ fines & termini conſtituti ſunt, ab iis profe- 4
C cta videntur, quæ ſibi quẽq; conciliant atque commendant. Ponunt enim amicum eum, qui velit ſeruire, ac ſeruiat cõmodis amici, aut quæ videantur, illius cauſa: aut qui velit ſaluum & incolumem amicum, eúmque manere in vita ipſius cauſa. Quo ſunt animo matres in liberos, iique amici qui temeritate ducti ſunt ad amandum. Alii amicum eum ſtatuunt, qui vita victúq; communi cum amico cõiunctus eſt, quíq; eadem ſtudia ſequatur. aut eũ qui & rebus aduerſis amici doleat, & gaudeat ſecundis. Quod idem in matribus contingit maximè. Eo-
D rum etiam in aliquo amicitiam ponunt. Sed hæc quidẽ omnia virum bonum ſibi conciliant: cæteros autẽ quia bonos ſe exiſtimant. Eſt enim & virtus & vir bonus, menſura, vt dixi, rerũ omnium. Nam & ſibi ipſe cõſtat, & iiſdem rebus mouetur per omne tẽpus ætatis. Eſtq; is qui ſe iis quæ verè bona ſunt, quæq; videntur, velit affici, quæ eadẽ efficit. Eſt enim boni viri quod bonum ſit gerere, atque ſuam ob cauſam. ſiquidem mentis gra-

tia, quod quidem vnusquisq; videtur esse. Atque etiam manere vult in vita, ac saluus esse. idq; facit ob id maximè quia sit sapiens. Bono enim viro status bonus honestúsq; est. Et se quisq; bonis vult affici. Quod si alii fierent omnes atque sunt, nemo esset homo qui bona esse omnia in eo vellet, in quod versus esset. Est enim etiam in Deo bonum hoc tempore, sed quod idē ipse est quale id cunque sit. Ac mens sua quisq; est, vel maximè. Cúmq; sit eiusmodi, secum ipse vult viuere, idq; facit libēter. Vt enim lætamur iis bonis quæ recordamur, sic iis erigimur, quæ expectamus. Habēt enim hæc oblectationem, atque etiam eius animus abundat præceptorum copia. Et quoniam iisdem rebus semper mouetur, & offenditur, & non aliis aliâs, fit vt doleat gaudeâtque rebus suis vnà secum optimè. Is enim est quem nullius omnino rei poßsit pœnitere. quòd ita vir bonus in se animatus sit. In amicum etiam, quemamodum in se est animatus. Est enim is amicus quidem, qui est tāquam alter idem, & in eorum videtur aliquo amicitia consistere. & in quibus eadem insunt studia, eædem voluntates, ii amici nominātur. Vtrum autem secum cuique sit amicitia, necne sit, omittamus hoc quidem tēpore quærere. Tandiu autem amicitia manet, quandiu eorum quæ dixi, aut duo adsunt, aut etiam plura. nimia etiam amicitia videtur ea quæ secum cuique est. Sed tamen constat, quæ dicta sunt, adesse permultis, etiam improbis. Num ergo eorum participes sunt, quia se ipsi oblectant, séque bonos putant? Hæc enim omnia eorum insunt nemini, qui admodum nefarii sunt, nec videntur quidem nec ferè vlli malorū. A se enim dißident ipsi, secúmq; discordant. & alia volunt, alia sequuntur, ritu impotentum. Quæ enim sibi ipsi bona esse statuerunt, iis ea omnia anteponunt, quæ iniucūda sunt & molesta. Alii rursus propter ignauiam, ab iis rebus gerendis recedunt, quas ipsi sibi bonas esse decernūt. Qui verò multa & grauia scelera admiserunt, improbitate victi, & se oderunt ipsi & vitam fugiunt, mortémq; sibi ipsi consciscunt. Improbi etiam alios quibuscum versentur requirunt, se fugiunt ipsi. Multa

E F G H

A enim & grauia facinora recordãtur, quæ & alia eiuſdem generis, cũ ſoli ſunt expectãt: cum ſunt cũ aliis, obliuione obruunt. Et quoniam in iis nulla eſt cauſa cur diligãtur, nulla eſt etiam in eis ratio diligendi ſui. Nec igitur ipſi ſoli lætari poſſunt, nec dolere. Eorum enim animus à ſe ipſe diſsidet, ſecũmq; diſcordat, aliáſq; agitatus pœna ſcelerum, ſe dolet à quibuſdam rebus abſtinuiſſe, aliâs gaudet. atq; pars altera huc trahit, illuc altera, vt ſolẽt partes diſſoluti corporis. Qui ſi & dolere ſimul nõ poſſit & lætari, at paulo poſt certè & ſe moleſtè fert ex rebus ali-
B quibus voluptatẽ cepiſſe, & ſibi eas vellet non fuiſſe voluptati. Eſt enim vita malorũ plena pœnitentiæ. Non igitur in ſe amicè animati ſunt improbi, quòd in eis dignũ nihil ſit amicitia. Quòd ſi ita affectum eſſe animo valde miſerum eſt, fugienda improbitas eſt, dãdáq; opera vt boni ſimus. Sic enim & in nos ipſi amico animo affecti, & aliis ſumus amici futuri. Beneuolentia autem quanquam videtur, tamen non eſt idem quod amicitia. Nam beneuolentia etiã cum iis coniũcti ſumus, quos ignoramus: eadémque occulta eſt, amicitia non eſt. Quod etiã
C ſuprà attigimus. Nec amor quidem eſt, præſertim cum nec ſit deſyderii nec cupiditatis particeps, quæ amorem cõſequũtur. Præterea conſuetudine amor ſuſcipitur, beneuolẽtia etiã cito, quod in certãtibus cõtingit. Eos enim quodãmodo ſpectatores diligunt, & in eis eſt eadem voluntas, cum interim nullis officiis nulliſq; actionibus coniungi queant. Nam & repente, vt dixi, beneuolentia cõiunguntur, & leuiter diligunt. Atque etiã videtur vt amatoriarum leuitatum, ſic amicitiæ principium ab ea ductum eſſe voluptate, quæ ex ſenſu oculorum aſpectúq;
D capitur. Etenim nemo quẽquam inſane amat, niſi forma capiatur. Et qui forma capitur, non continuo diligit, ſed tum deniq; cum & abſentis deſyderio tenetur, & præſentẽ concupiſcit. Sic inter nullos amicitia eſſe poteſt, niſi ante coniuncti ſint beneuolentia. At qui beneuolentia coniuncti ſunt cum quopiam, non ii continuo etiam diligunt. Eos enim duntaxat volunt bonis affici, in quos bene animati ſunt: nec vllis officiis cõiungi

vellent, nec vllam propter eos suscipere molestiam. Quocirca eam fontem amicitiæ licet dicere, quam tempore cõfirmatã cum auxit consuetudo, tum amicitia nascitur, non quæ vtilitatis aut suauitatis causa fingitur. quãdoquidem eorum causa nemo cum alio beneuolentia coniungitur. Nam qui beneficia accipit, si eum qui contulit, beneuolentia complectatur, is officio fungatur. At vero qui beneficia ponere vult apud quempiam, spe præsidii & auxilii adductus, nõ illi beneuolus, sed sibi potius videtur. sicuti nec is amicus habendus, qui vtilitatis causa colit & obseruat quempiam. Omnino autem virtus & probitas beneuolentiam cõtrahit, siqua significatio honestatis, fortitudinis, aut alicuius eiusdem generis, eluceat. Quod etiam in certantibus fieri solere diximus. Atque etiã concordia ad amicitiã pertinere videtur. Itaque non est idem quod eadem sententia, quandoquidem in iis etiam, quorum alter alteri ignotus sit, inesse potest. Nec concordes aiũt eos qui de quauis re idem sentiũt, vt eos qui de rebus cælestibus: quippe cum idem & vnum de iis rebus sentire, non sit proprium amicitiæ. Sed ciuitates in cõcordia esse tum dicuntur, cum de commodis & vtilitatibus, vnum idémque sentiunt, & decernunt, quodq; publicè placuerit, exequuntur. Ergo in gerendis rebus iis quæ graues ac magnæ sint, quæque adesse possunt vel vtrisq; vel omnibus, concordia consistit. Veluti ciuitates concordes sunt, cum placet omnibus magistratus deligendos esse, aut ineũdam cum Lacedæmoniis societatẽ, aut Pittacum imperatorem esse, si etiã ipse velit. At verò cum se ipsum vtérq; vt fit apud Phœnissas, voluerit deligi, tũ seditio nascitur. Non enim vnum idémque intelligere duos quale id cúnq; sit, vnũ & idem sentire est, sed idem in eodem. Vt cũ populus & optimates optimos volunt præesse Reip. sic enim omnes quod volunt consequuntur. Ciuiúmq; inter ipsos amicitia, concordia videtur, vt etiam celebratur. Est enim in commodis & vtilitatibus, iisq; omnibus quæ ad vitæ vsum pertinent. qualis bonis inter bonos concordia est. Ii enim iisdem de rebus vnum

A idémq; & ipsi secum & cum aliis sentiunt, præsertim cum eo-
rum stent sententiæ, & voluntates, non more Euripi refluant.
Recta etiam & vtilia sibi proponunt, quorum communiter
cupiditate ducuntur. At verò improbi vnum atque idem nisi
ad breue & exiguum tempus, sentire non possunt, sicuti etiam
amici esse solent, cum in emolumentis sua augendi cupidita-
te inflãmati sint, iis autem in rebus quæ laborē sumptusq; de-
syderant, ab officio deficiant. Quæ quoniam sibi quisque exo-
ptat, proximum quéque obseruat & arcet. Euertetur enim fun-
B ditus Resp. si à nemine conseruetur. Ex quo nascuntur seditio-
nes, dum alteri alteris necessitatē afferunt, ipsi fungi officio no-
lunt. Benefici autem vehementius eos diligunt in quos be- 7
neficia contulerunt, quàm ii qui acceperunt, eos qui dederunt.
Quæ nobis contra opinionem incidit quæstio. Ac compluri-
bus hoc ita videtur, propterea quòd illi debent, his debetur. Vt
igitur in commodato periisse expetunt debitores, eos quorum
æs cõtraxerunt, salus autem debitorum curæ est creditoribus:
sic ii qui bene meriti sunt, eos saluos volunt in quos liberales
C fuerũt, quòd gratiam beneficiúmque sint accepturi, illis curæ
non est remuneratio. Et Epicharmus quidem fortè hoc dicat,
ad improbitatem eorum spectare orationem, quæ tamen hu-
mana est. Sunt enim pleriq; immemores beneficii, propensio-
rêsque sunt ad accipiendum q̃ ad bene merendum. Sed causa à
natura potius profecta videtur, quæ nihil simile habeat ei rei
quam attuli de creditore. Non enim in illis amor inest, sed vo-
lunt saluos illos, vt suum recipiant. At ii qui bene meriti sunt,
eos diligunt apud quos beneficia collocarunt, etiã si in præsens
D nihil ex iis emolumenti percipiãt, nec sint percepturi in poste-
rum. Quod etiam in artificibus contingit. Omnibus enim sua
cuiq; chariora sunt opera, quàm suis quisq; operibus, quæ mu-
ta & inanimata sunt. Sed nescio quo pacto hoc in poëtis ma-
gis cernitur, quos sua opera præter modum delectant, ea vt
liberorum loco diligant. Huic est similis causa beneficiorum.
Nam qui beneficium accepit, opus eorum est, quod eis cha-

rius est, quàm operi procreator & auctor. Hoc autem causæ est, quòd cum nobis suus cuique status optabilis sit & charus, simúsque re ipsa (nam viuendo & agendo) fit vt qui fecit opus, sit actione quodam modo. Ergo opus diligit, quòd statum suum. Atq; hoc à natura ductum est. Quod enim esse potest, id, opus quod reipsa est indicat. Atque etiam ei qui beneficium contulit, pulchrum honestúmque est id quod actioni congruit, vt id etiam in quo ipsum inest, delectet. At is qui beneficium accepit, nihil rei præclaræ in eo qui dedit esse existimat, præter fructum & emolumentum. quod insuauius est, minúsq; amabile. Habet autẽ eius quod præsens est actio, & rei futuræ expectatio, & præteritorũ recordatio, oblectationem. Sed tamen eo quod præsens tanquam in manu datur, nihil iucundius est, nihil amabilius. Ac ei quidẽ qui bene meritus est, sui operis permanet stabilis certáq; possessio. Est enim firma, constans, stabilisq; virtus. Qui vero accipit, ei vtilitas perit tota & decidit. Et benefactorum recordatio iucũdissima est, vtilitatum nõ ferè, aut minus certè. Contráque est in expectatione. Amor etiam actioni similis est, amari perpessioni. Qui autem in actione sunt occupati, eos necesse est diligere, eáq; sequi omnia, quæ ad amorem pertinent. Iam verò ea sunt chariora omnibus quæ labore parta sunt. vt etiam pecuniæ iis chariores sunt qui quæsierunt, quàm qui acceperunt. Atqui accipere beneficium nullius negotii est, dare arduũ ac difficile. Ob eámq; causam liberi chariores sunt matribus, quòd partus difficilior sit, maiorisq; laboris indigeat, & quòd suos esse sciant certius. Quod idem beneficis proprium videtur. *Sed* vtrũ se quisq;

8 maximè diligere debet, an alium aliquem, quæstio est. Culpãtur enim qui se maximè diligunt, eósq; sui diligẽtes probri loco appellant. Ac mali quidem videntur quæ faciunt, suam ob causam facere omnia, atq; eo magis quo sunt sceleratiores, idq; illis vitio datur, quòd sibi tantum consulant. Boni autem ob honestatẽ, eóq; magis quo meliores sunt, vt suas res rationésq; prætermittãt. A qua oratione facta dissentiunt, nec sine causa.

A Aiunt enim diligendũ eum maximè, qui sit maximus amicus. Amicus autẽ maximus is est, qui velit bonis affici quàm maximis eum quem diligat, illius causa, etiam si ad se ex his nihil redeat. quæ sibi quenque conciliant, cæteráque omnia quibus amicus definitur. Docuimus enim principiũ ductum à se diligendi sui ad alios peruenire. Atque etiam eodem pertinent prouerbia, Vnus animus, Amicorũ omnia communia. Amicitia, æqualitas. Tibiæ genu propius. Quæ omnia in quoque inesse, ad seque redire reperiuntur. Sibi enim quisq; charus est

B maximè. Se ergo quisque maximè diligere debet. Iure autem hoc venit in dubium, vtris tandem rationibus assentiendum sit, cum præsertim vtræque sint probabiles. Constituendi ergo sunt in eiusmodi rationibus fines & quasi termini veritatis. Quòd si quem vtræque rationes sibi charum constituant, intelligamus, cito planũ fiet. Qui ergo hoc ipsum vitio vertunt, diligentes sui appellant eos, qui penitus suas cogitationes & studia in pecunias honores, corporis voluptates abiecerunt: quorum plerique hæc ita expetunt, iisque student, quasi in eis

C sit summum bonum. Itaque de iis digladiari solent. Qui ergo istis rebus totos se dediderunt, ii cupiditatibus, animi perturbationibus, eíque parti quæ est expers rationis, omnino obsequuntur, cuius generis magna copia est. Itaque appellatio ipsa ducta est à multitudine, quæ ipsa vitiosa & deprauata est. Iure igitur vt probrum obiicitur, iis qui ita se ipsi diligunt. Nec dubium est, quin eos qui hæc talia sibi proponũt, plerique sui diligentes soliti sint dicere. Si quis enim vnus ex omnibus

D maximam operam eo cõferat, vt iuste & modeste facta sequatur, aut quæuis alia, quæ virtutibus congruant, ísque omnino sibi semper honestatem vendicarit, hunc nemo sui diligentem dixerit, hunc nemo reprehẽdat. Atqui hic potius vir sibi charus esse videatur. Nam & pulcherrima quæque ac optima sibi assumit, & parti ei sui, in qua inest vis maxima, obsequitur, pa rẽtque in omnibus. Vt enim ciuitas omnísque alius cõuentus, sic homo est omniũ optimũ. Sibi ergo charus est maximè, qui

hoc ipſum diligit ab eóque init gratiã. Atque etiam ex eo con- E
tinens & impotẽs nominatur, quòd animum vincat & teneat,
vel non teneat: quoniam in eo omnis noſtra vis ſita ſit, ipſique
ea ſponte noſtra videamur geſsiſſe maximè quæ ratione duce
geſsimus. Ac illud quidem minime dubium eſt, ſuum quẽque
noſtrum animum eſſe maximè, eúmque à bono viro maximè
diligi. Quapropter idem ſibi charus eſt maximè, alio genere
charitatis, quàm quod vitio datur, à quo tantũ abeſt & diſtat,
quantum vita rationi cõſentanea ei præſtat quæ voluptati cõ-
gruit, quantũque intereſt inter honeſti appetitionem eiuſque F
rei quæ vtilis eſſe videatur. Ergo ii omnes, qui ſingulari qua-
dam tenẽtur præclararum actionum & officiorum cupidita-
te, in commendatione omnium laudéque verſantur. Quòd ſi
omnes ad virtutem honeſtáſque actiones quaſi certatim con-
tenderent, & publice omnes decus, & priuatim ſinguli ſum-
mum bonum adipiſcerentur. ſiquidem virtus ex eo genere
eſt. Ita ſibi charus eſſe bonus debet. Nam & ſibi præclaris
actionibus proderit & cæteros iuuabit. At non debet impro-
bus. ſiquidem & ſibi nocebit & proximis, præſertim cum G
prauis cupiditatibus obſequatur. Ac in deprauatis quidem
quæ agũt ipſi, ab iis diſſentiunt quæ facere debent. Boni autem
viri quæ debẽt, eadem efficiunt. Nam & animus quod optimũ
eſt eligit, & vir bonus rationi obtemperat. Nam quod aiunt,
multa virum bonum & amicorum cauſa & Reip. gerere ſoli-
tum, & ſi opus erit, mortem etiam oppetere: id verum eſt. Pe-
cunias enim & honorem, & cætera bona, de quibus homines
inter ſe digladiari ſolent, cõtemnet ac pro nihilo putabit, dum
ſibi honeſtatẽ ac decus retineat. Breui enim tempore ſummã H
malit, quàm longo leuem percipere voluptatem: vnũque offi-
cium præclarum & magnũ multis & paruis anteponet. Quod
iis profecto accidit, qui pro amicis & pro patria mortem non
dubitant oppetere: qui iidem ſibi quidem magnum decus aſſu-
munt, & diuitias pro nihilo ducunt, quo maiores opes amici
conſequantur. Nam cum diuitias & opes amici conſequuntur,

A tum ipse decus & honestatem. Ita sibi maiora bona retinet ac vendicat. Eadē honorum & imperiorum ratio est. Hæc enim amico omnia relinquet, ex quo decus sibi laudémque comparabit. Rectè igitur bonus videtur is qui rebus omnibus antefert honestatē. Atq; etiam fieri potest, vt amico rerum actione concessa, pulchrius sit, eum amico gerēdæ Reip. causam extitisse, quàm si ipse gereret. Quare hoc iā perspicuum est, bonum virum plus sibi ex iis rebus quæ ad laudē valent, assumere solere. Atque hoc quidem modo decet diligentem esse sui: quo-
B modo solent pleriq;, non decet. Hoc etiam de beato quæri 9
solet, vtrum amicis, necne, ei sit opus? Beatos enim eósque omnes qui se ipsi contenti sunt, amicorum præsidia negant requirere. nam omnibus eos copiis & opibus abundare. cum igitur se ipsi contenti sint, nullo egere. Amicum porro cum quasi alter idem sit, quod quisq; minus per se posit, id suppeditare. Ita cum Deus omnia suppeditet, quid opus est amicis? Sed absurdum sit cū bona omnia beatis attribuamus & concedamus, amicos non cōcedere, quibus nihil in bonis externis maius, ni-
C hil melius inueniri potest. Quòd si amici est beneficia dare potius quàm accipere, & si est boni viri ac virtutis, benigne facere, pulchrius autem & præstātius amicis quàm alienis subuenire: certè bonus vir quibus det beneficia requirat necesse est. Quocirca quæri solet, vtrū rebus aduersis magis, quàm secundis desyderētur: quòd calamitosi qui opem ferant, & qui beati putantur, de quibus benemereantur, requirant. Atque etiam illud alienum sit, beatum constituere solitarium, præsertim cum nemo velit in summa solitudine omnibus opibus circun-
D fluere & copiis. Est enim homo ad ciuilē congregationem, cōiūctionémq; vitæ natus. Hoc igitur beato adest, qui omnibus, quæ vi sua & dignitate bona sunt, sit præditus & ornatus. Atqui hoc quidē perspicuum est, cum amicis & bonis melius esse, quàm cum alienis & quibuslibet viuere. Est igitur amicis opus beato. Quæ est igitur superiorum sententia, quóque modo vera est? An id volunt, plerosque amicos eos potissimum putare,

ex quibus sperāt se fructum esse capturos? Cuius quidem generis nullum requiret beatus, quippe qui omnibus sit copiis præditus. neque eorum quenquam, qui delectationis suauitatísq; causa parantur, nisi paulum admodum. Quoniam enim vita ei suauis est & iucunda, nihil voluptatis ascititiæ indiget. Nec si amicos eiusmodi non desyderat, continuo videtur nullos requirere omnino. Quod nō ita est. Initio enim dixi beatitudinē in actione quadam cōsistere, & perspicuum est actionē gigni, non adesse, nec permanere ritu possessionis. Quod si beatitas omnis in vita & actione consistit, boni autē viri per se & propter se bona est & iucūda actio, vt initio dictum est, sua etiam quēq; delectant, & cernere proximum quēq; magis quàm nosmetipsos possumus, illorúmque res & actiones quàm nostras, bonorū quoque qui amici sunt actiones, bonos viros delectant, præsertim cū iis bonis præditi sunt quæ suavi & suapte natura bona sunt: efficitur vt beati amicos eius generis desyderēt necessario. Si quidem intueri vult actiones & facta præclara & sua, quo ex genere sunt illa amici qui sit vir bonus. Huc accedit quòd beatum iucundè viuere putant oportere. Itaque in solitudine agenti, molestiarū ac curarum vita plenissima est. Nec enim facile est eum qui degat in solitudine, continue in rerum actione versari. cum aliis & apud alios multo facilius. Futura est igitur ita denique actio diuturnior, si iucunditas accesserit: quod inesse debet in beato. Nam vir bonus, quia bonus est, honestis delectatur actionibus, turpibus offenditur. sicuti musicorum aures suauibus sonis permulcentur, offenduntúrq; contrariis. Atque etiā ex vita victúq; cōmuni, inter bonos exercitatio quædam virtutis cōparatur. vt etiam Theognidi placet.

Virtutem ex doctis disces, verúmque laborem.

Improbus inficiet téque animúmque tuum.

Qui autē lōgius à natura causam petunt, iis videtur vir bonus suapte natura expetēdus amicus esse viro bono. Quod enim per se suáq; vi bonum sit, id docui bono viro sua spōte bono esse ac voluptati. Atqui vita in animātibus vi sensus definitur, in ho-

A minibus vi sensus & cogitationis. Sed vim actio rerũ cõsequitur, & laus omnis in actione cõsistit. Viuere autem est propriè sentire & intelligere. Vita etiã in iis est quæ per se bona sunt & iucũda. Nã definita certáq; est, & quod certũ est ad naturã boni viri accõmodatũ est. Quod autẽ suapte natura bonũ est, omne bono viro bonũ videtur. Quocirca suus status queq; delectat. Sed nõ est designãda vita vitiosa & deprauata, neq; doloribus cruciatibúsve cõfecta. Vt enim quæ insunt in tali vita, sic ipsa incerta infinitáq; est. Quod ex iis quæ mox de dolore dicã, erit B multo euidentius. Quod si ipsa vita bonum est, & iucundum. Quod hinc perspici potest, quia cum omnes, tum vel maximè boni eius cupiditate ducũtur. Nã & his expetẽda est maximè, & illorum vita beatissima est. Qui autẽ cernit, se cernere sensu percipit: & qui audit, se audire: & qui ambulat, se ambulare: itémq; in cæteris quiddam est, quod nos agere percipit. Atqui sensu aliquid percipere possumus, quia sensu percipimus. & mente agitare quid possumus, quia cogitamus. Sensu porrò & animo aliquid percipimus, quia sumus & in vita manemus. C Nam esse & in vita manere est, vel sensu vel animo percipere. Atqui sentire se queq; viuere in iis est, quæ sunt suapte natura iucunda. Nam quia per se vita est in bonis, idcirco sensus alicuius rei bonæ quæ adsit, suauis est. Vita autem cum omnibus expetenda est, tum maximè bonis, quòd eis status suus cuique bono sit & voluptati. Sensus enim eius quod suapte natura bonum sit, eos delectat. Quemadmodum porrò in se bonus vir, sic in amicũ animatus est. Est enim amicus alter idem. Vt igitur suus cuique, sic status amici expetendus est. Status autem ob eã D causam expetẽdus est, vt diximus, quia ipsum sibi bono esse sensu perciperet, qui quidẽ sensus per se ipse delectat. Amicũ ergo necesse est beatus in vita manere sentiat. Quod vita victúsque communis, sermonúmque ac consiliorum omnium efficiet societas & communio. In ea enim vitæ degendæ ratione hominum inter ipsos consistit coniunctio, non vt pecudum, in pastu cibóq; communi. Quòd si status propterea beati expetẽdus est, quòd sit sua sponte in bonis, in eodem autem genere est

amici status: fit vt amicus in iis numeretur, quæ beatus expe- E
tere debeat. Quod autem ei optabile est, ei adesse debet, aut hac
parte aliquid ei deerit. Amicos igitur veros & viros bonos, qui
futurus est beatus, desyderabit. Sed vtrũ parandi sunt ami-
10 ci multi, an quemadmodũ in hospitalitate rectè dici videtur,
nec multitudine opus esse hospitum, neque omnino desertum
esse oportere: sic deceat in amicitia nec desertũ esse ab amicis,
neq; multitudinẽ amicorum sibi adiũgere, magna quæstio est.
Ac in iis quidem qui vtilitatis causa fingunt amicitias, quod
dictum est, valere videatur. Difficile est enim multis refer- F
re gratiam, neque ad id agendum satis sit vita. Quocirca mul-
tis eorum quibus res familiaris abunde suppetit, superuacanei
sint afferántque impedimẽtum ad vitam honestè degendam.
Non est igitur his opus. Iis etiam qui delectationis iucundita-
tísq; causa amicitiæ præsidia quærunt, pauci satis sunt amici,
sicuti in delitiis condimentum. At verò boni viri vtrum mul-
tos parare debẽt? an vt ciuitatis, sic multitudinis amicorũ certi
sunt termini constituti? Neque enim ex decem hominibus cõ-
stat ciuitas, nec etiam cẽtum millibus. numerúsq; forte nullus
est nisi is omnis qui inter certos aliquos & definitos constitu- G
tus est. Ergo amicorum quoque multitudinis certi sunt quidã
fines & termini constituti. Et certè multi adiungẽdi sunt, qui-
buscum liceat vitã traducere, cum præsertim id amicitia di-
gnum esse videatur. Nec verò dubiũ est, fieri non posse vt quis-
quam vitæ societate cum multis coniunctus, iis se quasi det &
impertiat. Iam verò illi etiam coniuncti sint amicitia oportet:
siquidem omnes vita victúq; communi consociati sint, quod
certè in multis difficile est. Difficile est etiam & rebus prospe H
ris gaudere, & aduersas grauiter ferre cum multis. Concurrere
enim hæc possunt, vt cum vno voluptate afficiatur, doleátque
cum altero. Quapropter hic præclarè agetur, si minus q̃ pluri-
mos amicos quæramus, at tantũ certè numerum, quãtus sat sit
ad vitæ degendæ institutum. Neque enim fieri videtur posse,
vt cuiquam valde chari sint plurimi. Itaque ne in amoribus

A quidē fieri poteſt. Eſt enim certè excellens quædam ac præſtās
amicitia,qua vnus cum vno coniungitur. Quare ſiqua ſit ma-
gna & excellēs amicitia,ea vni cum paucis intercedat, neceſſe
eſt. Quod etiam rerum vſu, ac re ipſa experimur. Neque enim
inter multos ea iūgitur quæ ſodalibus inter ipſos eſt amicitia.
Et quæ celebrantur efferuntúrque laudibus,eæ inter duos iun-
ctæ ferūtur. Qui autem multitudinem,& quaſi cohortem ſibi
adiungunt amicorum,quíq; ſe familiariter gerunt cum omni-
B bus,ii amici nemini videntur,niſi more vrbanorum, quos vo-
cant comes & affabiles. Quapropter vni qui etiam ad volupta
tem non loquatur,ſed qui vere ſit bonus, amicitia cum multis
ciuium propria illa quidem intercedere poteſt : amicitia autē
quam virtus contrahit,& conciliat, non poteſt. Ac rectè agi-
tur,ſi paucos huius generis reperiamus. Atq; etiā hoc quæri 11
ſolet,vtrum rebus ſecundis magis, quàm aduerſis amici deſy-
derantur? Nam in vtroq; genere quæruntur. Nam & ii qui ad-
uerſa vtuntur fortuna,opis indigent:& qui ſecunda,conuicto-
C res requirunt,& quibus benigne faciant, præſertim cū aliis cō-
ſultum velint. Ac rebus quidem aduerſis magis ſunt illi quidē
neceſſarii, quòd in hoc genere ii quærantur ex quibus fructus
percipi poſsit . ſed neſcio quomodo maius ornamentum rebus
ſecundis adferunt. Itaque viros bonos ſibi adiungunt, quòd &
iis ſubuenire,& cum iis viuere optabilius ac melius eſſe videa-
tur . Suauis eſt enim amicorum præſentia & in proſperis re-
bus & aduerſis. Mœrores enim & luctus facit amicitia cōmu-
nicās partiēnſq; leuiores. Quocirca quæret aliquis,vtrum do-
D loris quaſi oneris ſocii ſint amici, an non ita ſit, ſed eorum iu-
cunda præſentia , ſenſúſq; communis doloris minorem faciat
ægritudinem? Ac vtrum ob eas cauſas,an ob rem aliquā aliam
leuetur eorum dolor,omittamus exponere. quāquam id, quod
dixi,euenire videamus : & eorum quodāmodo mixta præſen-
tia videtur. Nam amici aſpectus ſuauis eſt ei præſertim,qui in
miſeriis luctuq; verſetur:in eóq; ad depellendum dolorē præ-
ſidium eſt paratum & conſtitutum . Amicus enim ſi verus ſit

ac ingenuus, aspectu & sermone cōsolari potest. Nā cum eius E
habeat mores cognitos, quibus ille rebus moueatur, & offenda-
tur, intelligit. Sentire autem alterum suis incommodis dolere,
molestum est. Nam quoniam omnes cauent ne amicis causas
doloris afferant, idcirco qui sunt magno fortiq; animo præditi
natura, dant operam, ne amici in partem veniant doloris sui.
Quòd si minus superet indolētia eū qui eos premit, non ferunt
dolorem. omninóq; eos respuunt, qui socios se præbent lamen-
torum, propterea ꝙ ne ipsi quidē propensi sunt ad lamentan-
dum. At verò mulierculæ similésq; muliercularum viri eorū F
potissimum consuetudine delectantur, qui socios se præbent
gemitus & lachrymarum, eósq; loco amicorum diligunt. Sed
par est scilicet in omni re optimū quenq; imitari. In rebus au-
tem asperis, iucundam vitæ consuetudinem & cōiunctionem,
sensumq; suauem efficit amicorum præsentia, ꝙ iisdem rebus
bonisque moueantur. Itaque vltro ad societatem & cōmunio-
nem prosperitatum amici vocādi sunt (nam pulchrum est be-
nignitate vti diligenter) ad societatē vero calamitatū, timide,
ac raro. Neque enim rectum est cum amicis aut bene meritis G
consociare & coniungere iniuriam. Ex quo factum est prouer-
bium, Satis ego superque miser sum. Tum autem vocandi sunt
maximè, cum leui suscepta molestia, ei profuturi sunt pluri-
mum. Contrâque decet ad eos qui calamitate premuntur, in-
uocatum & studiose venire: siquidem amici est liberalitate vti
in eos præsertim qui opis indigeant, & in eos qui nō rogarint.
nā in vtrosque præclarius est. At verò in prosperitate, si actio H
nis officiique causa postulet, studiosè ad amicum eūdum est:
sin vt beneficium accipias, sensim id timidéque faciūdum. Nō
enim decorum est, vltro paratum esse ad petēdum præsidium.
Sed tamen vitanda est in denegando quod petitur, offensionis
quæ nōnunquam suscipitur opinio. Ergo hoc quidem perspi-
cuum est, in omni fortuna amicorum esse expetēdam præsen-
12 tiam. Sed vtrum vt amātibus ipse aspectus charissimus est,
iique sensum hunc præ cæteris expetunt, quòd ex eo potissimū

A amor nascatur: sic amici vitam victúmq; communem maximè exoptant? Nam & communitas quædam amicitia est, & quo modo in se quisq; affectus est, eodem erga amicum. Atqui suus cuiq; in semetipso iucundus est sensus. Et in amico igitur. Eius autem sensus munus & officium in vita victúq; communi cernitur. Iure igitur vitæ societatem expetũt. Itaque in quo quisq; statum vitámq; ponit, & quo omnes vitæ degendæ rationem referunt, in eo vitam volunt cum amicis consumere. Quocirca alii vnà conuiuantur, alii vnà se talorum ludo oble-
B ctant, nonnulli se exercent vnà & venando & philosophando: in iisque totos dies & ætates conterunt, quæ quisq; in vita maximè adamauit. Quoniã enim viuere cum amicis vnà cupiũt, ea faciũt ipsi: earũq; rerum cõiunguntur communione, in quibus consuetudinem vitæ putant consistere. Quapropter improborũ mala amicitia est, qui cum instabiles inconstantésque sint, rerum malarum ineunt societatem: similésque ac pares inter se, facilè corrumpuntur. At verò bonorum præclara & honesta est amicitia, quæ vsu & consuetudine confirmatur. Vi-
C dentur etiam progressum in virtute facere, officiis emendatióneque cõmuni. Alter enim ab altero ea exprimit, quibus percipiant voluptatem. Hinc illud,

Virtutem ex doctis disces, verumque laborem.

Ac de amicitia quidem hactenus.

LIBER DECIMVS.



D SEQVITVR vt de voluptate disseramus, quandoquidem generi nostro videtur esse cõiunctisima. Itaque pueros instituunt voluptate ac dolore gubernare. In eo etiam vis maxima est ad virtutem, si quis bonis rebus lætetur, doleátque cõtrariis. Patet enim hæc omnia per omnẽ vitam latisimè, in iisque magnum momẽtum, vísque magna est ad virtutem & beatam vitam. Nam & quæ iucunda sunt,

omnes sequũtur, & quæ molesta declinant. Quæ cum ita sint, E
minimè prætermittenda fuit hæc disputatio, præsertim cum magnam hæc ipsa adferant dubitationem. Alii enim voluptatem bonum esse dicunt, alii cõtrà valde magnum malum. Ac illi quidem adducti sunt fortè vt ita esse credãt: hi ita denique melius actum iri putant cum vita nostra, si voluptas, quanquã non sit, tamen ponatur in malis. procliuem enim ad eam multitudinem esse, ac seruire voluptatibus. Itaque flectendam & deducendam esse in partem contrariam. Sic enim peruenire
posse ad mediocritatẽ atque perfectum. Sed hæc nulla ex parte F
vera est aut honesta oratio. Omnis enim quæ de perturbationibus & officiis instituitur oratio, minorẽ quàm facta ipsa, habet auctoritatem. Cum igitur dicta ab iis discrepant quæ perspicua sunt sensibus, tum ea contempta, veritatem ipsam tollunt funditus. Nam qui voluptatem quam visus est sequi aliquando, vituperat, is ad eam procliuis videtur, quasi non sit ex eo genere quælibet. Nõ enim multitudinis est discernere. Qua
propter oratio si vera sit, non solum ad intelligendum, verum G
etiam ad viuendum valet plurimum. Si enim factis & vitæ congruat, tum comprobatur. Quocirca eos hortatur, à quibus intelligitur, vt vitam ad se quasi ad normam dirigãt. Sed hæc hactenus. Nunc ea explicanda sunt quæ de voluptate diximus.

2 Eudoxus quidem voluptatem summum bonum dicebat, ꝙ omnia videret eam sequi & quæ ratione vterentur, & quæ essent expertia. In omni autem re quod bonum sit, expetendum esse, & optimum quicque maximè. Atqui eam summum bonũ esse omnibus, ex eo declarari, ꝙ ad eam toto impetu omnia ferrentur. Omnes quod sibi bono sit reperire, sicuti cibum. Quod H
igitur omnibus bono sit, quódque omnia expetãt, id summum bonum esse. Quæ eius rationes comprobatæ sunt non sua vi solum & põdere, sed multo magis bonitate ipsius & moribus. Præstanti enim ac singulari habitus est temperantia. Non igitur tanquam voluptatis patronus hac vti oratione videbatur, sed quòd res ita haberet. Nec verò ex contrario minus perspi-

A cuum fieri putabat. Dolorem enim omnibus per se esse fugiẽdum,& expetendum contrarium. Maximè autem expetẽdum esse, quod rei nullius causa sequeremur. qualis esset voluptas, consensu omnium. Neminem enim quærere, quamobrem voluptate afficiatur, quòd per se & propter se sit voluptas expetenda. Quæ si ad bonum quoduis adderetur, veluti ad ea quæ iusta & modesta sunt, magis id expetendum efficere. Accessionem igitur bonorum ipsius accessione fieri. Atqui hæc quidem oratio nõ magis voluptatem in bonis videtur, quàm aliud ponere. Quicquid enim bonum est, omne coniunctum cum alio,

B optabilius est & magis expetendum quàm ipsum separatim. Qua etiam ratione Plato refellit esse summum bonum voluptatem. Magis enim expetendam cum prudentia coniunctam iucundã vitam, quàm ipsam separatim. Quod si pluris sit cõiuncta voluptas, nõ esse in ea summum bonum. Nullius enim accessione boni, summũ bonum magis expetẽdum effici posse. Illud autem perspicuum est, non posse illud summum bonum esse, quod coniunctum cum alio quod per se bonum sit, magis expetendum & optabilius existat. Quid ergo est eiusmodi cuius nos etiam participes sumus? nam tale quæritur. Qui nãq;

C negãt summũ bonum id, quod omnes appetũt, ii nihil dicunt. Quod enim videtur omnibus, id dicimus summũ bonum. Nec qui tollet hãc fidem & opinionẽ, aliquid verisimilius probabiliusue dicat. Etenim si sola rationis expertia eam expeterent, aliqua esset eorum oratio. Sin ea etiam quæ ratione vtuntur, quid est quod possint dicere? Atque etiam corruptis & deprauatis hominibus certè à natura quædam boni particula tributa est, præstantior & melior quàm si sola sit ea, quæ bonum

D naturæ accommodatum expetit. Nec videtur vera quæ de cõtrario allata est, oratio. Negant enim si dolor malum sit, continuo voluptatem esse bonum. Malum enim malo esse cõtrarium & neutri vtrũq;. Quæ cum dicunt, nihil illi quidem absurdum dicunt, sed ab iis tamen quæ dicta sunt dissentiunt. Si enim vtraque sint in malis, fugienda etiam esse oporteret: sin neutrũ

ſit,aut alterum,eadẽ ratio eſt.Nunc conſtat homines volupta- E
tem ſequi vt bonum,& dolorem fugere vt malum. Ita inter ſe
3 ſunt contraria. Nec ſi voluptas qualitas non eſt, idcirco
in bonis non eſt, quippe cum nec virtutis actiones qualitates
ſint nec beatitudo. contendunt autem bonum certum eſſe &
finitum, voluptatem infinitam & incertam, propterea quòd
acceſsionem & deceſsionem admittat. Atqui ſi ex maiore &
minore id iudicant, idem valebit in iuſtitia cæteriſque vir-
tutibus omnibus,quibus homines aiunt eſſe præditos & magis
& minus. Alii enim aliis ſunt & iuſtiores & fortiores. Et po- F
teſt aliquis quæ iuſta & modeſta ſunt,& cõtentius facere & re-
miſsius. Quòd ſi in voluptatibus,nunquã cauſam adferãt, cur
ſint aliæ immixtæ & ſimplices, aliæ mixtæ & cõiunctæ: quid
prohibet,vt valetudo quæ certa ſit & finita, firmior eſt & in-
firmior,ſic maiorem fieri & minorem voluptatem? Nõ enim
vel omniũ eſt eadem tẽperatio, vel aliqua certa ſemper in eo-
dem,ſed remiſſa ad tempus permanet:differtque acceſsione &
deceſsione à ſuperiore. quod idem in voluptate poteſt cõtin-
gere. Præterea cum ſummum bonum perfectum quiddam & G
abſolutum ponunt,motiones autem & ortus inchoatos: volu-
ptatem quidem motũ,& ortum oſtendere conãtur, quod mihi
inſcitè videntur dicere. Neque enim motus eſt voluptas,quã-
doquidem propria eſt omnis motionis velocitas & tarditas:&
ſi non per ſe, velut eius quæ mundo attributa eſt ad aliud. At
neutrũ horum voluptati accidit. Fieri enim poteſt,vt quẽad-
modum in ira,ſic aliquis cito ſit in voluptate. vt autem volu-
ptatem capiat cito,non poteſt,ne cum alio quidẽ. At vt ingre-
diatur quis,& creſcat,poteſt,& ſiqua ſunt eiuſdẽ generis. Fieri H
ergo poteſt vt celeriter tardève ex dolore mutemur in volu-
ptatẽ: vt autẽ cito cõuenienter voluptati viuamus,id eſt, gau-
deamus & afficiamur voluptate,non poteſt. Ortus porrò quo
tandem pacto futura eſt? Non enim ex re qualibet quiduis ori-
tur,ſed òccidunt in id omnia,vnde orta ſunt. & cui rei cauſam
ortus adfert voluptas, eidem eſt dolor interitus cauſa. Atque
etiam dolorẽ dicũt,indigentiam eſſe eius quod naturæ accom-

A modatum est: voluptatem eius expletionem atque satietatem, quæ sunt perturbationes corporis. Si ergo voluptas expletio est eius, quod naturæ accommodatum sit: in quo fuerit expletio, id profectò corporis percipiat voluptatem necesse est. At non est ita. Non est igitur expletio voluptas, sed cum adest satietas & expletio, tum quis voluptate afficitur: & cum secatur, dolet. Ac mihi quidem certè hæc manasse sentẽtia videtur ex iis voluptatibus & doloribus, quæ ex cibo alimentóque capiuntur. Cum enim homines aliquid dolentes desyderant, post eius satietate capiuntur. quanquam non omnibus id voluptatibus

B cõtingit. Vacant enim dolore Mathematicæ voluptates, eæq; omnes quæ sensibus olfactúque percipiuntur: atque etiam auditiones & aspectus. multæ præterea recordationes & expectationes dolore carent. Quæ quidem cuius tandem rei ortus sunt futuræ? præsertim cum nullius fuerint desyderii quod explere possint. Nam iis quidem hominibus, qui obscœnas voluptates adferunt, respondendum est, non esse iucunda illa, ex quibus illæ capiantur. Non enim si hominibus male animo affectis & constitutis iucunda sunt, idcirco putanda sunt iucunda esse o-

C mnino & absolutè, nisi fortè his talibus: sicuti ne ægris quidem salubria videntur nec dulcia nec amara. nec lippis rursum alba videntur ea quæ perspicua sunt sensibus. Aut certè hoc modo dicatur, voluptates quasdam expetendas esse, at non eas quidẽ quæ hæc cõsequũtur: vt sunt diuitiæ expetendæ, at nõ proditori. & valetudo est illa quidem expetenda, sed tamen non ei qui vescatur re qualibet. Aut specie voluptates differre. Aliæ enim

D ex honestis capiuntur, aliæ ex rebus obscœnis & turpibus. Nec quenquam delectare potest voluptas quæ ex rebus iustis capitur, nisi idem sit iustus: nec quæ ex musicis, nisi idem sit musicus. Eadem est ratio cæterorum. Atque etiam amicus, qui ab assentatore abest distátque plurimùm, facilè declarat, non esse voluptatem bonum, aut eas certè specie differre. Ille enim boni honestiq; causa cõgressus & cõsuetudines sequitur, quod laudi ducitur: hic voluptatis, quod vitio datur. Nemóque est qui iis

velit voluptatibus perfluens, quibus pueri quàm maximè pu- E
tant, in puerili mente degere omnem ætatem: neque ex obscœ-
nis & turpibus factis voluptatem capere, nullo vnquam im-
pendente doloris metu. Multarum etiam rerum studio traha-
mur, etiam si nullam voluptatem adferunt. vt videndi, vt re-
cordandi, vt sciendi, actionisq; virtutum. Nec interest, vtrum
ex iis voluptas consequatur necessario: quippe cum ea sequere-
mur, etsi nulla ex iis gigneretur voluptas. Ergo illud quidem
perspicuum est, nec bonum voluptatem esse, nec omnē expetē-
dam. etiam illud, per se expetendas aliquas, quæ specie inter se F
differant, aut ab iis rebus ex quibus oriantur. Ac de iis quidem
quæ de voluptate & dolore disputātur, hactenus. Quid au-
4 tē, qualisve sit, facilius si paulo altius repetamus, intelligetur.
Aspectus enim perfectus est quouis tempore. Nihil enim de-
syderat, quod factū in posterum, ipsius genus posſit absoluere.
Huic est similis voluptas, quæ tota est & perfecta. nullo enim
tempore quisquam capere voluptatem potest, vt si maiore tē-
pore gignatur, eius genus possit absolui. Ita ne motus quidē est.
Motus enim omnis in tēpore cernitur, finémq; aliquē & ter- G
minum spectat. veluti actio quæ in ædificando suscipitur, tum
perfecta absolutáque est, cum id quo refertur, absoluerit. aut
certè in eo toto tempore. At in partibus temporis omnes in-
choatæ sunt, differúntq; specie à perfecta actiōe, & illæ etiam
inter se. Lapidum enim compositio à columnæ erectione dif-
fert, & hæ ipsæ à templi perfectione. Ac templi quidem ædifi-
cium & structura vndiq; perfecta est, cum ei nihil desit quod
propositum fuerat, fundamenti autem & laquearium inchoa- H
ta, non perfecta, quippe cum vtraque partis sit propria. Qua-
propter specie inter se differunt, nec potest in vllo, nisi in toto
tempore, reperiri motus in suo genere perfectus. Similis est ra-
tio ingressus & motionum cæterarū omnium. Etenim si trans-
latio motus est quo hinc illuc itur, & huius genera sunt vola-
tus, ingressus, saltatio & alia eiusdem generis. nec solum ita, sed
in ipso etiā incessu. Terminus enim ex quo mouemur in aliū,

A non est idem in stadio & in parte. neque in alia atque alia parte. Nec idem est huius & illius lineæ transitus. Non enim solũ linea præteritur, sed etiam linea quæ in loco sita est. At in alio loco hæc atque illa præteritur. Ac de motu quidem aliis libris accurate disputauimus, qui quidem non in omni perfectus tẽpore videtur, inchoatiq; sunt ac non perfecti multi, qui etiam specie inter se differãt. siquidem termini, à quo motus incipit, & in quo desinit, speciem conficiũt. At verò voluptatis est in quolibet tempore perfectum genus. Ita perspicuum est & inter
B se specie differre voluptates, & in iis esse, quæ vniuersa, totáq; sint atq; perfecta. Quod etiam hinc perspici potest, quia nihil moueri nisi in tempore potest, at voluptate affici potest: quandoquidem quod in puncto est tẽporis, id totum est etiam atq; vniuersum. Ex quibus hoc quoq; perspicuum est, inscite ab his in motu & ortu poni voluptatem. Neque enim hæc ipsa sunt rerum omnium, sed earum duntaxat quæ partes sunt, non etiã tota. Nec enim aspectus ortus est, nec puncti, nec vnius: nec quicquam eorum est motus aut ortus. Nec igitur voluptatis
C quidem, quæ est res quædam tota & vniuersa. Cum verò sensus omnis in eo munus suum exequitur, quod sub ipsum cadit: tum is qui bene affectus est, in eo probe munus officiúmque suum tuetur, quod omnium quæ sub sensum illum subiecta sunt, est præstantissimum. siquidem tale quiddam perfecta actio perfectúsque vsus videtur maximé. Ac vtrum sensum agere dicamus, an id ipsum in quo ipse sit, nihil interest. Atqui in omnibus actio est optima eius qui optime ad id affectus est, quod est omnium, quæ sensui subiecta sunt, nobilissimum. quæ
D eadem sit necesse est & absolutissima & suauissima. Est enim sua cuiusq; sensus, voluptas propria: itémque mentis & contẽplationis. Vt autem quæque actio plurimum habet iucunditatis, ita est perfectissima. At ea demum perfectissima est, quæ ab eo proficiscitur qui bene affectus aptúsque est ad eam rem gerẽdam quæ omnium optima est earum, quæ propositæ sunt sensui. Perficit autem actionẽ voluptas. nec verò ita voluptas

perficit, vt res sensui subiecta: & sensus ipse, cum sunt integra. E
sicuti ne valetudo quidem & medicus eodem modo causa sunt cur valeamus. Illud autem perspicuum est, in omni sensu versari voluptatem, siquidem aspectus & auditiones iucũdas esse dicimus. Ac illud quidem etiam perspicuum est, ita denique summam voluptatem futuram, si sensus sit integerrimus, & in re aliqua eius generis occupatus: eiusmodi etiam sit res sub sensum subiecta, & res sensu percipiens. si quidẽ adsit quod agat
quódq; patiatur. Sed actionem absoluit voluptas, non vt in- F
genitus quidem habitus, sed vt quidam finis accedens. veluti hominibus corroboratis iam confirmatísq; ætatibus, pulchritudo solet accedere. Quandiu porrò res subiecta sensui vel animo talis manet, qualis debet, itémque & quod iudicat & quod contemplatur: tandiu futura est voluptas in actione. Etenim si quod agit quódq; patitur similia sint, eodémque modo inter se affecta: eadẽ res solet existere natura. Et quoniam voluptate nemo continenter afficitur, aut laborem subit (humanæ enim
res laborem sempiternũ non possunt pati) idcirco ne voluptas G
quidem manet vlla sempiterna, cum præsertim actionem comitetur. Res autem quædam placent illæ quidem & delectãt cum nouæ sunt: sed in posterum ob eam ipsæ causam nõ item. Primum enim inuitatur & allicitur animus, & in res ipsas totus intenditur: vt aciem oculorum intendunt ii omnes qui res consyderant: deinde actio eiusmodi non consequitur, sed multo remissior. Ita voluptas quoque omnis obscuratur. Omnes autem voluptatem appetere, hinc intelligi potest, quòd omnes
vitæ cupiditate ducũtur. Atqui vita quædam actio est. In iisq; H
rebus quisque elaborat & versatur, quas maximè adamauit. vt musicus auditu in cantu. vt discendi cupidus, animo in rerum cognitione & contemplatione. itémque cæteri. At rerũ actiones vndiq; absolutas voluptas efficit. vitam etiam cuius cupiditate incensi sumus omnes. Ergo voluptatem quoq; expetunt, nec sine causa, quippe cũ vitam quam quisq; expetit, absoluat. Vtrum autem vitam voluptatis causa expetamus, an ad vitam

A voluptatem referamus, nunc omittamus quærere. Copulata enim hæc inter se videntur, vt neutrum ab altero nec diuelli posſit nec diſtrahi. Nã & voluptas eſſe ſine actione nullo modo poteſt, & perficit omnẽ actionem voluptas Ex quo per- 5
ſpici poteſt, voluptates differre ſpecie. Quæ enim differẽtium ſunt generum, ab aliis atque aliis perfici putamus. Differunt autẽ animi voluptates ab iis quæ percipiũtur ſenſibus. Cõſtat enim ſic habere omnia & quæ natura & quæ arte ſolent effici.
B Vt animalia, vt arbores, vt pictura, vt ſtatuæ, vt domus, vt vas. patet igitur eodẽ modo, actiones etiam quæ ſpecie differũt, ab iis cõpleri quæ ſpecie differãt. Atqui quæ animo geruntur ab iis quæ ſenſibus, & hæ inter ſe diuerſæ ſunt. Et voluptates igitur quæ eas cõplẽt & abſoluũt. Idq; ex eo etiã intelligi poteſt, ꝙ vnaquæq; voluptas cũ ea coniuncta eſt actione, quã cõpleat. Auget enim actionẽ ſua voluptas. Acrius enim & accuratius iudicãt exquirũtq; omnia ii, qui rẽ gerũt & tractãt libẽter. Vt geometræ fiunt ii qui rebus geometriæ ſubiectis delectantur.
C iiq; omnia melius intelligũt. Itẽmq; & muſicæ & architecturæ ſtudioſi, & cæterarum artium ſinguli artifices ſuo quiſque operi acceſsionem reperit, eo delectatus. Adaugent igitur voluptates. At quæ rem augent, maiorẽmq; efficiunt, finitima ac propria videntur. Et iis rebus quæ ſpecie differunt, adiumenta etiam quæſita ſunt quæ etiã ſpecie differrent. Iã verò hinc etiã facilius hoc ipſum intelligi poteſt, quòd quæ à diuerſis rebus ortæ ſunt voluptates, actiones impediunt. Qui enim tibiarum cantu tenentur, non poſſunt verba quæ interim fiũt,
D aduertere, ſi tibicinem modulantem audiant, cum maiorẽ voluptatem ex numeris capiant, quàm ex præſenti actione. Voluptas igitur quam parit tibiarum numerus, eam labefactat, quæ ex oratione percipitur. Quod idem in aliis contingit, cum ſimul in duas res animi aciem intendimus. Quæ enim plus habet oblectationis, excludit alteram, eóq; magis, quo maior voluptatis præſtantia eſt, vt nihil agamus in altera. Itaque cum vehementer nos res quælibet delectat, non admodum aliud

agimus. Quod iis vsuuenit, qui in theatro edunt bellaria: idq; E
faciunt tum vel maximè, cum imperiti ignobilésq; cõcertant. Quoniam autem voluptas propria & delectatio accuratas facit & diuturniores & meliores actiones, quæ autẽ alienæ sunt, corrumpunt & labefactant: perspicuum est inter eas interesse plurimum. Ferè enim idem faciunt alienæ voluptates, quod proprii dolores. Vt si cui iniucundus molestúsq; est scribendi labor, alteri ratiocinãdi: ille scribere, hic ratiocinari non solet, quòd molestiæ plena sit actio. Contingit ergo in actionibus contrà à voluptatibus iis quæ naturæ accommodatæ sunt, at- F
que à doloribus. Accommodatæ autem sunt ad naturam eæ quæ actionem per se consequuntur. Alienæ verò dictæ sunt quæ simile quiddam faciunt doloris. Interimunt enim, & si nõ eodem modo. Præterea cum actiones aliæ bonæ sint, aliæ malæ, earúmque nonnullæ expetendæ, quædam fugiendæ, aliæ indifferentes: eadẽ est ratio voluptatum. Sua enim cuiusq; actionis voluptas est & delectatio. Quæ ergo prauæ propria est, eadem inhonesta & mala: quæ bonæ & honestæ, bona. Etenim rerum honestarũ laudandæ sunt cupiditates, turpium vitupe- G
rãdæ. Sed actionibus interiores sunt, quæ in ipsis insunt voluptates, quàm cupiditates: quoniam hæ sunt ab illis disiunctæ & temporibus & natura: voluptates autẽ ita propè accedunt ad actiones, adeóq; indistinctæ sunt, vt idemne sit voluptas quod actio, sit quæstio. non tamen videtur quidem voluptas esse cogitatio aut sensus. Sed quia non separantur, idem videntur esse nonnullis. Vt igitur actiones, sic voluptates differunt. Interest autẽ aspectus à tactu puritate, & à gustatu tactus & odoratus. Similitérq; differunt inter se sensuum voluptates, & ab his illæ H
animi, & inter se vtræq;: videtúrq; vt opus, sic sua cuiq; animalium voluptas esse attributa. siquidem quæ actionem cõsequitur. Id quod singula spectãti videbitur. Alia est enim voluptas equi, alia canis, alia hominis. Verúmq; est illud Heracleti, Asinos stramen malle quàm aurum. Est enim asinis stramen pabulum, quàm aurum suauius. Atque eæ quidẽ quæ propriæ sunt,

A eorum quæ ſpecie differunt, diuerſorum etiam ſunt generum. Quæ autem eiuſdem ſunt generis, eæ conſentaneum eſt, vt nõ differant. At verò in hominibus magna earum distinctio eſt. Eadẽ enim res alios offendit, alios delectat: nõnullisq; aſpera ac moleſta eſt, quibuſdam ſuauis & dulcis. Quod etiam in rebus dulcibus contingit. Non enim eadem res dulcis videtur ei qui febre afflictatur, & valenti: neque idẽ calidum ei qui imbecilla & infirma eſt valetudine, & ei qui bene habet corpus cõſtitutum. ſimilitérque fit in cæteris. In quibus omnibus id vi-
B detur verum quod ſapienti videatur. Quod ſi præclarè ac verè dicitur: profectò vt videtur, ſic etiam eſt rerum omnium mẽſura virtus, & ſapiens, quia talis eſt. voluptatéſque eæ ſunt habendæ, & iucunda ea, quæ huic videntur. Quæ autem ei grauia & moleſta ſunt, ea ſi cui ſuauia videãtur, nihil mirum. Multæ enim ſunt hominum deprauatæ infectæque affectiones. nec ea voluptatem efficiunt, niſi fortè iſtis, & qui ita affecti ſunt animo & conſtituti. Ac eas quidem quas obſcœnas & turpes conſtat eſſe, perſpicuum eſt non eſſe nominandas voluptates, niſi
C fortè deſperatorum hominum. Bonorum autẽ ſunt veræ voluptates. Sed quæ tandem, qualiſve hominis propria voluptas habenda eſt? an id perſpici poteſt ex actionibus quas voluptates conſequuntur? Siue ergo vna ſiue plures habendæ ſunt perfecti & beati viri voluptates, profectò quæ has complebũt & abſoluent, eæ propriæ & veræ dici poſſunt hominis voluptates. Cæteræ ſecũdum locum & eum perexiguũ, vt etiam actiones, obtinebũt. Reliquum eſt, quoniã de iis diſſeruimus quæ 6
D ad virtutes, amicitias, & voluptates pertinebant, vt populariter ac plane de beatitudine dicamus. præſertim cum in ea rerũ humanarum finem vltimúmque ponamus. Quòd ſi quæ ſuprà dicta ſunt paulo altius repetamus, multo breuior futura eſt oratio. Habitum quidem eam eſſe negauimus, quòd dormienti per omne tempus ætatis adeſſe poſſet. etiam ei qui vitam plantarum degeret, eique qui in maximis calamitatibus miſeriiſq; verſaretur. Quæ ſi minus probantur, potiuſque in actione po-

nẽda eſt, vt ſuprà docuimus: actiones autẽ aliæ ſunt neceſſariæ E
& propter aliud expetẽdæ, aliæ vi ſua & propter ſe: perſpicuũ
eſt in iis quæ propter ſe, nõ propter aliud ſunt petẽdæ, beatã vitã eſſe numerãdã. Nihil enim beata vita deſyderat, nihil requirit, nullo eget, ſed ſe ipſa cõtẽta eſt. Sunt autẽ propter ſe expetẽdæ ex quibus ſola actio petitur. ex quo ſunt genere virtuti conſentaneæ actiones. Præclarè enim facta omnia in iis ducũtur, quæ vi ſua per ſe & propter ſe expetũtur, atq; etiã eæ quæ pueris gratæ ſunt atq; iucũdæ, ꝙ eas nuſquã illi referãt. Dãt enim
eis incommoda potius, quàm vtilitatem afferant: videmúſque F
eos nec valetudinis, nec rei familiaris habere rationem. & cõfugiunt ad hæc vitæ inſtituta pleriq; eorum, qui beati putantur. Itaque apud tyrannos honorati ſunt ii qui in rebus & inſtitutis huiuſmodi comes ſe facetóſque præbent. Quarũ enim rerum illi cupiditate incenſi ſunt, in iis ſe iucundos & affabiles eſſe volunt: quales illi homines requirunt maximè. Atque hæc ipſa quidem videntur propterea vitam beatam cõplere, quòd homines principatu, imperio, & poteſtate præditi iis re
bus operæ plurimum tribuũt. Sed profectò in his talibus nihil G
exempli eſt conſtitutum. Neque enim cum poteſtate & imperio virtus & ratio à quibus actiones proficiſcuntur vllum habent commercium. Nec ſi propterea quòd partem nullam liquidæ voluptatis & liberæ vnquã guſtarunt, ſe corporis voluptatibus dedant: idcirco putãdæ ſunt optabiliores. Nam pueri etiam quæ apud ipſos ſunt in honore & pretio, optima exiſtimãt. Conſentaneum eſt igitur, vt alia pueris, alia viris in ſtudio ſunt, ſic improbis eſſe & bonis. Quare ea demum, vt ſæpe
dixi, habenda ſunt honorata & iucunda, quæ bono viro eiuſ- H
modi videbũtur. Singulis autem hominibus quæ à ſua cuiuſq; temperatione ducitur, maximè expetenda actio eſt. Et ſapienti ea, quæ virtuti congruit. Non igitur eſt in ludo beata vita. Nam abſurdum ſit profectò, finẽ rerum omnium in ludo ponere. tótque ac tantas res gerere, tot vitæ pericula adire, tanta mala perferre, ob eam vnam cauſam, vt poſsis ludere. Omnia

A enim verè vt dicam, excepta beata vita, propter aliud expetimus. Est enim finis & extremum omnium. Laborem autem ferre, vt ludas, stultum quiddam & nimium puerile est. At ludere, vt res serias gerere posis, Anacharsidis sententia, cōcessum est. Quoniā enim ludus requieti & cessationi similis est, quoniâmq; laborē ferre sempiternum minime possumus, cessatione opus est. Non est igitur in ocio & cessatione finis positus, quipppe quæ ad actionem referatur. Beata autem vita non in ludo, sed in virtute cōsistit, quoniamea demum sapiens videB tur. Quæq; res bonæ & seriæ sunt, eas meliores dicimus iocis & lusibus, vt optimæ cuiusq; partis & hominis actio & virtus sit præstantissima. At optimæ cuiusque partis actio & virtus optima est, & beatæ iā vitæ maximè propria videtur. Voluptatibus autem corporis frui quiuis potest, etiam mancipium, nō minus quàm vir optimus. At beatitudinem mancipio nemo tribuat, nisi etiam vitam beatam. Non enim in his vitæ degendæ rationibus beata vita, sed in virtuti consentaneis, vt dixi, actionibus officiisq; cernitur. Quòd si beatitudo actio est 7
virtuti congruens, consentaneum est, vt sit optimæ consentaC nea, quam eandem sitam esse necesse est in parte optima, siue ea quidem mens est, siue alia pars aliqua, quæ naturæ lege imperare debet ac regere, noticiâmq; in se rerum honestarum ac diuinarum continere, seu diuina quædam res etiam est seu in nobis ea nihil est diuinius: in eius certè actione virtuti propriæ consentanea completa & absoluta beatitudo ponetur, quā eandem in cognitione & contemplatione consistere, suprà demonD stratum est. Id quod videri potest & superioribus respondere, & cōspirare cum veritate. Omnium enim actionum nulla est hac præstantior, nulla melior, nulla deniq; diuturnior & permanentior. Nam & mente nihil in nobis est, & nihil corū quæ sub mente subiecta sunt ad cognoscendum, diuinius. Eadémq; contemplari diutius, quàm quiduis agere possumus: præterea voluptatem putamus copulari & connecti debere cum beatitudine. Omnium autē actionum quæ à virtute manant, nulla

est iucundior omnium consensu, nulla suauior ea, quæ à sapiẽ- E
tia proficiscitur. Itaque mirabiles quasdam sapientia purita-
te & stabilitate habet oblectationes. Atqui consentaneum est
doctos quàm dubitantes & inscios, ex studio maiorẽ percipere
voluptatem. Illáq; quæ fertur satis ampla, & se ipsa contenta
ratio, in rerum cognitione & cõtẽplatione consistit maximè.
Omnium enim rerum quæ ad vitam degendam sunt necessa-
riæ, & sapiẽs vir & iustus, & cæteri omnes indigent. Quorum
omnium vt satis magnis copiis abundent, tamen vir iustus F
apud quos & quibuscum res iustas tractet, desyderabit. itémq;
moderatus & fortis & cæteri. At vero sapiens etiam solus po-
test in rerum cognitione versari, eóque magis quo erit maiore
sapientia ornatus & instructus. Cui quãquam melius est mi-
nistros præsto esse, tamen se ipse est contentus maximé. Beati-
tudo etiam ipsa propter se sola videtur expeti, quippe ex qua
præter contemplationem nihil cõsequatur, & ab iis rebus quæ
gerũtur præter actionem plus minúsve præterea assumamus.
Quæ eadẽ in otio & cessatione videtur cõsistere. Negotia enim G
suscipimus, vt in otio simus: & bella gerimus ob eã causam, vt
in pace viuamus. Ac virtutum quidem vsus & munera earum
quæ ad actionem rerum valent, in ciuilibus bellicisq; rebus vi-
gent maximé. quæq; in his versantur actiones & officia, nego-
tiosa videntur. Ac bellicæ quidem omnino. Nemo enim bellũ
quia bellum est gerere instituit, neque bellum parare. Crudelis
enim videatur omnino, si quis amicos ad bellum instruat, vt
pugna edatur, fiántque cædes. Est autem ciuile officium in ne-
gotio, eíq; præter Reip. administrationem proposita sunt im- H
peria & honores, aut certè beata vita, ciuibúsq; alia à ciuili lõ-
ge diuersa, quam etiã quærimus, quãq; ab illa differre constat.
Quòd si virtutum actionibus & officiis bellica & ciuilia mul-
to præstant & dignitate & magnitudine, hæc autem actuosa
sunt, ad finémq; aliquem referuntur, nec propter se expetũtur:
certè mentis & animi sapiens actio longe excellere videatur,
quæ & cognitione dirigitur, & præter se finem sibi nullũ pro-

A ponit, & propriam habet oblectationem, qua ipsa maximè augeatur. Quocirca & quod satis est, & otium, & vacuitas defatigationis, quantum natura humana patitur, cæteráque omnia quæ beato viro tribuuntur, hac ipsa actione continentur. Hãc igitur, si perfectæ & absolutæ vitæ vsura accesserit, completam beatam vitam hominis licet dicere. Nihil enim in beata vita non perfectum potest existere. Quæ talis vita profectò melior est, quàm vt attribuere eã sibi homo debeat. Eam enim agit non quia homo est, sed quòd in eo diuinum quiddam in-B clusum est, quod quanto præstat ei quod concretum est, tanto eius actionibus antecellit. Vt igitur diuinum quiddam mens est cum homine comparata, sic vita ei congruens & consentanea, diuina est ad humanam. Omnésque debemus, non, vt hortantur quidã, spectare humana cum simus homines, nec mortalia cum mortales: sed quoad possumus, niti ad immortalem gloriam, omniáq; perficere, vt vitam ex eo degamus quo nihil est in nobis præstantius. Etsi enim mole exiguum est, at vi certè & dignitate multum rebus omnibus antecellit, quæ pars cuiúsque, is est quisque. siquidem in nobis summa omnis eius est, C eáque nulla præstantior. Quo indignius videatur, si non suam quisque vitam sequatur, sed alienam. Accedit huc quod & antea diximus & nũc dici par est, quod cuique tributum sit à natura, id cuique esse & optimum & suauissimum. Et vita igitur homini est suauissima menti congruens. siquidẽ est homo hæc pars maximè, quæ eadem vita etiam beatissima sit necesse est.

Secundo loco vita dicitur ea, quæ reliquis virtutibus con- 8
D gruit, ꝙ actiones illis cõsentaneæ sint humanæ. Nã & iustitiæ nos & fortitudinis cæterarũq; virtutũ muneribus officiisq; vltro & citro fungimur, cũ rebus cõtrahẽdis quas vsus cultúsque vitæ desyderat, suũ cuiq; tribuimus pro dignitate. quæ in vita hominũ perspicuũ est omnia versari. Atq; etiã à corpore quædã officia ducũtur, habẽtq; cũ perturbatione bonitas & virtus magnũ cõmercium. Copulata etiã est & cõnexa prudẽtia cum virtute quæ spectatur in moribus: & hæc ipsa cum prudentia.

Nam & prudentiæ initia manãt ab his virtutibus, & quicquid E
in eis est quod bonum rectúmque sit, id omne à prudentia ducitur. Atqui hæ ipsæ in perturbationibus inhærent, in eóq; toto quod ex anima & corpore cõcretum est sitæ sunt: cuius quoniam humanæ sunt virtutes, necesse est etiam vitã eam quæ ad eas dirigitur & beatitudinem esse humanam. At verò quæ à mente vita & beatitudo proficiscitur, ab illa separata est. Hæc enim de ea dicta sint hactenus, quoniam de ea subtilius disputare, maioris negotii sit quàm quod suscepimus. Sed paulum F
admodum hæc fortunæ bona & affluentiam, aut minus etiã q̃ quæ more perficitur, videtur requirere. Nã vt rerũ ad viuendũ necessariarũ vsus vtriq; par sit & æquus, etiãsi maior quædã ei qui in actione versatur ad res corporis cæteráſq; omnes eiusdẽ generis procurandas adhibenda sit diligentia (perexigua enim est distinctio) at certè in officiis & actionibus sequendis, plurimum inter eos intererit. Nam & liberali ad tuenda officia liberalitatis, pecunia opus erit, & iusto quidem ad referendam gratiam. Incerti enim sunt animí hominum, multiq; cũ iusti G
non sint, præ se ferunt iustitiæ speciẽ & opinionem. Forti verò vis est necessaria, si quid virtute gerere velit: & moderato viro licentia. Quomodo enim perspici poterit, vtrum hac virtute præditus sit, an ab ea alienus? Vtrum autem voluntas & prima susceptio plus in virtute posit, an effectus, quoniam in vtroq; cõsistit, quæstio est. Nec dubium quidem quin in iis perfectio & quasi summa consistat. Actiones etiam multa desyderant, eóq; plura & maiora quo maiores & clariores. At homo is qui in rerum cognitione versatur, res eiusmodi ad actionem nihil H
requirit, quinetiam verè vt dicam, impediunt cõtemplationẽ. Sed tamẽ quia homo est, vitæq; vsu cum multis implicatur, vt officia sequatur: idcirco his ei opus erit, vt more hominum vitam posit degere. Hanc autem vndique completam & absolutam beatitudinem in actione quadã esse cognitionis & contemplationis, hinc etiam perspici potest. Deos enim putamus esse beatissimos. quas tandem iis actiones, quæ officia tribue-

A mus? Num iustitiæ? At nonne ridiculi videbuntur, si & res cõtrahant, & deposita reddant, cæteráq; faciant eiusdem generis? An fortes dicemus eos qui res asperas perferant, periculáque adeant ob eam causam, quia deceat? Num liberales? At cui largientur? Absurdum etiam videatur, si numum, aut tale quid habeant. An verò tẽperantes? At quî esse possunt? An non laus sit violẽta & importuna, prauis eos vacare cupiditatibus? Atqui si per omnia actionum officiorúmque genera expatiemur, perexiguam sane laudem & Deorum maiestate indignã con-
B tinere videbuntur. Attamen eos viuere omnes existimant. Agere ergo etiam eos putant. Non enim par est, eos tanquam Endymionem, dormientes facere. Sublata igitur agendi, faciendíque ac multo etiam magis, ratione, quid tandem viuenti Deo præter contemplationem relinquitur? Ita Dei præstans beatitudine actio in cognitione & contemplatione consistat necesse est. Atque etiam hominum actio vt quæque ad hanc proximè accedit, ita est beatissima. Idq; ex eo intelligi potest quòd cætera animalia sunt omnia expertia beatitudi-
C nis, cum huius sint generis actione priuata. Nã omnis est Deorum beata vita, hominum autem quatenus in ea elucet quoddã eius actionis exemplar. At ex cæteris animantium generibus nullum beatitudinem consequitur, quòd cognitionis & contemplationis nullo modo sit particeps. Quàm ergo late patet cõtemplatio, tam etiã beatitudo: & quo maior aliquibus inest cognitio & contemplatio, eo ampliorem beatitudinem consequuntur, nõ temere & casu, sed contemplatione. Est enim per se plena dignitatis. Ita est in contemplatione beatitudo. Com-
D modis autẽ externis, cum homo sit, indigebit. Imbecilla enim natura est ad rerũ cõtemplationem. Sed certè opus est corpus valere & vigere, præsidiáq; vitæ necessaria, reliquúmque cultũ suppetere. Nec si beatus sine bonis externis esse nemo potest, idcirco multis & magnis beato fore opus putandum est. Non enim in nimia quadam rerum omnium abundantia & afflué-

tia, satietas posita est vel officiũ. possunt enim ii etiã qui terra E marique non imperant, res gerere & magnas & dignitatis plenas. Nam cui adsint modicæ ac moderatæ opes, is potest ea efficere, & præstare omnia quæ virtuti congruunt. Quod plane cernere licet. Priuati enim homines, nihilo minus, ac multo etiã magis virtutem colũt, q̃ ii qui sunt in magistratu. Atq; hæ tales satis magnæ sint copiæ. quãdoquidẽ vita futura est beata eius, qui virtutẽ colet. Et Solon quidẽ beatos recte profectò eos dixit, qui moderatis externis copiis & cõmodis præditi, res gessissent illustrissimas, & temperate moderatéq; vixissent. Fieri F enim potest, vt qui mediocres opes habeant, officium sequantur. Anaxagoras verò nec diuitem nec potentem quenquam beatum iudicat, quòd neget sibi mirum visum iri, si quis multitudini, quæ ex bonis externis quorum solum sensum habet, homines iudicaret, ineptus & stultus videretur. Cum rationibus, sapientum quoque sententiæ congruunt, quæ magnam quandam habent illæ quidem auctoritatem, sed tamẽ cum de officiis agitur, tum ex factis & vita, in quibus laus versatur, veritas iudicatur. Spectanda igitur sunt ante dicta omnia, quæ G si cum factis consentiant, comprobare, sin discrepẽt, verba existimare debemus. Vt autem quisque rationem vitæ actionisq; ducẽ maximè sequitur & colit, estq; optimè animo cõstitutus, ita est deo charissimus. Etenim si Dii res curãt humanas, sicuti curant, profectò illud quidem est consentaneum, vt re delectentur & optima, & quæ generis societate cum ipsis sit coniunctissima, qualis mens videtur esse: iisq; hominibus qui eam rẽ maxime ament & colant, beneficia reddãt, q̃ res eas curent H illi quas habent charas, rectéque ac præclare facta sequantur. Nec verò dubiũ est, quin hæc ipsa insint omnia sapienti. Ergo deo charissimus est, idémque beatissimus debet esse. Ita sapiẽs maximè est beatus futurus. Sed quoniã de his rebus, de virtutibus, de amicitia, de voluptate satis multa dicta sunt dilucide ac pingui quadã Minerua: quæret aliquis nũ finis instituti

A mei venisse putãdus sit, an, vt aiunt, cũ officia & actiones traduntur, non est finis in cognitione positus, sed actione potius singulorum? Atqui ne virtutem quidẽ satis est habere cognitam, dandáq; opera est, vt & habere eã & colere possimus. aut si quo alio modo mouemur, vt boni simus. Nam si in verbis satis magna vis esset ad virtutem: iure profectò Theognidis sententia, magnum illa quidem fructum ferrent, eásque adhiberi oporteret. Nunc verò valere illa quidem videntur ad hortandos excitandósque liberaliter educatos: valent etiam ad
B mores ingenuos imbuẽdos, & ad honestatis studium, cum iam mores recta educatione exculti sunt, sed plerosque ad virtutem non possunt traducere. Neque enim pudore parere solent, sed metu: nec deterret eos à facinorosa vita ipsa turpitudo, sed pœna. Cum enim se totos voluptatibus dediderint, suas quisq; persequuntur, eàque omnia ex quibus oriantur, fugiúntque dolores contrarios. Honesti autem veræq; voluptatis, quam nunquam degustarunt, nec partem norunt vllam, nec vnquã nosse voluerunt. Hos ergo tales homines quæ tandem vis orationis
C possit à peruersa illa & facinorosa vita ad rectam honestámq; deducere? Non enim potest aut non facilè potest, si quid est penitus insitum moribus, id oratio euellere. Sed contenti esse debemus profectò, si iis omnibus adhibitis quibus probi videmur fieri posse, virtutis compotes simus. Probos autem fieri alii natura putant, alii consuetudine, pleriq; doctrina. Ac illud quidem perspicuum est, quod à natura ducatur officium, non esse illud quidem in nostra situm potestate, sed à diuina quadam
D vi iis suppeditari, qui verè sint beati. Orationis autem & doctrinæ vis nunquam apud omnes idem valet, sed debet ante vt humus quæ semẽ fotura est, sic impotentis animus quibusdam moribus excoli, vt rectè lætari ac dolere possit. Nõ enim audiat intelligat ve orationem dehortantis: is qui pareat perturbationibus. Qui ita sit affectus, quo tãdem modo verbis poterit deduci de sententia? Omnino vero non oratione videtur,

ſed vi perturbatio poſſe ſanari. Quocirca mores ante ineſſe E
oportet virtuti accommodatos, qui & honeſtatis amore & turpitudinis offenſione moueantur. Difficile autem eſt, cum his legibus talibus non ſis educatus ab ineunte ætate, rectam vitæ viam ad virtutem ferẽtem aſſequi. Nam cum pleriſque moderate & conſtanter viuere moleſtũ eſt, tum adoleſcentibus maximè. Itaque præſcribi educatio & ſtudia debent legibus. quæ minus moleſta futura ſunt, ſi conſuetudo adhibeatur. Nec verò ſatis eſt quidem ab ineunte ætate educationem rationémq; viuendi rectam ſequi, ſed confirmatis iam ætatibus omnes opor F
tet in his ipſis ſtudiis verſari ad eáque adiungere conſuetudinem. Atque in his quidem omninóque per omne tempus ætatis legibus opus eſt. Plerique enim vi potius quàm ratione, & pœna magis quàm honeſtate ad officium impelluntur. Quocirca quidã latores legum putant debere adhortari & incitare ad virtutem honeſtatis ſtuſtio, ꝙ conſuetudine ſint obtemperaturi boni, in eos autem qui parere nolint, nec generoſi ſint, pœnas & ſupplicia conſtituere. At eos qui à peruerſa vita detorqueri nullo modo poſsint, ex corpore Reip. exterminare o- G
mnino. Nam & bonum virum qui honeſte viuat, rationi obediturum, & improbum qui voluptatis cupiditate incenſus ſit, tanquam iumentum, malo demum coërceri poſſe. Itaque pœnas aiunt eiuſmodi extare oportere, quæ voluptatibus quibus erant dediti, repugnent maximè. Si quis igitur bonus futurus eſt, primum rectè, vt dixi, educari debet, conſuetudinémque exercitationis capere, deinde honeſtis ſtudiis ætatem cõterere, quæque flagitioſa ſunt, nec inuitus, nec ſua ſponte admittere. Quæ quidem omnia ita fient denique, ſi quis vitæ ducem ra- H
tionem ſequatur, & cui vis inſit, rectam præſcriptionem. Ac patrium quidem imperium nec cogit, nec vim aut neceſsitatẽ affert: neque cuiuſquam hominis vnius omnino, niſi qui rex ſit, aut ſimili aliqua poteſtate præditus. At verò lex vim habet ad cogendum idoneam, quæ ſit mens ratióque prudentis.

A Et improbi quidem eos oderunt qui ipsorum obsistant cupiditatibus, etiamsi rectè hoc facere videantur. At lex non est inuisa, quippe quæ bonum æquúmq; decernat. In sola autem Lacedæmoniorum ciuitate, ac paucis aliis, legislatori curæ fuit educationis disciplinæq; ratio. In plerisq; hæc neglecta sunt omnia, in quibus pro sua quisq; libidine vitam agit: Cyclopũq; more & liberos instituit & vxorem. Ergo omnium rerum nihil est melius, nihil præstãtius, quàm si recta disciplina publicè sanciatur, quam omnes sequi possint. Quæ si publicè negligatur, tum par erit omnes ad virtutẽ adiumentum adferre suis liberis & amicis, aut certè velle. Quæ omnino facultas penes eum erit maximè, qui superiora hæc præcepta secutus, facultate legum ferendaũ multum valebit. A lege autem publicæ disciplinæ ducuntur, sed rectæ à bonis. Vtrum autem scriptæ sint, an non scriptæ: aut vnúsne an multi his instituantur, nihil intersit. sicuti nec in musica, nec in gymnastice aliisq; studiis. Vt enim in Rep. ius legitimum & consuetudo, sic domi priuatim, rationes paterniq; mores & instituta valẽt, eóque magis, ꝙ generis inter eos & beneficiorum intercedit cõmunio. Amicitiam enim natura inter eos, animorúmq; ac voluntatum cõsensionem peperit. Iam verò vt in medicina, sic hic priuatæ à publicis disciplinæ differũt. Nam generatim omni homini qui æstu febriq; iactatur, prodest inedia & quies: at alicui forsan nõ prodest. Nec certè ludimagister pugilibus omnibus idẽ genus pugnæ præscribit & cõstituit. Priuatæ autẽ res ita demum tractabũtur accuratius, si disciplina priuata adhibeatur. Omnes enim vtilitatẽ sequuntur libentius. Sed ita denique summã curam & diligẽtiam rebus singulis & medicus & gymnastes & quiuis alius adhibiturus est, si genus totũ intelligat omnibus prodesse. vel his, vel illis. Sciẽtiæ enim dicuntur ac sunt rerum vniuersarũ propriæ. Et quãquã nihil fortè prohibet rectè curare aliquid eum, qui sit ille quidem inscius, sed tamen omnia notarit & obseruarit quæ quãq; rem cõsequantur, sicuti etiam sunt quidã medici qui suo iudicio sunt clarissimi, & tamen al-

teri nihil opis ferre poſſunt: tamen nihilo minus ad res vniuer- E
ſas debet cõtendere eãſq; tenere quoad eius fieri poterit, is quidem qui ſe doctum & artificem eſſe velit. In his enim artes dicimus conſiſtere. Ac ſi quis ſuo ſtudio & diligentia ſiue multos ſiue paucos meliores velit efficere, ei danda opera eſt vt ad leges imponendas aptus eſſe videatur. ſiquidẽ boni futuri ſumus legibus. Neq; enim in cuiuſlibet ſitum eſt poteſtate, vt quẽuis etiam quem ſibi propoſuerit, rectè afficiat, ſed ſi quis hoc poteſt, profectò peritus & doctus. id quod in medicina videre licet, reliquiſq; rebus omnibus, quarum eſt diſciplina. Sed dein- F
ceps exquirendũ eſt vnde, aut quo tandem modo quis rationẽ condendarũ legũ poſsit aſſequi, an vt in cæteris fit, ab iis id petendũ eſt, qui ciuili ſciẽtia ſunt præditi. pars enim ciuilis ſciẽtiæ videbatur. aut certè nõ idẽ fit in ciuili ſciẽtia quod in reliquis ſcientiis & facultatibus omnibus. In aliis enim eoſdẽ conſtat, & artẽ ipſam tradere, & eadẽ duce fungi munere, vt medici, & pictores faciunt. Atqui res ciuili ſciẽtiæ ſubiectas ſe profitentur Sophiſtæ eſſe docturos, ſe autẽ ea geſturum eſſe nemo profitetur, ſed ii qui Remp. gerunt, qui hoc ipſum vi quadã & G
vſu potius præſtare videntur, quàm conſilio atque ratione. Neque enim aut hæc mãdant literis, aut de iis diſſerunt, etſi præſtantius ſit profectò quàm vel iudiciales orationes, vel conciones. Nec verò ciuili ſcientia erudierunt ſuos liberos, vel alios amicos, quod certè cõſentaneũ fuiſſet, id ſi præſtare potuiſſent. Nõ enim aut Reip. quicquam melius hac vi & facultate relinquerent, aut ſibi adeſſe malint, aut iis etiã quos habent chariſsimos. Non tamen videtur parum adiuuare exercitatio. Neque H
enim ſcientiæ ciuilis conſuetudo eos ad Remp. gerendam paratiores & instructiores faceret. Quocirca qui ciuilis ſcientiæ ſtudio trahuntur, iis neceſſaria experientia eſt. Qui autem Sophiſtæ hãc profitentur ſcientiam, procul admodum ab eo abſunt vt doceant: quippe qui omnino nec quid ſit ipſa norint, nec quibus in rebus verſetur. Non enim eãdem quam Rhetoricem, nec inferiorẽ ponerent: nec facilius eſſe putarẽt ferre le-

A ges ei qui probatas leges vnum in locũ contulisset, licere enim deligere optimas, quasi delectus non sit prudentiæ, & iudiciũ verum non sit omnium maximum. Quod in musicis animaduerti potest. Qui enim in rebus singulis exercitati sunt, ii verè de officiis factisq; iudicant: quibúsq; rebus & quemadmodum perficiatur decorum, intelligunt, & quæ quibus congruant. At imperiti contenti sunt, dum non ignorent, rectè ne res acta sit, an præpostere. quod in pictura cõtingit. Cum autem leges B rebus ciuili scientiæ subiectis sint similes, quo tandem pacto quisquam per eas scientia legum ferendarum erit instructus? aut quæ optimæ sint iudicabit? Non enim medici habẽdi sunt ii qui habẽt cognita quæ libris medicorũ traduntur. etiãsi non solum curationes conentur nominare, sed etiam ægros curari posse, & quemadmodum sint adhibendæ curationes, suis cuiusq; expositis affectionibus. Quæ exercitatis & peritis omnia magnum adiumentum adferant, insciis non item. Ita legum ac rerum publicarum collecta instituta eos adiuuabunt, qui C rectè ne, an contra, aut quæ quibus conueniant, cognoscere ac iudicare poterunt. At qui ea euoluent & percurrent, sine quadam animi affectione, vt nunquam uerum inde quidem iudicium comparare possint, nisi fortuitu, at certè prudẽtiores in his sunt futuri. Quoniam igitur superiores prætermiserũt quæ ad scientiam legum ferendarum pertinent, de iis disputare est melius, ac de toto genere Reip. vt quæ in rebus humanis versatur Philosophia à nobis quoad eius fieri poterit vndique suis partibus omnibus perfecta absolutâque videatur. Ac primum D quidem si quid à maioribus rectè traditum sit, exponam: deinde ex iis rebus publicis quas collegimus, quæ res euertãt Resp. perspiciemus, & quæ conseruent: & quid ita aliæ rectè, aliæ contra, administrentur. His enim cognitis, facillimè & quæ omnium optima sit, & quemadmodum singulæ cõstitutæ sint, & quibus legibus institutísque vtantur, intelligemus.

FINIS.

204

PARISIIS
EXCVDEBAT IOANNES LO-
DOICVS TILETANVS
1540.